

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КІШІНЕЦЬ ЮЛІЯ АНДРІЇВНА

УДК 343:349.4](477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

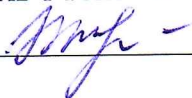
**КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ
ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 /Ю. А. Кішінець /

Науковий керівник –

Клочко Альона Миколаївна, доктор юридичних наук, професор

Суми

2025

АНОТАЦІЯ

Кішінець Ю. А. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Сумський національний аграрний університет, Суми, 2025.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням, присвяченим вивченню кримінально-правової охорони сфери земельних відносин, особливостям правового регулювання та їх функціонування в контексті реалізації земельної реформи в Україні, визначенню напрямків удосконалення чинного кримінального законодавства для забезпечення ефективного управління земельними ресурсами й стабільного функціонування ринку землі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні, в якому з урахуванням теоретичного аналізу й напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених охарактеризовано сутність та особливості інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин у процесі реалізації земельної реформи, стану забезпечення кримінально-правової охорони земельної сфери в контексті її поточних результатів і перспектив розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення.

Акцентовано на істотних трансформаціях суспільних відносин, появі нових видів об'єктів кримінально-правової охорони, очевидній пріоритезації сфери земельних відносин та необхідності її посиленого захисту від наявних загроз внутрішнього й зовнішнього характеру, обумовлених міжнародним збройним конфліктом на території України. На підставі проведеного дослідження національного й зарубіжного досвіду правового захисту сфери

земельних відносин та їх місця в системі правових цінностей сформовано позицію про те, що суспільні відносини у сфері земельних відносин є важливим об'єктом кримінально-правової охорони. Це певною мірою суперечить наявній системі захисту земельних ресурсів, оскільки в чинному Кримінальному кодексі України (КК України) не приділено достатньо уваги її кримінально-правовій охороні. Кримінально-правові норми, спрямовані на забезпечення сфери земельних відносин, не систематизовані в самостійному розділі Особливої частини КК України, що створює систему її захисту лише формально. Відповідні склади кримінальних правопорушень розміщені в різних розділах Особливої частини КК України, що на практиці істотно ускладнює можливість визначення об'єкта кримінально-правової охорони.

Зокрема, склади кримінальних правопорушень, які прямо або опосередковано пов'язані зі зловживаннями у сфері земельних відносин, розміщені в таких розділах Особливої частини КК України: розділі VI «Кримінальні правопорушення проти власності», розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля», а також у розділі XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування» та навіть у розділі XVIII КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», зокрема, мова йде про ст. 382 КК України «Невиконання судового рішення» щодо земельних спорів. Крім того, законодавець не врахував тенденції впровадження в земельне управління цифрових інструментів, що прямо стосується вчинення протиправних діянь у процесі внесення даних до земельного кадастру. Поряд із цим бракує визначеності щодо кола суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Зокрема, мова йде й про юридичних осіб, які вчиняють зловживання в земельній сфері та до яких можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

Досліджено досвід зарубіжних держав щодо стану кримінально-правової охорони сфери земельних відносин та з'ясовано їх певні особливості. Зокрема, у Французькій Республіці відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин регулюється нормами Екологічного кодексу («Code de l'environnement», 2000), а окремі норми є подібними до встановлених у кримінальному законодавстві України (зокрема, це стосується ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель»). Водночас французький законодавець деталізує зміст протиправних діянь для забезпечення їх диференціації від інших правових норм, зокрема, це стосується й забруднення земель. Крім того, в КК Франції (Code penal) містяться норми про корупційні зловживання у сфері земельних відносин, а саме відповідальність за такі діяння встановлена у ст. 313-6-1, а також ст. 322-4-1 КК Франції. У КК Німеччини (Strafgesetzbuch (StGB)) міститься розділ 25, присвячений кримінальним правопорушенням проти довкілля, серед яких є діяння, що передбачають відповідальність за забруднення ґрунтів (§ 324a), а також внесення чи допущення проникнення шкідливих речовин до ґрунту (§ 324-a). У кримінальному законодавстві Італійської Республіки (Codice Penale Italiano) діяння, що встановлюють відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин, належать до системи кримінальних правопорушень (кп) проти власності (глава I розділу XIII КК Італії: ст. 633, ст. 634, ст. 635). У ст. 633 італійський законодавець диференціює діяння за ознаками його суб'єктивної сторони, а саме мети діяння – привласнення земельної ділянки, або мети одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, що акцентує на корупційних діяннях у сфері земельних відносин. Кримінальне законодавство Іспанії містить норми (ст. 246 КК Іспанії (Codigo Penal de Espana)) за зміну межових знаків, якими засвідчується право на нерухоме майно, порівняно з подібними діяннями в КК України розмір шкоди для притягнення до кримінальної відповідальності є значно меншим.

Специфіку сфери земельних відносин як об'єкта кримінально-правової охорони розглянуто в контексті реалізації земельної реформи в Україні, проте з іншого боку й з урахуванням дії правового режиму воєнного стану в державі.

У цих умовах виникають нові види зловживань, спрямованих на об'єкти земельних правовідносин. До них, наприклад, потрібно віднести істотні ризики одержання неправомірної вигоди. Забезпечення прозорості земельних відносин, лібералізації ринку землі сільськогосподарського призначення, як і потреби залучення інвестицій, можна досягти завдяки дієвій системі кримінально-правової охорони. До того ж, виклики воєнного часу й міжнародного збройного конфлікту зумовлюють виникнення ризиків та специфічних видів внутрішніх і зовнішніх загроз, зокрема, й для земельної сфери України. Серед внутрішніх загроз потрібно акцентувати на самовільному захопленні земель у зв'язку з внутрішньою міграцією населення, на знищенні земельних ресурсів, втраті родючості земель та їх забрудненні, зловживаннях у сфері управління земельними ресурсами, зокрема, перевищенні влади посадовими особами, незаконних відчуженнях земельних ділянок. До зовнішніх загроз необхідно віднести незаконний перерозподіл земель на тимчасово окупованих територіях або використання сільськогосподарських земель для розміщення незаконних збройних формувань.

Проведений аналіз національного законодавства дозволив установити тенденції до поступових, проте логічних трансформацій у системі правової охорони сфери земельних відносин. Зокрема, 01.07.2021 р. відбулося набрання чинності Законом України від 31.03.2020 р. № 552-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», яким було скасовано мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення. Відповідний Закон став, безсумнівно, ключовим у системі законодавства України, що регламентує реалізацію земельної реформи. Після набрання ним чинності в липні 2021 року на практичну реалізацію його положень покладалося багато сподівань,

зокрема, щодо досягнення основних цілей земельної реформи. Проте повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року внесло істотні корективи в життя українського суспільства. Виникла невідкладна необхідність ухвалити законодавство, спрямоване на захист земельної сфери від виниклих загроз, а також на забезпечення її безперервного функціонування в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. В цьому контексті важливим стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12.05.2022 р. № 2247-IX, згідно з яким було внесено зміни до низки нормативно-правових актів щодо забезпечення охорони сфери земельних відносин. Зокрема, до Закону України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність», Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», Закону України «Про землеустрій», Закону України «Про охорону земель», Закону України «Про оцінку земель» та навіть Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Поряд із цим важливим є ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 р. № 2145-IX, що мало наслідком оптимізацію розділу X Земельного кодексу України пунктами 27 та 28, відповідно до яких договори оренди й суборенди, термін яких закінчився в період воєнного стану, поновлюються автоматично на один рік без потреби внесення відповідних змін до Державного реєстру речових доказів. Крім того, процес передавання земельних ділянок сільськогосподарського призначення проводиться лише в електронній формі.

Водночас стан правової охорони сфери земельних відносин в Україні залишається незадовільним, про що свідчать вибіркові статистичні показники відповідних зареєстрованих кримінальних правопорушень. З першого січня 2024 року офіційно розпочався другий етап земельної реформи, націлений на надання можливостей придбання земель сільськогосподарського призначення

юридичними особами в Україні. В цьому контексті постає питання доцільності притягнення до відповідальності юридичних осіб за незаконні маніпуляції із земельними ресурсами.

Визначено, що до факторів соціальної обумовленості криміналізації діянь у сфері земельних відносин належить сукупність ознак: економічних, соціальних, правових, екологічних та політичних, які зумовлюють потребу її посиленої охорони. З огляду на це, акцентовано, що саме кримінально-правова охорона сфери земельних відносин дозволить реалізувати превентивну функцію держави для її убезпечення від викликів воєнного часу. Поряд із цим, актуальними залишаються питання євроінтеграції для України та реалізації дій, спрямованих на досягнення в цьому контексті Цілей сталого розвитку. Трансформація суспільних відносин, ймовірно, потребує перегляду глобальних цілей сталого розвитку. Зокрема, до пріоритетних Цілей наразі повинні належати, зокрема, забезпечення миру та справедливості (Ціль 16). Установлено, що соціальна обумовленість криміналізації діянь у сфері земельних відносин базується на потребі посиленого захисту прав громадян, попередженні екологічних загроз, забезпеченні продовольчої безпеки та підтримання правопорядку в умовах подальшої реалізації земельної реформи й викликів воєнного стану. Відповідні чинники соціальної обумовленості формують тенденції становлення й розвитку інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин.

Проаналізовано дані вибірових статистичних показників звітів правоохоронних органів за період із 2020 до 2024 року включно щодо вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні з метою виявлення активізації їх учинення й тенденцій у їх динаміці на різних етапах упровадження земельної реформи. В дисертаційному дослідженні встановлено, що наразі склади кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин розміщені в різних розділах КК України, оскільки вони належать до різних аспектів використання, охорони чи управління землею, це дозволяє формально класифікувати ці діяння за різними ознаками, проте ускладнює можливість

створення повноцінної системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин. Загалом навіть окремі положення цих кримінально-правових норм потребують переосмислення, а інші діяння у сфері земельних відносин – своєчасної криміналізації. Встановлено, що в контексті *ст. 197¹ КК України* існує необхідність уточнення її диспозиції, оскільки самовільне заняття земельної ділянки з метою її привласнення чи одержання неправомірної вигоди для себе або інших осіб повинне передбачати більш суворе покарання. Тому доцільним є доповнити ч. 2 ст. 197¹ КК України відповідною кваліфікуючою ознакою. Запропоновано також у *ст. 239 КК України* «Забруднення або псування земель» диференціювати відповідальність установленням кваліфікуючої ознаки: вчинення відповідних діянь службовою особою, оскільки ці категорії осіб уповноважені ухвалювати рішення, здатні впливати на стан земельних ресурсів.

Акцентовано на тому, що відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення для юридичних осіб із 1 січня 2024 року потребує вдосконалення положень кримінального законодавства. Зокрема, запропоновано в ст. 96-3 КК України передбачити серед підстав застосування заходів кримінально-правового характеру вчинення юридичними особами кп за ст. 197¹, 239, 239¹, 239² і 254 КК України. Крім зазначеного, висловлено пропозицію, що з метою забезпечення національної безпеки в період дії правового режиму воєнного стану доцільною є криміналізація використання земель для розміщення незаконних збройних формувань або з іншими цілями, що загрожують безпеці держави. Констатовано, що в проєкті нового КК України в Книзі 6 виділено «Кримінальні правопорушення проти економіки», яка поряд з іншими розділами, містить розділ 6.5 «Кримінальні правопорушення проти порядку використання природних ресурсів». Проте суспільні відносини у сфері земельних відносин не виділені як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Тому пропонуємо виділити самостійну групу суспільно небезпечних діянь «Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин» для утворення повноцінної системи кримінально-правової охорони земельної

сфери. Ці та інші пропозиції дисертаційного дослідження можуть бути відображені в проєкті нового КК України, що перебуває на етапі доопрацювання відповідною робочою групою з питань розвитку кримінального права для цілей реформування та вдосконалення кримінального законодавства України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що пропозиції та висновки, сформульовані в дисертації, можуть бути використані для проведення подальших наукових досліджень охорони сфери земельних відносин; у правотворчості – для вдосконалення системи відповідних кримінально-правових норм у контексті розроблення проєкту нового КК України, а також для розроблення проєктів законів; у правозастосуванні – у діяльності адвокатів та правозахисників; в освітньому процесі – під час викладання дисциплін кримінально-правового циклу, підготовки підручників, навчальних посібників, коментарів кримінального законодавства України. Положення дисертації можуть застосовуватися під час викладання курсів «Кримінальне право України», «Земельне право України», «Екологічне право України», «Порівняльне кримінальне право та процес».

Ключові слова: земельні відносини, земельне законодавство, землі сільськогосподарського призначення, земельна реформа, кримінальне право, кримінальне законодавство, кримінально-правова охорона, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, реформування кримінального законодавства, правове регулювання, сфера земельних відносин.

ABSTRACT

Kishinets Y. A. Criminal offenses in the field of land relations in the context of land reform in Ukraine. – *A Qualifying scientific work on manuscript rights.*

The dissertation on competition of the scientific degree of the doctor of philosophy in the field of 08 «Law» on a specialty 081 «Law». – Sumy National Agrarion University, Sumy, 2025.

The dissertation is a comprehensive scientific research devoted to the study of criminal law protection of the land relations field, the features of legal regulation and their functioning in the context of the implementation of land reform in Ukraine, and the identification of areas for improving current criminal legislation to ensure effective management of land resources and the stable functioning of the land market.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that the dissertation is the first comprehensive study of the problem of criminal legal protection of the field of land relations in Ukraine, which, taking into account the theoretical analysis and developments of domestic and foreign scientists, characterizes the essence and features of the institute of criminal legal protection of the land relations field in the process of implementing the land reform, the state of ensuring criminal legal protection of the land sector in the context of its current results and prospects for the development of the agricultural land market. Emphasis is placed on significant transformations of social relations, the emergence of new types of objects of criminal legal protection, the obvious prioritization of the field of land relations and the need for its enhanced protection from existing threats of an internal and external nature, caused by the international armed conflict on the territory of Ukraine. Based on the conducted study of national and foreign experience of legal protection of the sphere of land relations and their place in the system of legal values, a position is formed that social relations in the field of land relations are an important object of criminal legal protection. This to some extent contradicts the existing system of protection of land resources, since the current Criminal Code of Ukraine does not pay enough attention to its criminal legal protection. Criminal legal norms aimed at securing the field of land relations are not systematized in an independent section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which forms a system of its protection only formally. The corresponding structures of criminal offenses are placed in different sections of the Special Part of the Criminal Code, which in practice significantly complicates the possibility of determining the object of criminal legal protection.

In particular, the criminal offenses that are directly or indirectly related to abuses in the field of land relations are located in the following sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine: Section VI “Criminal offenses against property”, Section VIII “Criminal offenses against the environment”, as well as in Section XVII “Criminal offenses in the field of official and professional activities related to the provision of public services”, in Section XV “Criminal offenses against the authority of state authorities, local self-government” and even in Section XVII of the Criminal Code of Ukraine “Criminal offenses against justice”, in particular, we are talking about Article 382 of the Criminal Code of Ukraine “Non-enforcement of a court decision” regarding land disputes. In addition, the legislator did not take into account the trend of introducing digital tools into land administration, which is directly related to the commission of illegal acts in the process of entering data into the land cadastre. Along with this, there is a lack of certainty regarding the range of subjects of criminal offenses in the field of land relations. In particular, this includes legal entities that commit abuses in the land sector and to which criminal law measures may be applied.

The experience of foreign states regarding the state of criminal law protection of the field of land relations was studied and certain features of it were clarified. In particular, in the French Republic, liability for offenses in the field of land relations is regulated by the norms of the Environmental Code (Code de l’environnement (2000)), and some of the norms are similar to those established in the criminal legislation of Ukraine (in particular, this applies to Article 239 of the Criminal Code of Ukraine “Pollution or damage to land”). At the same time, the French legislator details the content of unlawful acts to ensure their differentiation from other legal norms, in particular, this applies to land pollution. In addition, the French Criminal Code (Code penal) contains norms on corruption abuses in the field of land relations, namely, liability for such acts is established in Articles 313-6-1 and 322-4-1 of the French Criminal Code. The German Criminal Code (Strafgesetzbuch (StGB)) contains Chapter 25 devoted to criminal offenses against the environment, among which are acts that provide for liability for soil pollution (§ 324a) and also

introducing or allowing harmful substances to enter the soil (§ 324-a). In the criminal law of the Italian Republic (Codice Penale Italiano), acts that establish liability for offenses in the field of land relations belong to the system of criminal offenses against property (Chapter I, Section XIII of the Italian Criminal Code: Art. 633, Art. 634, Art. 635. In Art. 633, the Italian legislator differentiates the purpose of the act, namely: appropriation of a land plot or the purpose of obtaining an unlawful benefit for oneself or other persons, which focuses on corrupt acts in the field of land relations. The criminal law of Spain contains provisions (Art. 246 of the Spanish Criminal Code (Codigo Penal de Espana) for changing boundary marks that certify the right to real estate, while in comparison with similar acts in the Criminal Code of Ukraine, the amount of damage for criminal liability is much smaller.

The specifics of the land relations field as an object of criminal law protection are considered in the context of the implementation of land reform in Ukraine, but on the other hand, taking into account the legal regime of martial law in the state. In these conditions, new types of abuses directed at objects of land relations arise. These, for example, include significant corruption risks. Ensuring the transparency of land relations, liberalization of the agricultural land market, as well as the need to attract investments can be achieved through an effective system of criminal law protection. Moreover, the challenges of wartime and international armed conflict lead to the emergence of risks and specific types of internal and external threats, including for the land sector of Ukraine. Among the internal threats, emphasis should be placed on the unauthorized seizure of land in connection with internal migration of the population, the destruction of land resources, loss of land fertility and their pollution, abuses in the field of land management, in particular, abuse of power by officials, illegal alienation of land plots. External threats should include the illegal redistribution of land in temporarily occupied territories, or the use of agricultural land to accommodate illegal armed formations.

The analysis of national legislation made it possible to establish trends towards gradual, but logical transformations in the system of legal protection of the land

relations field. In particular, on 01.07.2021, the Law of Ukraine dated 31.03.2020 No. 552-IX “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Conditions for Circulation of Agricultural Land” came into force, which lifted the moratorium on the sale of agricultural land. The relevant Law undoubtedly became key in the system of legislation of Ukraine regulating the implementation of land reform. After it came into force in July 2021, many hopes were placed on the practical implementation of its provisions, in that context, to achieve the main goals of land reform. However, the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine on February 24, 2022 made significant adjustments to the life of Ukrainian society. There is an urgent need to adopt legislation aimed at protecting the land sector from emerging threats, as well as to ensure its continuous functioning under the legal regime of martial law in Ukraine. In this context, the adoption of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Peculiarities of Regulating Land Relations under Martial Law” dated 12.05.2022 No. 2247-IX became important, according to which amendments were made to a number of regulatory legal acts to ensure the protection of the land sector. In particular, to the Law of Ukraine “On Topographical, Geodetic and Cartographic Activities”, the Law of Ukraine “On Valuation of Property, Property Rights and Professional Valuation Activities in Ukraine”, the Law of Ukraine “On Land Management”, the Law of Ukraine “On Land Protection”, the Law of Ukraine “On Land Valuation” and even the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”. Along with this, the adoption of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Creating Conditions for Ensuring Food Security in Martial Law” No. 2145-IX dated March 24, 2022, which resulted in the optimization of Section X of the Land Code of Ukraine by paragraphs 27 and 28, according to which lease and sublease agreements, the term of which expired during the martial law period, are automatically renewed for a year without the need to make relevant changes to the State Register of Material Evidence. In addition, the process of transferring agricultural land plots is carried out only in electronic form.

At the same time, the state of legal protection of the land relations field in Ukraine remains unsatisfactory, as evidenced by selective statistical indicators of the relevant registered criminal offenses. From January 1, 2024, the second stage of the land reform officially began, aimed at providing opportunities for the acquisition of agricultural land by legal entities in Ukraine. In this context, the question of the expediency of holding legal entities accountable for illegal manipulations with land resources arises.

It has been determined that the factors of social conditioning of the criminalization of acts in the sphere of land relations include a set of features: economic, social, legal, environmental and political, which determine the need for its enhanced protection. In view of this, it is emphasized that it is the criminal legal protection of the sphere of land relations that will allow the state to implement its preventive function to protect it from the challenges of wartime. Along with this, the issue of European integration for Ukraine and the implementation of actions aimed at achieving the Sustainable Development Goals in this context remains relevant. The transformation of social relations probably requires a revision of the global goals of sustainable development. In particular, the priority Goals should now include, in particular, ensuring peace and justice (Goal 16). It has been established that the social conditionality of the criminalization of acts in the field of land relations is based on the need for enhanced protection of citizens' rights, prevention of environmental threats, ensuring food security and maintaining law and order in the context of the further implementation of land reform and the challenges of martial law. The relevant factors of social conditionality shape the trends in the formation and development of the institute of criminal legal protection of the field of land relations.

An analysis of data from selected statistical indicators of reports of law enforcement agencies for the period from 2020 to 2024 inclusive on the commission of criminal offenses in the field of land relations in Ukraine was carried out in order to identify the intensification of their commission and trends in their dynamics at different stages of the implementation of land reform. The dissertation research

established that currently, the components of criminal offenses in the field of land relations are placed in different sections of the Criminal Code of Ukraine, since they belong to different aspects of land use, protection or management, this allows these acts to be formally classified according to various criteria, but complicates the possibility of creating a full-fledged system of criminal law protection of the field of land relations. In general, even individual provisions of these criminal law norms require rethinking, and other acts in the field of land relations – timely criminalization. It was established that in the context of Art. 197¹ of the Criminal Code of Ukraine, there is a need to clarify its disposition, since the unauthorized occupation of a land plot with the aim of appropriating it or obtaining an unlawful benefit for oneself or other persons should provide for a more severe punishment. Therefore, it is advisable to supplement Part 2 of Art. 197¹ of the Criminal Code of Ukraine with an appropriate qualifying characteristic. It is also proposed in Art. 239 of the Criminal Code of Ukraine “Pollution or damage to land” to differentiate responsibility by establishing a qualifying characteristic – the commission of relevant actions by an official, since these categories of persons are authorized to make decisions that can affect the state of land resources.

It is emphasized that the opening of the agricultural land market for legal entities from January 1, 2024 requires the improvement of the provisions of criminal legislation. In particular, it is proposed in Art. 96-3 of the Criminal Code to provide among the grounds for the application of criminal-legal measures for the commission of criminal offenses by legal entities under Art. 197¹, 239, 239¹, 239² and 254 of the Criminal Code of Ukraine. In addition, it is proposed that in order to ensure national security during the period of the legal regime of martial law, it is advisable to criminalize the use of land for the placement of illegal armed formations or for other purposes that threaten the security of the state. It is noted that in the draft of the new Criminal Code of Ukraine, Book 6 highlights “Criminal offenses against the economy”, which, along with other sections, contains Section 6.5 Criminal offenses against the procedure for the use of natural resources. However, public relations in the field of land relations are not distinguished as an independent object

of criminal law protection. Therefore, we propose to allocate an independent group of socially dangerous acts “Criminal offenses in the field of land relations” to form a full-fledged system of criminal law protection of the land sphere. These and other proposals of the dissertation research can be reflected in the draft of the new Criminal Code of Ukraine, which is currently being finalized by the relevant working group on the development of criminal law for the purposes of reforming and improving the criminal legislation of Ukraine. *The practical significance* of the results obtained lies in the fact that the proposals and conclusions formulated in the dissertation can be used for further scientific research into the protection of the field of land relations; *lawmaking* – to improve the system of relevant criminal law norms in the context of developing a draft of the new Criminal Code of Ukraine, as well as for developing draft laws; *law enforcement* – in the activities of lawyers and human rights defenders; *in the educational process* during the teaching of disciplines of the criminal law cycle, the preparation of textbooks, study guides, commentaries on the criminal legislation of Ukraine. The provisions of the dissertation can be applied during *the teaching of the courses* “Criminal Law of Ukraine”, “Land Law of Ukraine”, “Environmental Law of Ukraine”, “Comparative Criminal Law and Process”.

Keywords: land relations, land legislation, agricultural lands, land reform, criminal law, criminal legislation, criminal legal protection, criminal liability, criminal offense, reform of criminal legislation, legal regulation, the sphere of land relations.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Кішінець Ю. А. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин: проблеми категоріального апарату та класифікації. *Електронний журнал «Наука і техніка сьогодні»*. Серія Право. 2024. № 11 (39). С. 586–601. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11\(39\)-76-91](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11(39)-76-91)

2. Кішінець Ю. А. Генеза та сьогодення соціальної обумовленості кримінально-правових норм про правопорушення у сфері земельних відносин. *Електронний журнал «Наукові перспективи»*. Серія Право. 2024. № 8 (50). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8\(50\)-638-649](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8(50)-638-649)

3. Клочко А. М., Кішінець Ю. А. Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 12. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-12-8464> (здобувачка провела огляд сучасних тенденцій кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Особистим внеском є те, що вона аргументувала основні фактори, що зумовлюють потребу створення інституту кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні: здобуття статусу кандидата на членство в ЄС, відновлення стабільного функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення для нормалізації економіки, відновлення якості земель сільськогосподарського призначення в період післявоєнної відбудови України).

4. Клочко А. М., Карпик Ю. А., Курило О. М. Проблемні питання трансформації земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. Електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету. № 1/2022. С. 198–201. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/61> (здобувачка обґрунтувала потребу усунення ризиків, зокрема кримінальних, що стали наслідком відкриття ринку землі в Україні. Акцентувала на проблемі існування «тіньового ринку землі» та корупційних зловживань, які дають змогу зацікавленим особам одержати земельні ділянки незаконним способом. Висвітлила окремі поширені способи незаконного присвоєння земельних ділянок в Україні, які призводять до суспільно небезпечних наслідків. Обґрунтувала, що створення відповідних науково-консалтингових центрів юридичного сприяння розвитку територіальних громад сприятиме розвитку й удосконаленню особистісних і професійних навичок фахівців,

територіальних громад, колективів та компаній на початковому етапі функціонування ринку землі в Україні. Особистим внеском здобувачки стало обґрунтування положень щодо створення центрів юридичного сприяння розвитку об'єднаних територіальних громад для забезпечення функціонування земельних відносин та посилення спроможностей досудового вирішення земельних спорів).

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кішінець Ю. А. Класифікація кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. *Матеріали щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 13–17 листопада 2024 р.). Суми, 2024. С. 435.

2. Кішінець Ю. А. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм про правопорушення у сфері земельних відносин. *Матеріали щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 13–17 листопада 2023 р.). Суми, 2023. С. 435.

3. Клочко А. М., Кішінець Ю. А. Адаптаційні заходи функціонування земельних відносин в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах: матеріали VI Міжнародного правничого форуму* (м. Чернівці, 9 червня 2023 р.). Львів; Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 288–292. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-76> (здобувачка проаналізувала окремі кримінально-правові норми чинного КК України, а також систематизувала кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин. Поряд із цим навела визначення кп у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану, що свідчать про зростання вчинення діянь, пов'язаних із забрудненням ґрунтів. Особистий внесок здобувачки полягає в пропозиції доповнення ст. 239 КК України ч. 3 таким змістом: «діяння, передбачені ч. 1 та 2 цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану», та встановлення санкцій, що є співрозмірними із тяжкістю вчиненого діяння).

4. Кішінець Ю. А. Зарубіжний досвід охорони сфери земельних відносин. *Матеріали щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 25–28 квітня 2023 р.). Суми, 2023. С. 554.

5. Кішінець Ю. А. Практичні аспекти реалізації конституційного права власності на землю на сучасному етапі земельної реформи. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 26–29 квітня 2022 р.). Суми, 2022. С. 268.

6. Кішінець Ю. А. Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в умовах війни. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 14–18 листопада 2022 р.). Суми, 2022. С. 375.

7. Карпик Ю. А. Новий підхід у питанні обігу земель сільськогосподарського призначення. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 13–17 квітня 2020 р.). Суми, 2022. С. 521.

8. Нежевело В. В., Карпик Ю. А. Уподобання та ризики навколо питання відкриття ринку землі в Україні. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Частина II* (м. Запоріжжя, 22–23 листопада 2019 р.). Запоріжжя, 2019. С. 109–112 (*здобувачка проаналізувала питання розвитку ринку сільськогосподарських земель в Україні, акцентувала на перевагах і ризиках цієї реформи, висвітлила економічні, соціальні та політичні аспекти реформування, ризики монополізації землі агрохолдингами, стратегічні виклики та необхідність правового регулювання*).

9. Карпик Ю. А. Українські реалії та світовий досвід запровадження ринку землі станом на 2019 рік. *Сучасний рух науки: матеріали Міжнародної*

науково-практичної конференції (м. Дніпро, 2–3 грудня 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 704–709.

10. Карпик Ю. А. Формування ринку землі в Україні 2019: реалії та перспективи. Матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Суми, 11–15 листопада 2019 р.). Суми, 2019. С. 767.

*Свідоцтва про реєстрацію авторського права на твори,
в яких опубліковані результати дисертації:*

1. Свідоцтво на наукову статтю «Проблемні питання трансформації земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні». *Літературний письмовий твір наукового характеру* / А. М. Клочко, Ю. А. Карпик, О. М. Курило. Свідоцтво № 122194 ; зареєстр. 21.12.2023.

2. Свідоцтво на наукову статтю «Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні». *Літературний письмовий твір наукового характеру* / А. М. Клочко, Ю. А. Кішінець. Свідоцтво № 122195 ; зареєстр. 21.12.2023.

ЗМІСТ

С.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	22
ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1 НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СФЕРИ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	41
1.1 Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні.....	41
1.2 Історичні витоки та соціальна обумовленість криміналізації правопорушень у сфері земельних відносин.....	59
1.3 Зарубіжний досвід охорони сфери земельних відносин.....	76
Висновки до розділу 1.....	92
РОЗДІЛ 2 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	96
2.1 Специфіка родового об'єкта та класифікація кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.....	96
2.2 Ознаки об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.....	111
2.3 Суб'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.....	138
Висновки до розділу 2.....	151
РОЗДІЛ 3 ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ.....	155
3.1 Суб'єкти протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в умовах реалізації земельної реформи.....	155

3.2 Сучасні детермінанти злочинності у сфері земельних відносин.....	164
3.3 Напрямки вдосконалення системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні	177
Висновки до розділу 3.....	194
ВИСНОВКИ.....	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	209
ДОДАТОК А.....	230
ДОДАТОК Б.....	234
ДОДАТОК В.....	235
ДОДАТОК Г.....	237
ДОДАТОК Д.....	239
ДОДАТОК Е.....	240
ДОДАТОК Ж.....	241
ДОДАТОК И.....	242
ДОДАТОК К.....	243
ДОДАТОК Л.....	244
ДОДАТОК М.....	245
ДОДАТОК Н.....	246

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВК України – Водний кодекс України.

ВР України – Верховна Рада України.

ГК України – Господарський кодекс України.

ЗК України – Земельний кодекс України.

ЗУ – закон України.

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань.

ЄС – Європейський Союз.

КК України – Кримінальний кодекс України.

КУ – Конституція України.

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення.

кп – кримінальні правопорушення.

ЛК України – Лісовий кодекс України.

НМДГ – неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

ООН – Організація Об'єднаних Націй.

ОТГ – об'єднані територіальні громади.

СОТ – Світова організація торгівлі.

ст. – стаття.

ЦК України – Цивільний кодекс України.

ЦСР – Цілі сталого розвитку.

ВСТУП

Обґрунтування теми дослідження. Відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні 1 липня 2021 року стало результатом тривалої земельної реформи, спрямованої насамперед на вирішення проблем регулювання земельних відносин в Україні на основі ефективного, раціонального й сталого використання землі. Крім того, відкритий ринок обігу земель сприятиме надходженням до державного бюджету, а також матиме позитивний ефект для власників земель у вигляді додаткового прибутку. За офіційними даними, обсяг земель сільськогосподарського призначення за укладеними угодами на купівлю-продаж у 2021 році становив 100 000 га, у 2022 році – 69 000 га, а в першій половині липня 2023 року – 50 000 га. Водночас, ці процеси детермінували виникнення нових видів зловживань у сфері земельних відносин, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема, через цифрові платформи, незаконною зміною цільового призначення земель, використанням сучасних електронних технологій для маніпуляцій із земельними ресурсами.

З упровадженням наступного етапу земельної реформи у 2024 році в Україні юридичні особи одержали право придбавати сільськогосподарські землі, що теоретично повинно позитивно позначитися на можливостях великих фермерських господарств та інвестиційних перспективах у земельні ресурси держави. Проте, наприклад, національне кримінальне законодавство не містить положень щодо відповідальності юридичних осіб за зловживання у сфері земельних відносин.

Отже, зняттям мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення цілі та завдання земельної реформи не були реалізовані й виконані повною мірою з огляду на те, що в процесі впровадження реформи виникли проблеми, які потребують як ретельних наукових досліджень, так і невідкладних законодавчих ініціатив.

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України в лютому 2022 року не лише поставило під загрозу національну безпеку держави, її територіальну цілісність, а й негативно вплинуло на якість земель сільськогосподарського призначення. Через хімічне забруднення, як наслідок, вибухів та знищеної військової техніки в ґрунт потрапляють метали, які там накопичуються на тривалі роки й сприяють деградації земель і втраті їх родючості. Крім того, через вибухи руйнується структура ґрунту, знищуються корисні мікроорганізми. Все це не лише погіршує якість земель, а й має потенційні ризики для здоров'я населення, впливає на продовольчу безпеку. Очевидно, що й інвестиційна привабливість такої землі знижується. Про це свідчать офіційні дані, які демонструють, що лише в липні – грудні 2022 року кількість угод купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення становила 28 140, у той час як за аналогічний період 2021 року вона становила 62 754. Це скорочення більше ніж удвічі свідчить про очевидний негативний вплив умов правового режиму воєнного стану на розвиток ринку землі в Україні.

Держава вживає необхідних заходів щодо мінімізації негативних наслідків повномасштабного вторгнення для життя громадян та всіх сфер життєдіяльності суспільства. В умовах, що склалися, нормативно-правова база щодо регулювання сфери земельних відносин в Україні повинна бути переглянута та адаптована в контексті протидії новим видам внутрішніх і зовнішніх загроз. Важливе значення для охорони земель як цінного національного ресурсу мають кримінально-правові засоби, спрямовані на захист прав та обов'язків землевласників і землекористувачів, а також на правомірне розпорядження земельними ресурсами держави.

Актуальність обраної тематики обумовлюється тим, що в сучасних специфічних воєнно-політичних, соціально-економічних умовах постає необхідність реалізації охоронної функції кримінального права, що повинне виражатися у своєчасній криміналізації діянь у сфері земельних відносин, які характеризуються суспільною небезпечністю, в переосмисленні положень

окремих чинних кримінально-правових норм, спрямованих на захист земельних ресурсів, та в потребі визначення нових об'єктів кримінально-правової охорони, до яких сьогодні належить сфера земельних відносин. Система кримінально-правової охорони сфери земельних відносин містить склади кримінальних правопорушень, що забезпечують як охорону права власності на земельні ділянки (ст. 1971 КК України), так і їх охорону від забруднення, як кримінальних правопорушень проти довкілля (ст. 239, 2391, 2392 та 254 КК України). Незважаючи на існування цієї розгалуженої системи норм, розміщених у різних розділах КК України, поточний стан кримінально-правової охорони сфери земельних відносин характеризується існуванням проблем та законодавчих прогалин. Механізми безпечного функціонування сфери земельних відносин у воєнний час, а також становлення ринку земель сільськогосподарського призначення в контексті відновлення конкурентоспроможності економіки держави в післявоєнний період не були досліджені в достатньому обсязі на національному рівні. Ці та інші проблеми в земельній сфері України потребують комплексного аналізування та вироблення якісних пропозицій, спрямованих на їх вирішення.

Обрану тематику в різних її аспектах досліджували вітчизняні науковці, зокрема, на доктринальному рівні вона була розглянута в працях М. Г. Колодяжного та А. С. Яковлева «Злочинність у сфері земельних відносин: феномен і стратегія запобігання» (2024), Р. О. Мовчана «Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин» (2020), Ю. А. Турлової «Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії» (2018). Серед раніше проведених досліджень, однак, не було запропоновано правових механізмів захисту сфери земельних відносин для держав, які перебувають в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Вищезазначене обумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження. Ключові ідеї дисертаційного дослідження будуються на теоретичних напрацюваннях учених у галузі кримінального, земельного прав,

а також охоплюють окремі аспекти наукових розробок у сфері адміністративного та екологічного прав. Зокрема, в цьому контексті відзначимо внесок таких науковців, як П. Андрушко, І. Арістова, О. Бандурка, В. Голубош, О. Джужа, О. Дудоров, Ю. Дорохіна, В. Дзюбинський, Н. Ігнатченко, М. Колодяжний, А. Ключко, М. Курило, С. Колісник, Т. Коваленко, Л. Кондратюк, П. Кулинич, Л. Кулик, С. Кучерина, О. Литвин, О. Літошенко, Ю. Турлова, О. Мармура, А. Мірошніченко, Є. Назимко, Р. Мовчан, О. Роговенко, І. Патерило, О. Пасека, В. Примаченко, Т. Пенязькова, В. Пустовіт, Т. Пономарьова, Б. Семенишина-Фіголь, М. Сингаєвська, І. Тальянчук, А. Шульга, Н. Юзікова, А. Яковлев та ін. Проте в умовах реалізації земельної реформи в Україні в період міжнародного збройного конфлікту на території України виникають проблеми в контексті не лише повільного функціонування ринку земель, а й загрози національній безпеці держави через незаконне заволодіння земельними ресурсами з їх використанням у спосіб, який суперечить інтересам держави, що потребує істотного перегляду положень чинного КК України з метою запобігання зловживанням у сфері земельних відносин, захисту прав землекористувачів та землевласників, а також захисту національної безпеки. Окреслені проблеми й зумовили вибір тематики дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана з урахуванням положень Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (проголошених Резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 та підтриманих Указом Президента України № 722/2019 від 30.09.2019 року), Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 № 552-IX, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12.05.2022 № 2247-IX, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19.10.2022 № 2698-IX, Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 № 3354-IX, інших нормативно-правових актів, а також науково-дослідної тематики кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету «Міжнародно-правові засади процесів реформування законодавства України в контексті євроінтеграції» (номер державної реєстрації 0121U108975) та наукової тематики Швейцарського національного наукового фонду «Україна: криміналізація земельних відносин» (Swiss National Science Foundation «Ukraine: Land Relations Criminalisation»), (номер гранту 212086, термін реалізації 01.05.2022–30.04.2023 р.) Тема дисертації затверджена вченою радою (протокол № 5 від 29.11.2021 р.).

Мета та завдання дослідження. *Метою дисертаційного дослідження є визначення системи та стану кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні, дослідження процесів і детермінант криміналізації відповідних суспільних відносин у процесі реалізації земельної реформи на різних її етапах та розроблення науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на комплексне вдосконалення інституту кримінально-правової охорони земельних ресурсів на основі систематизації наукових напрацювань учених на національному й зарубіжному рівнях та аналізування кримінально-правових норм чинного Кримінального кодексу України, а також практики зарубіжних країн.*

Для досягнення поставленої мети необхідно було виконати такі *завдання:*

- сформулювати поняття кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин;
- визначити історичні етапи розвитку та становлення законодавства у сфері захисту земельних ресурсів та розвитку інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин;

– надати класифікацію кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин та визначити нові види суспільно небезпечних діянь, що посягають на земельні ресурси в умовах дії правового режиму воєнного стану, чергового етапу земельної реформи в Україні та впровадження в земельне управління цифрових інструментів;

– дати кримінально-правову характеристику правопорушень у сфері земельних відносин;

– узагальнити зарубіжний досвід кримінально-правової охорони сфери земельних відносин, зокрема, в контексті посилення євроінтеграційних процесів;

– визначити коло суб'єктів, уповноважених на протидію кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин, та запропонувати альтернативні заходи, спрямовані на мінімізацію правопорушень у земельній сфері;

– встановити тенденції щодо розвитку інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин у процесі реалізації земельної реформи в Україні;

– на основі аналізування законодавства зарубіжних держав і тенденцій розвитку національного правового регулювання запропонувати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення системи кримінально-правового захисту сфери земельних відносин в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері охорони земельних ресурсів засобами кримінальної юстиції.

Предметом дослідження є кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні.

Методи дослідження. Визначені мета та завдання дисертаційного дослідження зумовили обрання оптимальних методів наукового пізнання для забезпечення досягнення поставлених цілей.

Використання методу діалектичного пізнання сприяло дослідженню процесів виникнення та розвитку інституту земельних відносин як об'єкта

кримінально-правової охорони, а також виявленню його зв'язків із взаємозв'язаними правовими явищами.

Застосовуючи *метод системного аналізу*, вдалося проаналізувати взаємозв'язок таких понять, як «кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин», «земельні відносини», «земельна реформа» (підрозділи 1.1, 1.2). Використання *історичного методу* дозволило простежити революцію земельних відносин у контексті комплексу суспільних відносин держави, що мають особливу цінність та охороняються кримінально-правовими засобами (підрозділ 1.2). *Формально-логічний та системно-структурний* методи дозволили визначити систему кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин чинного КК України, виявити їх взаємозв'язки та змістовні особливості, а також розробити розгорнуту класифікацію (підрозділ 2.1). *Порівняльно-правовий метод* було використано в процесі дослідження механізмів захисту сфери земельних відносин зарубіжних держав, а також особливостей кримінально-правової охорони земельних ресурсів країн ЄС (Іспанія, Франція, Італія, Німеччина та Литва), а також під час порівняння складів кримінальних правопорушень зарубіжних держав із відповідними положеннями національного кримінального законодавства для формулювання науково обґрунтованих рекомендацій (підрозділ 1.3).

Статистичний метод було застосовано під час з'ясування динаміки злочинності у сфері земельних відносин, офіційно зареєстрованих даних учинення відповідних кримінальних правопорушень та огляду кримінальних проваджень у сфері земельних відносин в Україні, а також систематизації вибіркового статистичних показників звітів Офісу Генерального прокурора про стан зареєстрованих кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів (підрозділи 3.1, 3.2). Всебічне аналізування положень національного кримінального законодавства та наукових джерел із досліджуваної проблематики, поєднане з використанням вищезазначених методів наукового пізнання, дозволило комплексно дослідити проблему кримінально-правової

охорони сфери земельних відносин, а також впливу земельної реформи в Україні на їх криміналізацію, окреслити перспективи щодо місця кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин у проєкті нового КК України, визначити вплив правового режиму воєнного стану та впровадження окремих цифрових інструментів на подальшу криміналізацію діянь у сфері земельних відносин.

Науково-теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали наукові праці вчених у галузі кримінального права та кримінології, земельного права, порівняльного кримінального права, адміністративного й інформаційного права.

Нормативну основу дослідження становили Конституція України, Кримінальний кодекс України, чинні закони України, постанови Кабінету Міністрів України, відомчі нормативно-правові акти та окремі міжнародно-правові документи у сфері захисту земельних відносин.

Інформаційну та емпіричну бази дослідження становили матеріали узагальнень судової практики у справах зі спорів, що виникають із земельних відносин, судові акти Верховного Суду України та рішення судів загальної юрисдикції, наукові публікації й довідкові видання, а також результати аналізування практичної діяльності суб'єктів земельних відносин.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням системи кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, у якому з урахуванням напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених висвітлено сутність та специфіку інституту кримінально-правової охорони земельної сфери в процесі реалізації земельної реформи, оцінювання її поточних результатів із визначенням впливу на процеси криміналізації земельних відносин, ускладнені умовами воєнного стану.

Вперше:

– запропоноване авторське визначення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, під яким необхідно розуміти суспільно небезпечні

діяння (дії чи бездіяльність), що посягають на встановлений порядок використання, розпорядження та охорони земельних ресурсів, порушують права власників і користувачів земель, завдають шкоди навколишньому природному середовищу або створюють загрозу соціальній, економічній чи екологічній безпеці держави, й такі, за які КК України встановлено кримінальну відповідальність. Родовим об'єктом цих кримінальних правопорушень є суспільні відносини, що регулюють охорону, правомірне розпорядження та раціональне використання землі як важливого природного ресурсу, об'єкта власності й управління. Об'єкти земельних відносин визначені в ст. 2 Земельного кодексу України (ЗК України). До кола предметів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин належать: земля, інформація, що регламентує її правовий статус, а також правовстановлювальні документи на неї;

– встановлено, що детермінанти учинення кримінальних правопорушень у сфері земельних мають комплексний характер. До них належать економічні, реформаторські, правові, організаційно-управлінські, військово-політичні, поведінкові та соціальні детермінанти. З'ясовано, що поведінкові й соціальні детермінанти менш значуще впливають на криміналізацію суспільних відносин у земельній сфері. Водночас земельна реформа як реформаторська детермінанта поряд із позитивними наслідками для землекористувачів та землевласників у процесі її реалізації супроводжується істотними перетвореннями правового режиму землекористування, що призводить до зловживань, зокрема, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди;

– обґрунтовано доцільність застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Це пов'язано з поточним етапом реалізації земельної реформи в Україні (пункт «б» ч. 1 ст. 130 ЗК України), що передбачає придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення юридичними особами площею до 10 000 га. Відповідне створює низку істотних ризиків та можливості для зловживань, що полягають у загрозах

зосередження земель через застосування фіктивного посередництва у власності окремих суб'єктів, а також незаконних діянь із зміною цільового призначення земель. Це потребує вдосконалення кримінально-правового реагування щодо відповідальності юридичних осіб за зловживання у сфері земельних відносин для додержання законності в процесах землеобігу;

– запропоновано криміналізувати одержання та вимагання неправомірної вигоди у сфері земельних відносин та викласти диспозицію відповідної кримінально-правової норми в такій редакції: *«Одержання неправомірної вигоди особою за вчинення або невчинення дій в інтересах третіх осіб у сфері земельних відносин, що суперечать законодавству, а також вимагання такої вигоди – карається...»*, а в частині другій відповідної статті передбачити кваліфікуючу ознаку – *ті самі діяння, вчинені службовою особою*. Запропоноване сприятиме мінімізації корупційних ризиків у сфері земельних відносин, зокрема, в процесі оренди земельних ділянок, зміни їх цільового призначення та їх приватизації. Водночас своєчасна криміналізація зловживання владними або службовими повноваженнями в земельній сфері, спрямованими на надання чи одержання неправомірної вигоди або переваги окремим особам, дозволить доповнити інститут кримінально-правової охорони сфери земельних відносин нормою, безпосередньо націленою на забезпечення прозорості та ефективності земельної реформи. Відповідальність за корупційні діяння у сфері земельних відносин встановлена, зокрема, в КК Франції (Code penal), а саме в ст. 313-6-1, а також ст. 322-4-1 КК Франції;

– визначено доцільність криміналізації діяння щодо *вмисного використання або сприяння використанню земель сільськогосподарського призначення з метою розміщення незаконних збройних формувань держави-агресора або в інших цілях, що загрожують безпеці держави*. Установлено, що трансформаційні процеси адаптації законодавства України у сфері земельних відносин в умовах дії правового режиму воєнного стану та ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12.05.2022 № 2247-IX не містять положень, спрямованих на захист земельних ресурсів від використання у спосіб, що створює ризики для національної безпеки держави.

Удосконалено положення щодо:

– оптимізації диспозицій кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361 КК України «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж», та доповнення кваліфікуючими ознаками його об'єктивної сторони, зокрема в частині другій, й викладення таким формулюванням: «Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або незаконне втручання в Державний земельний кадастр, а також якщо такі дії вчинені службовими особами». Відповідні діяння можуть вчинюватися незаконним внесенням, зміною або видаленням даних із використанням підроблених електронних цифрових підписів із метою здійснення маніпуляцій із цільовим призначенням земель;

– доцільності використання уніфікованої термінології для кримінального й земельного законодавств України та уточнення формулювань окремих дефініцій. Зокрема, в ст. 254 КК України термінологічний вираз «безгосподарське використання земель» вбачається нелогічним, оскільки в ст. 205 ЗК України використовують визначення «раціональне використання земель», а Глава 32 ЗК України має назву «Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель». Запропоновано назву відповідної статті 254 КК України викласти в такій редакції: «Порушення нормативних вимог раціонального використання та охорони земель»;

– недоцільності використання оцінних понять у диспозиціях статей, що встановлюють відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин. Зокрема, в ч. 1 ст. 254 КК України законодавець використовує оцінне поняття, а саме: «тривале зниження або втрата родючості ґрунтів», хоча

примітка відповідної кримінально-правової норми не містить роз'яснень щодо того, як визначаються терміни тривалості, а містить у примітці уточнення щодо істотної шкоди й тяжких наслідків. Рекомендовано диспозицію ч. 1 ст. 254 КК України сформулювати таким чином: «Порушення нормативних вимог раціонального використання та охорони земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту». Таке визначення узгоджується з правилами нормотворчої техніки;

– посилення відповідальності службових осіб за зловживання у сфері земельних відносин та вдосконалення змісту ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» з урахуванням досвіду Німеччини з метою диференціації відповідальності залежно від суб'єктів учинення кримінального правопорушення. За відсутності такої диференціації однаково кваліфікуються діяння, вчинені особою, на яку покладено обов'язок виконання спеціальних правил щодо запобігання забрудненню і псуванню земель, а також службовою особою. В цьому контексті спеціальним є суб'єкт кримінального правопорушення, на якого покладено обов'язок додержання спеціальних правил щодо охорони земель (наприклад, посадові особи органів державного контролю, керівники підприємств, діяльність яких впливає на стан ґрунтів), в той самий час до службових осіб відповідно до ч. 3, 4 ст. 18 КК України належать особи, які діями або бездіяльністю сприяли або допустили забруднення чи псування земель, порушивши свої посадові обов'язки. Останнє дозволить розрізняти відповідальність залежно від правового статусу особи й ступеня її впливу на суспільні відносини;

– доповнення диспозиції ст. 197¹ КК України «Самовільне заняття земельної ділянки та самовільне будівництво» спеціальною метою як ознакою її суб'єктивної сторони. Це дозволить розмежувати склади кримінального правопорушення за рівнем суспільної небезпеки та застосувати більш пропорційні заходи покарання. Запропоновано вдосконалити диспозицію

ст. 197¹ КК України кваліфікуючою ознакою щодо самовільного заняття земельної ділянки з метою її привласнення чи одержання неправомірної вигоди для себе або інших осіб, яка повинна передбачати більш суворе покарання. Тому доцільним є доповнити ч. 2 ст. 197¹ КК України відповідними кваліфікуючими ознаками. Подібна кримінально-правова норма властива кримінальному кодексу Італійської Республіки (зокрема, ст. 633 КК Італії).

Набули подальшого розвитку:

– положення, що в умовах реалізації земельної реформи сфера земельних відносин набуває значення самостійного об'єкта кримінально-правової охорони, це пов'язано з істотною трансформацією відповідних суспільних відносин, а також необхідністю їх належного правового захисту;

– визначення комплексу факторів соціальної обумовленості криміналізації діянь у сфері земельних відносин, що характеризуються певними специфічними ознаками поряд із «традиційними» факторами, такими як суспільна небезпечність діяння, його відносна поширеність та доцільність криміналізації. Встановлено, що до факторів, які призводять до криміналізації діянь у сфері земельних відносин, доцільно відносити комплекс економічних, соціальних, правових, екологічних та політичних факторів, які зумовлюють потребу її посиленої охорони. *Економічні фактори* як такі, що обумовлюють цінність та пріоритетне значення земельних ресурсів. *Соціальні чинники* проявляються тим, що криміналізація діянь у сфері земельних відносин позитивно позначається на захисті інтересів уразливих категорій населення. *Правові фактори* зумовлюють необхідність удосконалення законодавчої бази з метою її адаптації до трансформаційних процесів у суспільстві, що формують умови появи нових видів зловживань у земельній сфері. *Екологічні чинники* характеризуються необхідністю протидії забрудненню земель та втраті її родючих властивостей. *Політичні чинники* виражаються в тому, що в умовах міжнародного збройного конфлікту земельні ресурси держави повинні бути захищені від деструктивного впливу зовнішніх небезпек;

– положення наукового підходу (О. Мовчана, Ю. Турлової, О. Дудорова та М. Шульги) щодо кримінально-правової характеристики та класифікації діянь у сфері земельних відносин, їх систематизації та визначення місця у структурі Особливої частини чинного КК України. Зазнали подальшої еволюції теоретичні засади окремих компонентів інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин;

– узагальнення поточних результатів земельної реформи в Україні та їх взаємозв'язку з розвитком інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин. Обґрунтування щодо своєчасності організації діяльності центрів правової підтримки розвитку об'єднаних територіальних громад для забезпечення стабільного функціонування земельних відносин та підвищення рівня правової обізнаності учасників, а також посилення їх інституційної спроможності у сфері управління земельними ресурсами.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертаційному дослідженні положення надалі можуть використовуватися в:

– *науково-дослідній роботі* – для подальшого розроблення теоретичних і практичних засад кримінально-правової охорони сфери земельних відносин України;

– *правотворчості та правозастосовній діяльності* – з метою вдосконалення системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин та диспозицій відповідних кримінально-правових норм, розроблення проєктів законів та в практичній діяльності під час розгляду судових справ відповідних категорій (*Акт впровадження від 20 листопада 2024 року в практичну діяльність адвоката Нежевело Валентини Вікторівни результатів дисертаційного дослідження Кішінець Юлії Андріївни на тему «Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні», Акт впровадження в практичну діяльність від 18 січня 2024 року Головного управління Держгеокадастру в Сумській області результатів дисертаційного дослідження Кішінець Юлії Андріївни на тему*

«Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні»);

– освітньому процесі – під час викладання дисциплін кримінально-правового циклу, підготовки підручників, навчальних посібників, коментарів кримінального законодавства України. Положення дисертації можуть застосовуватися під час викладання курсів «Кримінальне право України», «Земельне право України», «Екологічне право України», «Порівняльне кримінальне право та процес» (Акт впровадження результатів дисертаційної роботи в навчальний процес кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету від 23 вересня 2024 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження, самостійно виконане здобувачкою, є аргументованою, комплексною науковою працею, в якій подано авторський підхід до вдосконалення системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин України. Положення та висновки дисертації є обґрунтованими на основі особистих досліджень автора, висновків інших науковців, нормативно-правових актів, аналітично-довідкових статей, узагальнень судової практики. Викладені в дисертації ідеї та розробки належать авторці. Структура дисертації розроблена з урахуванням мети й завдань наукового дослідження.

Значна кількість питань, окреслених у дисертаційному дослідженні, розглядається вперше, окремі проаналізовані дискусійні питання висвітлені з урахуванням нових авторських підходів та інтерпретацій правових підходів національного й зарубіжного законодавств. Окремі теоретично не визначені питання, що виникали в процесі дослідження, потребували додаткового наукового обґрунтування, а також перекладу зарубіжних наукових джерел кримінального законодавства.

У наукових публікаціях, виконаних у співавторстві, визначено індивідуальний внесок здобувачки, що містить такі науково обґрунтовані положення:

1) в публікації «Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні» (Клочко А. М., Кішінець Ю. А. Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 12. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-12-8464>) здобувачка провела огляд сучасних тенденцій кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Особистим внеском є те, що вона аргументувала основні фактори, які зумовлюють потребу створення інституту кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні: здобуття статусу кандидата на членство в ЄС, відновлення стабільного функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення для нормалізації економіки, відновлення якості земель сільськогосподарського призначення в період післявоєнної відбудови України;

2) в публікації «Проблемні питання трансформації земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні» (Клочко А. М., Карпик Ю. А., Курило О. М. Проблемні питання трансформації земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету*. № 1/2022. С. 198–201. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/61>) здобувачка обґрунтувала потребу усунення ризиків, зокрема кримінальних, що стали наслідком відкриття ринку землі в Україні. Акцентувала на проблемі існування «тіньового ринку землі» та корупційних зловживань, які дають змогу зацікавленим особам одержати земельні ділянки незаконним способом. Висвітлила окремі поширені способи незаконного присвоєння земельних ділянок в Україні, які призводять до суспільно небезпечних наслідків. Обґрунтувала, що створення відповідних науково-консалтингових центрів юридичного сприяння розвитку територіальних громад сприятиме розвитку й удосконаленню особистісних і професійних навичок фахівців,

територіальних громад, колективів та компаній на початковому етапі функціонування ринку землі в Україні. Особистим внеском здобувачки стало обґрунтування положень щодо створення центрів юридичного сприяння розвитку об'єднаних територіальних громад для забезпечення функціонування земельних відносин та посилення спроможностей досудового вирішення земельних спорів.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові результати дисертаційного дослідження авторка обговорила та висвітлила на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, науково-практичних семінарах та форумах, зокрема: в матеріалах Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Суми, 11–15 листопада 2019 р.), на IX Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Сучасний рух науки» (м. Дніпро, 2–3 грудня 2019 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні погляди на актуальні питання правових наук» (м. Запоріжжя, 22–23 листопада 2019 р.), у матеріалах науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 13–17 квітня 2020 р.), матеріалах науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 14–18 листопада 2022 р.), матеріалах науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 26–29 квітня 2022 р.), матеріалах щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 25–28 квітня 2023 р.), матеріалах VI Міжнародного правничого форуму «Права людини та публічне врядування в сучасних умовах» (м. Чернівці, 9 червня 2023 р.), матеріалах щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 13–17 листопада 2023 р.), матеріалах щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 13–17 листопада 2024 р.)

За результатами проведеного дослідження опубліковано 14 наукових праць, зокрема, 4 статті в наукових фахових виданнях, 10 тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та 12 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 247 сторінок, із яких 186 сторінок – основний текст, 21 сторінка – список використаних джерел, що вміщує 203 найменування.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СФЕРИ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

1.1 Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні

Сьогодні в Україні сфера земельних відносин перебуває на стадії активного реформування. Історично земельні відносини в Україні мають велике значення з огляду на те, що наша держава розміщена на найбільш родючих землях Європи. Саме тому права та інтереси власників землі в Україні потребують особливої охорони, а питання, пов'язані з охороною їх інтересів, постійно перебувають у сфері наукових інтересів вітчизняних дослідників. Військова збройна агресія росії поставила під загрозу стабільне функціонування всіх сфер суспільних відносин, зокрема, й сферу земельних відносин. Це детермінувало не одну, а цілий комплекс проблем у сфері земельних відносин, починаючи від необхідності розмінування земельних ділянок до втрати зацікавленості потенційних іноземних інвесторів до ринку земель в Україні через безпекову ситуацію [63].

Згідно зі статтею 14 Конституції України [70] земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Оскільки цією статтею встановлено, що право власності на землю гарантується, постає цілком логічне питання, яким чином держава його охороняє. В частині 1 ст. 211 ЗК України [48] зазначено, що за правопорушення у сфері земельних відносин громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність. Предметом нашого дослідження є кримінально-правова відповідальність у сфері земельних відносин як найбільш суворий вид юридичної відповідальності, що передбачає найсерйозніші покарання та обмеження для правопорушника. Кримінальна

відповідальність є наслідком учинення суспільно небезпечного діяння у сфері земельних відносин, забороненого КК України [85]. Особа, яка вчинила таке правопорушення, може бути притягнена до відповідальності виключно в судовому порядку, а відповідні санкції визначені в нормах КК України. Наразі система Особливої частини КК України не передбачає виділення окремого розділу, присвяченого регламентації відповідальності за кп у сфері земельних відносин. У науковій літературі можна натрапити на різні, істотно відмінні, погляди щодо визначення понять земельних відносин та правопорушень у сфері земельних відносин, а також стосовно системи відповідних кп. Саме тому дослідження поняття, особливостей та класифікації діянь у сфері земельних відносин у контексті земельної реформи й викликів правового режиму воєнного стану є дуже важливим для нашого дослідження.

Деякі аспекти цієї проблематики досліджували, зокрема, й комплексно, такі науковці, як Н. В. Бондарчук, Я. О. Дякін, О. О. Дудоров, Н. В. Ігнатченко, А. М. Ізовіта, Т. О. Коваленко, Л. В. Кондратюк, П. Ф. Кулинич, О. С. Літошенко, Р. О. Мовчан, А. М. Мірошніченко, Г. В. Мудрецька, О. О. Пенязькова, В. А. Пустовіт, Т. Б. Саркісова, Б. М. Семенишина-Фіголь, М. І. Сингаєвська, І. С. Тальянчук, А. М. Шульга та ін. Втім, варто зауважити, що частина праць науковців потребує певного переосмислення з огляду на проведену земельну реформу в Україні та зміни до законодавства як земельного, так і кримінального. Відкриття ринку землі та зміни, яких зазнав КК України, привели до того, що визначення поняття, особливостей та класифікація кп у сфері земельних відносин потребують конкретизації, а також вироблення нових заходів, спрямованих на убезпечення сфери земельних відносин як від внутрішніх, так і від зовнішніх загроз. З огляду на це обрана тематика дослідження не втрачає актуальності, незважаючи на наявні в науковій доктрині розробки цього та дотичних питань [116, с. 109].

Осмислення поняття, особливостей та класифікації кп у сфері земельних відносин розпочнемо з установлення дефініції земельних відносин.

Поняття землі в національному законодавстві визначене в ст. 1 Закону України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV [145] та ст. 1 ЗК України [48]. Поняття, наведене в ЗК України, вбачається дуже абстрактним і не дозволяє сформулювати достатнього розуміння того, що саме є землею. Так, земля в ЗК України визначена як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави. Змісту цієї тези недостатньо для встановлення, що саме є землею, зокрема, як об'єктом кп. Проте зазначимо те, що земля «перебуває під особливою охороною держави», і це є однією із засад існування кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин.

У Законі України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV [145] встановлено більш точну дефініцію поняття «земля» для специфіки нашого дослідження. Згідно з цим визначенням землею є поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом із нею. Поняття землі в цьому визначенні розкрито через призму її природних властивостей, які й визначають значення землі як об'єкта суспільних відносин. Земля є певним природним об'єктом, надра якої, поверхню, ландшафт, природний та рослинний світ людина може використовувати у своїх інтересах для досягнення власних цілей. Втім, очевидно, що таке визначення є недосконалим, і в цьому контексті погодимося з Б. М. Семенишиною-Фіголь, яка, пропонуючи його вдосконалити, підкреслює, що земля є не лише поверхнею суші, а й «основним засобом виробництва у сільському та лісовому господарствах і місцем розташування об'єктів нерухомого майна» [163, с. 36]. Тобто важливим є не лише те, що земля характеризується певними природними властивостями, а й передусім те, що такі властивості може використовувати людина у власних інтересах, і, як наслідок, земля є об'єктом суспільних відносин, у яких ці природні властивості землі використовуються [58, с. 268].

Отже, з урахуванням поданих вище визначень, установлених чинним законодавством, у загальному розумінні земельними відносинами є суспільні відносини, що виникають з приводу використання її корисних властивостей та

продуктів, а об'єкт цих суспільних відносин перебуває під особливою охороною держави [18]. Однак відповідне визначення є теж недосконалим з огляду на те, що в ньому не розкрито сутності земельних відносин та специфіки, яка дозволяє розглядати земельні відносини як відокремлений різновид суспільних відносин. Для цього проаналізуємо окремі нормативно-правові акти вітчизняного законодавства та вироблені наукові підходи вчених до цього питання.

Загалом як у чинному законодавстві (зокрема, в ЗК України), так і в науковій літературі термін «земельні відносини» вживають як тотожний терміну «земельні правовідносини», тобто як суспільні відносини, врегульовані нормами права, учасники яких наділяються взаємними правами та обов'язками. Такий підхід є досить дискусійним, зважаючи на те, що суспільні відносини не завжди є правовідносинами, втім, як ми відзначали раніше, земля перебуває під особливою охороною держави. І саме цим, на нашу думку, можна пояснити таке спрощення термінології, яке використовує законодавець. Водночас зазначимо, що в науковій літературі використовують обидва терміни (наприклад, терміном «земельні правовідносини» оперують автори навчального посібника «Земельне право» за редакцією О. І. Баїк [42, с. 73] або ж М. В. Шульга в підручнику «Земельне право» [44, с. 34]).

Земельний кодекс 1990 року [47] взагалі не містив поняття «земельні відносини». Останнє з'явилося у вітчизняному законодавстві лише з ухваленням у 2001 році чинного на сьогодні ЗК України. У ч. 1 ст. 2 ЗК України [48] земельні відносини визначені як суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження землею. Аналізування цього поняття розпочнемо з того, що варто розуміти під «володінням, користуванням і розпорядженням землею». Право володіння в цивільному праві визначають як передбачену законодавством можливість фізичного, господарського чи іншого впливу особи на річ. Іншими словами, особа володіє землею, якщо вона має реальну юридично забезпечену можливість мати у своєму віданні земельну ділянку чи сукупність земельних ділянок. Правом користування є передбачена

законодавством можливість вилучати з майна корисні властивості, тобто правом користування землею є право одержувати плоди та доходи з корисних властивостей землі. Також право розпорядження визначене в цивільному праві як передбачена законодавством можливість визначати юридичну долю майна шляхом учинення певних дій щодо неї [197, с. 317]. Це означає, що особа, яка розпоряджається землею, може її дарувати, купувати чи продавати або ж вчиняти з нею будь-які інші дії на власний розсуд у межах чинного законодавства. Володіння, користування та розпорядження становлять зміст права власності, звідси й випливає висновок, що вітчизняний законодавець розглядає земельні відносини виключно як такі, що стосуються права власності на землю. Такий законодавчий підхід був об'єктивно невдалим, він зазнав критики з боку фахівців у галузі земельного права, і ми поділяємо більшість із наведених у науковій літературі аргументів.

Зокрема, Р. О. Мовчан, обґрунтовуючи цю проблему, посилається на праці В. І. Андрейцева та М. В. Шульги [110, с. 73]. В. І. Андрейцев звертає увагу на те, що, оскільки це визначення може бути застосоване лише до однієї групи відносин – відносин права власності на землю, воно є некоректним, неповним і не залишає можливостей щодо його адекватного й реального втілення [1, с. 14]. Підтримуємо таку думку автора й зі свого боку зауважимо, що вітчизняний законодавець дійсно істотно звузив розуміння земельних відносин до відносин власності, які безперечно є важливою складовою частиною системи земельних відносин, проте з урахуванням положень ЗК України є лише однією з багатьох подібних складових. Тому більшість досліджень у сфері земельних відносин пов'язані зі спробами максимально розширити коло відносин, які реально законодавчо та на практиці охоплюються поняттям «земельні відносини» [61, с. 198].

Наприклад, М. В. Шульга, крім виділених законодавцем відносин, наголошував на відносинах з охорони та відтворення земель, відносинах із здійснення управління у сфері земельних відносин, відносинах щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення тощо

[43, с. 52]. Передусім, як ми відзначали раніше, земля перебуває під особливою охороною держави, тому відносини з охорони землі є одними з найважливіших у сфері земельних відносин. У ст. 163 ЗК України [48] охорона земель визначена як система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського й лісогосподарського призначень, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначень. Отже, відносини з охорони земель передбачають контроль за їх користуванням та набуттям права власності на землю. Охорона землі передбачає її захист від шкідливого людського впливу в процесі користування нею, вжиття заходів щодо підтримки її продуктивності, забезпечення використання землі згідно з її призначенням, а також захист права власності на землю.

Щодо відтворення землі, то в контексті землі мова йде передусім про відтворення родючих властивостей ґрунтів. Так, у ст. 1 Закону України (ЗУ) «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV [145] родючість ґрунту визначається як «здатність ґрунту задовольняти потреби рослин в елементах живлення, воді, повітрі й теплі в достатніх кількостях для їх нормального розвитку, які в сукупності є основним показником якості ґрунту». З наукової літератури можна встановити, що відтворення родючих властивостей ґрунтів здійснюється речовинним або технологічним способом. Речовинний спосіб передбачає раціональне використання добрив, меліорантів, пестицидів, а технологічний – поліпшення агрономічних властивостей ґрунту завдяки раціональному обробітку, підбору культур, сівозмінам, меліоративним заходам [115, с. 11]. Отже, правовідносини щодо здійснення такого речовинного чи технологічного впливу на ґрунти також варто розглядати як земельні

відносини, хоч вони й виходять за межі законодавчо встановленого визначення земельних відносин, зазначеного в Земельному кодексі України

Управлінню у сфері земельних відносин присвячено окремий розділ у змісті ЗК України [48] (розділ VII), і, зважаючи на це, залишається незрозумілим, чому цей вид земельних відносин не був охоплений законодавцем у понятті «земельні відносини». З огляду на зміст відповідних норм ЗК України можна виділити приклади відносин із здійснення управління у сфері земельних відносин: відносини з установа та зміни меж адміністративно-територіальних одиниць, відносини з планування використання земель, відносини із землеустрою, відносини з моніторингу земель тощо. Тобто це відносини, однією зі сторін яких є уповноважений орган державної влади чи місцевого самоврядування, наділений функціями ухвалювати управлінські рішення щодо земель.

Ще одним різновидом земельних відносин згідно з концепцією М. В. Шульги є відносини щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення. Оскільки відносини щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення по суті складають предмет нашого дослідження, не можемо не погодитися з М. В. Шульгою стосовно того, що вони однозначно повинні охоплюватися загальним терміном «земельні відносини», втім, як ми зауважували раніше, законодавець пропонує значно вужче розуміння сутності земельних відносин.

Проте навіть цей запропонований М. В. Шульгою перелік земельних відносин, очевидно, не є вичерпним. Навіть сам науковець у підручнику «Земельне право» [44, с. 76] наводить значно ширший перелік земельних відносин.

Інші науковці, формулюючи визначення поняття «земельні відносини», оперують, зокрема, й іншими дефініціями, що вміщують інші види відносин, які за своєю сутністю та природою є земельними відносинами. Тому для встановлення більш прийняттого розуміння цього поняття звернемося до теоретичних напрацювань вітчизняних представників доктрини земельного

права, й на підставі аналізування їх підходів сформулюємо власне авторське бачення сутності земельних відносин [60, с. 375].

Наприклад, А. М. Мірошніченко визначає земельні відносини як відносини, пов'язані з використанням, охороною та відтворенням землі [104, с. 15]. Звернемо увагу на те, що на відміну від законодавчого визначення дослідник серед складових права власності на землю виділив як предмет земельних відносин лише право користування нею. Очевидно, що такий підхід у сучасних умовах є дискусійним, не відповідає чинному на сьогодні законодавству та потребує доопрацювання. Це можна пояснити тим, що на момент написання цієї праці земельна реформа в Україні все ще перебувала на початкових стадіях, і таким чином власники землі не могли повною мірою реалізувати свої права на володіння та розпорядження земельними ділянками. Втім, з огляду на сучасний стан земельного законодавства України вважаємо, що земельні відносини варто розглядати як такі, що охоплюють і відносини щодо володіння, і відносини щодо користування, і відносини щодо розпорядження землею [57].

Щодо інших складових земельних відносин згідно з авторською концепцією А. М. Мірошніченка, то вони включають відносини, пов'язані з охороною та відтворенням землі, сутність яких ми вже аналізували в процесі розгляду концепції, запропонованої М. В. Шульгою.

О. Ю. Дрозд в авторському визначенні ще більше розширив коло відносин, що належать до земельних, та визначив земельні відносини як такі, які виникають щодо володіння, користування, розпорядження, управління, раціонального використання та охорони землі [26, с. 43]. Отже, ця авторська концепція по суті вміщує всі види земельних відносин, які ми проаналізували раніше (відносини щодо володіння, користування, розпорядження землею, як це визначено ЗК України, та відносини щодо управління, раціонального використання й охорони землі, що відповідає концепціям М. В. Шульги та А. М. Мірошніченка). Тобто підхід О. Ю. Дрозда щодо визначення поняття

«земельні відносини» для цілей нашого дослідження можна вважати одним із найбільш повних серед наявних у науковій літературі.

У науковій літературі наявна низка концепцій, у яких дослідники земельних відносин чітко класифікують види відносин, охоплювані цим поняттям. Наприклад, М. В. Шульга навів декілька підходів до класифікації земельних відносин. Він зазначив, що найбільш поширеним підходом є цих відносин на виключно земельні (передусім відносини власності) та комплексні (земельно-майнові, земельно-екологічні, земельно-реформаційні, земельно-управлінські, земельно-аграрні тощо). Втім, дослідник також додатково відзначає інші види земельних відносин та критерії щодо їх виділення (управлінсько-регулювальні земельні відносини, відносини щодо охорони земель, дискретні земельні відносини, матеріально-правові та процесуально-правові відносини, земельні реформаційні відносини) [44, с. 43–46]. Науковець як виокремив ті види земельних відносин, які виділяють інші науковці та які ми раніше проаналізували в цьому дослідженні, так і застосував авторський підхід до окремих аспектів, який дозволив йому додатково проаналізувати деякі види земельних відносин, які, на нашу думку, повинні бути окремо розглянуті в межах цього дослідження.

Серед виділених науковцем різновидів земельних відносин у контексті предмета нашого дослідження особливо виокремимо земельні реформаційні правовідносини, які він визначає як самостійний вид суспільних відносин, формування та функціонування яких пов'язані з реалізацією земельної реформи. Зазначено, що цей вид відносин регулюється нормами земельного, екологічного, цивільного та інших галузей права і в цьому варто погодитися з ним. Наприклад, ухваливши ЗУ України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 № 552-IX [136], вітчизняний законодавець одночасно вніс зміни до різних нормативно-правових актів: ЗК України [48], Цивільного кодексу України (ЦК України) [186], ЗУ України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII [144], «Про санкції» від 14.08.2014 № 1644-VII

[149], «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV [141] та «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 № 755-IV [142]. Тобто реформування у сфері земельних відносин передбачає не лише внесення змін безпосередньо до земельного законодавства, а зміни до регламентації багатьох сфер, які прямо чи дотично пов'язані із земельною сферою.

Подібно структурують зміст земельних відносин інші дослідники, наприклад, В. В. Носік [118, с. 181], В. К. Гуревський [45, с. 56] та Б. М. Семенишина-Фіголь [163, с. 41–42]. Втім, їх підходи по суті включають ті види земельних відносин, які ми вже проаналізували в межах дослідження (відносини щодо здійснення права власності на землю, управлінські земельні відносини, відносини щодо охорони земель, відносини захисту суб'єктивних земельних прав та законних інтересів).

Отже, на підставі проведеного аналізування поняття «земельні відносини» необхідно констатувати, що переважна більшість науковців використовує термін «земельні відносини» в значенні «земельні правовідносини», тому в контексті дослідження доцільно використовувати саме цю термінологію. Визначення поняття «земельні відносини», встановлене в ЗК України [48], є недосконалим та підлягає критиці вітчизняними науковцями. Тож для розкриття поняття та особливості кп у сфері земельних відносин доцільним є запропонувати їх авторське визначення.

Визначаючи поняття земельних відносин, на нашу думку, варто враховувати аналізування підходів вітчизняних науковців, яке ми здійснили, й таке: а) такі відносини виникають, припиняються або змінюються на основі правових норм, причому, як ми раніше встановили, не лише норм земельного права, а й цивільного та інших галузей права; б) поведінка учасників таких відносин є індивідуалізованою та чітко визначеною; в) земельні відносини є вольовими, тобто вони виникають і реалізуються на основі волевиявлення хоча б одного з їх учасників; г) земельні відносини охороняються державою,

зокрема, встановленням у КК України [85] кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин [59, с. 435].

Отже, вважаємо, що *земельні відносини* – це врегульовані нормами права суспільні відносини, утворювані в процесі володіння, користування, розпорядження та охорони земель як об'єкта права власності, природного ресурсу та основного засобу виробництва з метою забезпечення екологічної безпеки, раціонального землекористування, а також економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства. Земельні відносини охоплюють різні аспекти взаємодії суб'єктів права (як фізичних, так і юридичних осіб, а також органів державної влади та місцевого самоврядування).

Земельні відносини складають сукупність суспільних відносин щодо:

- відносин володіння землею – відносин щодо реалізації особою її права мати у своєму віданні земельну ділянку чи сукупність земельних ділянок;

- відносин користування землею – відносин щодо використання землі її користувачем в особистих інтересах, одержання особою плодів та доходів із корисних властивостей землі;

- відносин розпорядження землею – відносин щодо визначення власником земельної ділянки її юридичної частки, зокрема, її дарування, купівля чи продаж, передавання в користування іншій особі або вчинення будь-яких інших дій із землею на власний розсуд у межах чинного законодавства;

- відносин з охорони землі – відносин із здійснення контролю за користуванням землею, здійснення її захисту від шкідливого людського впливу, вжиття заходів щодо підтримки її продуктивності, забезпечення використання землі згідно з її призначенням, а також захисту права власності на землю;

- відносин із відтворення земель – відносин із здійснення речовинного чи технологічного впливу на ґрунти з метою відновлення їх родючих властивостей;

– відносин із здійснення управління землею – відносин, однією зі сторін яких є уповноважений орган державної влади чи місцевого самоврядування, наділений функціями ухвалювати управлінські рішення щодо земель;

– відносин щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення – відносин із застосування до винної особи заходів державного примусу за вчинене нею правопорушення у сфері земельних відносин, зокрема, відносин із притягнення винної особи до юридичної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення;

– земельних реформаційних відносин – відносин щодо реалізації земельної реформи.

Перелік відносин, охоплюваних терміном «земельні відносини», який ми навели, не є вичерпним і вміщує інші види суспільних відносин, загальним об'єктом яких є земля, безпосередніми об'єктами є земельні ділянки, земля як природний ресурс, зокрема, ґрунти, інформація про землі, а зміст складають права та обов'язки їх учасників, пов'язані зі сферою земельних відносин [53, с. 704].

З'ясувавши, що є земельними відносинами, можемо перейти до дослідження поняття кп у сфері земельних відносин. Потрібно констатувати, що визначення земельних правопорушень у науковій літературі є достатньо подібними. Підходи вітчизняних науковців, які ми дослідили, відрізнялися неістотно. Наприклад, М. І. Сингаєвська визначила земельне правопорушення як суспільно небезпечну дію або бездіяльність, що суперечить нормам земельного права, за вчинення якої винна особа несе юридичну відповідальність [165, с. 201]. Щодо цього визначення, можна зазначити таке.

По-перше, земельне правопорушення визначене науковицею як «суспільно небезпечна дія або бездіяльність», що є цілком логічним, проте все ж потребує більшої деталізації. Зокрема, щоб кваліфікувати діяння як «правопорушення», таке діяння повинне бути винним. До відповідальності може бути притягнута лише та особа, яка вмісно або з необережності вчинила передбачене законодавством протиправне діяння. А тому така характеристика,

на нашу думку, повинна б бути відображена у визначенні поняття правопорушення у сфері земельних відносин. Також варто відзначити, що правопорушення може бути вчинене лише осудною особою, тобто особою, яка може нести юридичну відповідальність за шкоду, заподіяну її протиправними діями [54].

По-друге, підкреслено, що земельне правопорушення полягає у вчиненні дії або бездіяльності, яка суперечить нормам земельного права. У цьому контексті зазначимо, що відповідні норми містяться не лише в ЗК України [48], а й у Цивільному кодексі України (ЦК України) [186], Лісовому кодексі України (ЛК України) [94], Водному кодексі України (ВК України) [15], Господарському кодексі України (ГК України) [23] та інших нормативно-правових актах.

По-третє, М. І. Сингаєвська зазначає, що за вчинення правопорушення у сфері земельних відносин винна особа несе юридичну відповідальність. Згідно з ч. 1 ст. 211 ЗК України [48] за порушення земельного законодавства громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність. У науковій літературі висвітлюються позиції щодо різних видів юридичної відповідальності у сфері земельних відносин. Зокрема, О. Ю. Поклонська звертає увагу на те, що відповідно до Кодексу законів про працю України [67] до працівників, на яких було покладено трудовий обов'язок щодо додержання земельно-правових норм, застосовують дисциплінарну відповідальність. Науковиця, посилаючись на думку О. О. Погрібного [128, с. 436], зауважує, що цей вид юридичної відповідальності полягає в застосуванні заходів особистого впливу морального характеру у вигляді накладення дисциплінарних стягнень [129, с. 53–54]. Проте додержуємося думки, що трудові правовідносини у сфері земельних відносин виходять за межі сутності земельних відносин, яку ми встановили раніше.

М. В. Шульга пропонує майже ідентичний підхід до визначення правопорушення у сфері земельних відносин, що й М. І. Сингаєвська,

визначаючи його як суспільну шкідливу дію чи бездіяльність, яка суперечить нормам земельного права, за вчинення якої винна, деліктоздатна особа несе юридичну відповідальність [44, с. 377]. Аналізуючи цю тезу, необхідно провести окремі узагальнення.

По-перше, правопорушення у сфері земельних відносин визначається як «суспільно шкідлива дія чи бездіяльність». На відміну від М. І. Сингаєвської науковець використовує термін «шкідливий», а не «небезпечний». «Шкідливий» згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови означає «який завдає шкоди, збитків кому-, чому-небудь чи чомусь» [11, с. 1632]. Тобто правопорушенням у сфері земельних відносин є таке діяння, що завдало комусь або чомусь шкоди чи збитків. «Небезпечний» визначається як такий, що «може заподіяти кому-небудь щось неприємне, якесь нещастя; який містить небезпеку для кого-небудь або здатний створити її; який загрожує чієму-небудь життю, здоров'ю» [11, с. 747]. Правопорушення у сфері земельних відносин необхідно тлумачити як шкідливе діяння, оскільки юридична відповідальність за правопорушення настає в тому разі, якщо була заподіяна реальна шкода земельним відносинам. Щодо кримінальної відповідальності у сфері земельних відносин, то вона є наслідком суспільно небезпечного діяння.

По-друге, варто зазначити, що вченим наголошено на можливості притягнення до юридичної відповідальності за вчинення правопорушення у сфері земельних відносин виключно деліктоздатних осіб. Деліктоздатністю є здатність суб'єкта права нести відповідальність за свої протиправні вчинки [176, с. 239]. Кримінальна ж відповідальність в Україні настає з 16 років, а за вчинення особливо тяжких кп згідно з ч. 2 ст. 22 КК України [85] – з 14 років особою, яка є осудною.

О. О. Погрібний визначає земельне правопорушення (тобто правопорушення у сфері земельних відносин) як винну, протиправну дію чи бездіяльність, що суперечить правовим нормам раціонального використання земельних ресурсів, перешкоджає здійсненню прав і законних інтересів

власників землі та землекористувачів, порушує встановлений державою порядок управління земельним фондом як національним багатством нашої країни [128, с. 417]. Цей підхід відмінний від підходів М. В. Шульги та М. І. Сингаєвської, які ми раніше проаналізували. Так, науковець визначає земельне правопорушення як «винну, протиправну дію чи бездіяльність». Звернемо увагу на те, що вчений акцентує на протиправності земельного правопорушення, тобто земельні правопорушення є прямо визначеними в чинному законодавстві. Відповідно лише те діяння, яке визначене у відповідних актах законодавства (зокрема, КК України [85], якщо мова йде про кп у сфері земельних відносин), можна вважати правопорушенням у сфері земельних відносин.

Також у цій дефініції вчений фактично здійснює посилення на різні види земельних відносин, на які правопорушення у сфері земельних відносин може деструктивно впливати. У цьому контексті виділені відносини з охорони землі та відносини з відтворення земель (формулювання «суперечить правовим нормам раціонального використання земельних ресурсів»), відносини у сфері володіння, користування та розпорядження землею (формулювання «перешкоджає здійсненню прав і законних інтересів власників землі та землекористувачів») та відносини із здійснення управління землею (формулювання «порушує встановлений державою порядок управління земельним фондом як національним багатством нашої країни»).

Таким чином, ми поділяємо авторський підхід до визначення сутності земельного правопорушення, оскільки науковець, з одного боку, належним чином змістовно розкриває специфіку, властиву правопорушенню як правовій категорії, а, з іншого боку, воно відповідає сутності земельних відносин, яку ми вже зазначали в межах цього дослідження.

Додержується подібної думки щодо визначення правопорушення у сфері земельних відносин авторський колектив навчального посібника «Земельне право» за загальною редакцією О. Г. Бондарчука, який визначив земельне правопорушення як винне, протиправне діяння (дію чи бездіяльність), що

суперечить правовим нормам раціонального використання земельних ресурсів, перешкоджає здійсненню прав і законних інтересів власників землі та землекористувачів, порушує встановлений державою порядок управління земельним фондом як національним багатством нашої держави [6, с. 181]. Тобто наведена дефініція є близькою до підходу, запропонованого О. О. Погрібним. Вчені так само визначили правопорушення у сфері земельних відносин як винну, протиправну дію чи бездіяльність. Також науковці наголосили, що така дія чи бездіяльність шкідливо впливає на земельні відносини, і перелік виділених видів земельних відносин по суті відтворює аналогічний перелік, закріплений у позиції О. О. Погрібного.

У чинному законодавстві передбачено окремі види правопорушень у сфері земельних відносин. Згідно з частиною 1 ст. 211 ЗК України [48] існують такі види порушення земельного законодавства: цивільне правопорушення у сфері земельних відносин, адміністративне правопорушення у сфері земельних відносин та, власне, *кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин*. Аналізуючи вироблені в науковій літературі підходи до визначення поняття кп у сфері земельних відносин, необхідно погодитися, що вітчизняні науковці переважно використовують синонімічні поняття «земельне кп», або ж «кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин». Зазначимо, що здебільшого вчені застосовують поняття «кримінальне правопорушення» для позначення суспільно небезпечного діяння, визначеного в КК України [85]. Це логічно пов'язано зі змінами, яких зазнав КК України з ухваленням ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2617-VIII [135].

Так, А. М. Шульга визначив «земельне кп » як суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), передбачене в Особливій частині КК України [85], що вчинюється відповідними суб'єктами та посягає на відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів [188, с. 206; 189, с. 93]. На нашу думку, такий підхід до визначення кп

у сфері земельних відносин є коректним, оскільки в ньому висвітлено специфіку кримінальної відповідальності за вчинення таких правопорушень. По суті, автор навів визначення поняття правопорушення у сфері земельних відносин, але водночас здійснив важливе уточнення стосовно того, що таке правопорушення обов'язково повинне бути встановлене в положеннях чинного КК України. Щодо інших особливостей цієї дефініції, потрібно констатувати, що її зміст відповідає проаналізованій вище позиції А. М. Шульги щодо визначення поняття правопорушення у сфері земельних відносин.

Т. О. Коваленко подібно визначає «земельне кп»: передбачене КК України [85] суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на земельний правопорядок, земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних або фізичних осіб, держави чи територіальних громад, природні якості земельних ділянок та ґрунтів, вчинене суб'єктом злочину [64, с. 157]. Цей підхід загалом є зіставним із підходом А. М. Шульги, проте звернемо увагу на таку специфіку авторської думки Т. О. Коваленко. Зокрема, підкреслюється, що земельне кп вчиняється «суб'єктом кп». Також науковиця визначає об'єкт земельних кп не через призму конкретних земельних відносин, а як «земельний правопорядок, земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних або фізичних осіб, держави чи територіальних громад, природні якості земельних ділянок та ґрунтів».

Ще один підхід до визначення кп у сфері земельних відносин запропонував Р. О. Мовчан. На думку науковця, кп у сфері земельних відносин є діяння, що посягає на земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних або фізичних осіб, держави чи територіальних громад, а також установлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів і предметом якого можуть бути лише передбачені законодавством об'єкти земельних відносин (землі, земельні ділянки та ґрунти) [110, с. 77; 111, с. 137; 27, с. 208]. Аналізуючи цей підхід,

зауважимо, що вчений виділяє авторський перелік об'єктів кп у сфері земельних відносин, відмінний від запропонованого Т. О. Коваленко, а також визначає їх предмет. До об'єктів цих кп науковець відносить земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних або фізичних осіб, держави чи територіальних громад у сфері земельних відносин та встановлений порядок охорони, раціонального використання й відтворення земельних ресурсів. Тож в основу підходу автора покладено бачення визначення сутності правопорушень у сфері земельних відносин, яку ми взяли за основу визначення поняття правопорушень у сфері земельних відносин.

Щодо предмета кп у сфері земельних відносин, то, на думку автора, його становлять землі, земельні ділянки та ґрунти [37, с. 56]. На нашу думку, з таким висновком автора можна погодитися з огляду на те, що згідно з ч. 3 ст. 2 ЗК України [48] об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, зокрема на земельні частки (паї). Так, земля в ЗУ України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV [145] визначена як поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом із нею. Земельна ділянка в ч. 1 ст. 79 ЗК України [48] визначена як частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Водночас у ч. 2 та 3 цієї ст. законодавець зазначає, що право власності на земельну ділянку поширюється в її межах і на поверхневий (ґрунтовий) шар; на водні об'єкти, ліси й багаторічні насадження, які на ній знаходяться; на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту й глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд. Щодо ґрунтів, то, як було зазначено, відносини зі здійснення речовинного чи технологічного впливу на ґрунти з метою відновлення їх родючих властивостей є одними з ключових земельних відносин. У ст. 79 ЗК України [48] поверхневий (ґрунтовий) шар віднесено до об'єктів, на які поширюється право власності на земельну ділянку. А тому погодимося з цією позицією автора.

Таким чином, *кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин* – це суспільно небезпечні діяння (дії чи бездіяльність), які посягають на встановлений порядок використання, розпорядження та охорони земельних ресурсів, порушують права власників і користувачів земель, заподіюють шкоду навколишньому природному середовищу або створюють загрозу соціальній, економічній чи екологічній безпеці держави й такі, за які КК України встановлено кримінальну відповідальність.

Потрібно констатувати, що такі дефініції, як «земля», «земельні відносини», «правопорушення у сфері земельних відносин» чи «кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин», вітчизняні науковці визначають по-різному, що призводить до відсутності усталених понять та розуміння їх сутності. Наукові джерела, які ми проаналізували, засвідчують, що в умовах земельної реформи та для забезпечення її найоптимальніших результатів питання, пов'язані зі зловживаннями у сфері земельних відносин, повинні й надалі досліджуватися з метою формування їх однозначного сприйняття та розуміння.

1.2 Історичні витоки та соціальна обумовленість криміналізації правопорушень у сфері земельних відносин

Дослідження кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин має відразу два виміри. З одного боку, наші наукові інтереси першочергово спрямовані на аналізування сучасного стану правового регулювання кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин, чинного законодавства у цій сфері, а також актуальних праць вітчизняних науковців, які тією чи іншою мірою стосуються дослідження цього питання. З іншого боку, земельне питання завжди було й залишається ключовим для України. Досліджуючи будь-які питання, пов'язані із земельними відносинами в Україні та земельним законодавством нашої держави, неможливо не зважати на їх історичні витоки. Земля завжди була та

залишається своєрідним символом України, об'єктом, навколо якого формувалися численні соціально-політичні рухи в Україні, та засобом для забезпечення існування багатьох українців [38, с. 42]. Тому історія становлення кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин у законодавстві України є питанням, без якого неможливе досягнення цілей нашого дослідження.

Останніми роками стосовно питання юридичної відповідальності у сфері земельних відносин у законодавстві України спостерігається посилення уваги з боку вітчизняних науковців. Передусім це можна пояснити проведенням в Україні земельної реформи, що зумовила пошук напрямів результативного вирішення наявних проблем правового регулювання земельних відносин, а також відносин, тісно пов'язаних із земельними, та потребою в переусвідомленні специфіки земельних відносин у нових умовах. Загалом процес трансформації земельних відносин в Україні розпочався ще на початку 90-х років XX ст. і станом на сьогодні встиг пройти декілька стадій. У 2001 році було ухвалено чинний ЗК України [48], що потрібно пов'язувати з проголошенням мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Як наслідок, спеціальний охоронний статус землі набув ще більшої специфіки. У 2014 році Україна уклала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом [179]. І хоча в ній Україна не взяла прямих зобов'язань щодо реформування земельного законодавства, водночас варто підкреслити те, що низка зобов'язань, взятих сторонами цієї Угоди, безпосередньо стосувалася відносин, споріднених із земельними, зокрема, щодо сільського господарства та розвитку сільських територій. У 2017 році Україна підписала Лист про наміри та Меморандум про економічну й фінансову політику [92], в якому наша держава з метою сприяння реалізації потенціалу економічного зростання зобов'язалася лібералізувати ринок землі, зокрема, дозволити продаж земель сільськогосподарського призначення та впровадити належні запобіжні заходи [62, с. 288]. У подальшому вітчизняний законодавець здійснював численні спроби продовжити земельну реформу, зняти мораторій на продаж земель

сільськогосподарського призначення та впровадити ринок землі, проте ці спроби були безуспішними. Втім, 31 березня 2020 року Верховна Рада України ухвалила довгоочікуваний ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 р. № 552-IX [136], який ознаменував нову стадію земельної реформи України та найголовнішим положенням якого стало запровадження ринку землі в Україні, що дозволило власникам землі сільськогосподарського призначення повноцінно розпоряджатися своїми земельними ділянками.

Проте разом із розширенням кола правовідносин у сфері земельних відносин виникла потреба в розширенні кола діянь у цій сфері, за вчинення яких правопорушник повинен бути притягнутий до юридичної відповідальності. Після 2001 року КК України було доповнено низкою нових статей, якими передбачалася кримінально-правова відповідальність у сфері земельних відносин, тобто кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин так само зазнавала трансформацій останніми роками, зокрема, були криміналізовані певні суспільно небезпечні діяння. Тож кримінально-правову відповідальність у сфері земельних відносин у законодавстві України можна розглядати як динамічну наукову категорію, що потребує перманентної уваги з боку вітчизняних дослідників та актуалізації наявних концепцій. Різноманітні аспекти історії становлення кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин у законодавстві України досліджували на певному рівні вітчизняні автори. В цьому контексті відзначимо внесок таких науковців, як К. О. Гуца, А. М. Клочко, Р. О. Мовчан, Ю. А. Турлова, О. Ю. Татаров, О. В. Роговенко та ін. Втім, очевидно, що питання історії становлення кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин і в законодавстві України та її сучасного стану в контексті земельної реформи викликів воєнного часу все ще залишається актуальним та потребує подальших наукових розробок. Як зазначають у своїх дослідженнях І. В. Арістова та А. М. Клочко, кримінально-правова охорона забезпечує протидію деградації екосистем, забрудненню водних ресурсів і земель, що є

наслідком збройного конфлікту або недбалого ставлення до екологічних стандартів [2, с. 559]. Ю. А. Турлова пропонувала аргументи виокремлення кп проти екологічної безпеки злочинів у відносно самостійну групу та разом з авторським колективом науковців надала обґрунтування щодо класифікації відповідних діянь для їх комплексного дослідження та вдосконалення [178]. Наразі КК України зазнав і продовжує зазнавати перманентних змін, зважаючи на це, й саме цим можна пояснити актуальність дослідження історії становлення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин у законодавстві нашої держави.

Загалом на становлення кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин у законодавстві України вплинула велика кількість факторів та подій, що потребують висвітлення. Їх аналізування є важливим для запобігання повторенню раніше допущених помилок, а також установа, в яких саме аспектах законодавча база у сфері земельних відносин є неактуальною та потребує оновлення, й з'ясування того, які події мали позитивний і негативний вплив на розвиток кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин в Україні.

Дослідження будь-яких питань, пов'язаних з аналізуванням історичних факторів становлення тих чи інших правових явищ, варто починати з установа початкового моменту їх виникнення. У вітчизняній науковій літературі можна встановити два загальних підходи до визначення етапів розвитку правового регулювання відповідальності у сфері земельних відносин.

Найбільш широко представлений у науковій літературі підхід передбачає дослідження цього питання, починаючи з найдавніших часів. Б. М. Семенишина-Фіголь першим етапом розвитку земельного процесу визначила період «до 1917 року», який, на її думку, бере початок ще з часів Київської Русі [163, с. 44]. О. Ю. Дрозд хоча й досліджував адміністративну, а не кримінальну відповідальність у сфері земельних відносин, зроблені ним у науковій праці висновки є так само цінними для нашого дослідження. На

думку науковця, в історії розвитку правового регулювання юридичної відповідальності за самовільне заняття земельної ділянки можна виокремити вісім етапів, перший із яких так само сягає періоду 1468 року [26, с. 75]. Науковці щодо питань еволюції законодавства України про кримінальну відповідальність також переважно додержуються такого погляду. Наприклад, В. В. Кузнецов, О. М. Шармар та М. О. Акімов у своєму дослідженні дійшли висновку, що витoki формування законодавства про кримінальну відповідальність беруть початок із найдавніших часів, а «Руська правда» є найважливішою кримінально-правовою пам'яткою цього періоду [90, с. 266]. До подібного висновку дійшов В. В. Кузнецов у співавторстві з М. В. Сийпловіч у своїй іншій праці «Особливості періодизації історії кримінального законодавства України», зазначивши, що така періодизація є найбільш обґрунтованою [89, с. 97]. Тобто дослідження історичних витоків становлення кримінально-правової відповідальності за кп у сфері земельних відносин є важливим для вчених, які проводять дослідження еволюції кримінального законодавства загалом.

Водночас у правовій доктрині нашої держави наявні наукові праці, в яких історія становлення кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин досліджується через призму більш сучасного періоду. Наприклад, К. О. Гуща дослідила історію становлення юридичної відповідальності за земельні правопорушення, починаючи з 1922 року [25]. Так само автори навчально-практичного посібника «Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття» як початкового моменту відліку історії становлення законодавства у сфері земельних відносин обрали 1917 рік [169]. Це передбачає, що для дослідження явищ, пов'язаних із становленням кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин у законодавстві України, має певне значення аналізування законодавства радянського періоду.

На нашу думку, обидва підходи мають право на існування, проте в сучасних умовах важливо шукати витoki різноманітних правових явищ та

категорій із найдавніших часів. Через особливу цінність української землі земельні відносини та встановлення відповідальності за їх порушення були об'єктом правового регулювання ще з періоду перших державних утворень на українських землях, а також появи перших зразків писемних законів.

Так, Б. М. Семенишина-Фіголь зазначає, що до виникнення права власності на землю нею користувалися на засадах звичаю (а також зазначимо, що, крім звичаїв у цей період, мали важливе значення традиції, релігійні настанови тощо [26, с. 75]) [161, с. 238]. Як наголошують В. В. Кузнецов, О. М. Шармар та М. О. Акімов, у договорах Олега й Ігоря з греками (911 та 944 роки відповідно) визначалися відповідальність за вбивство, тілесні ушкодження, крадіжку, розбій, грабіж тощо [90, с. 266]. Лише з початком періоду переходу людей від кочового способу життя до осілого землеробства виникає потреба у вирішенні питань власності на землю.

Як зазначено в науковій літературі, Литовський статут 1566 року за змістом був близьким до статуту 1529 року, тому серйозного впливу на становлення кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин він не мав. Після підписання Люблінської унії в 1569 році відбулось об'єднання Польщі та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу – Річ Посполиту, а на українських землях зберіг свою чинність Литовський статут 1566 року. У 1588 році був прийнятий третій Литовський статут, положення якого поширилися на всі українські землі [90, с. 267]. У Литовському статуті 1588 року еволюція правового регулювання юридичної відповідальності у сфері земельних відносин продовжилася. Таким чином, у XVI столітті на українських землях продовжувалося становлення кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин. Основою законодавства, яке було чинним на українських землях, була правова спадщина Київської Русі, а саме «Руська правда».

У XV–XVI століттях виникло козацтво, й це сприяло розвитку звичаєвого права на Запорозькій Січі. Серед нормативно-правових актів, які діяли в цей період, вітчизняні науковці першочергово відзначають Соборне

уложення 1649 року. У працях вітчизняних учених досить широко представлене аналізування норм цього нормативно-правового акта, присвячених правопорушенням у сфері земельних відносин. Як зазначено Б. М. Семенишиною-Фіголь, Соборне уложення 1649 року відрізнялося від чинних до нього законів широтою охоплення різноманітних аспектів реалій того часу, кращою структурованістю та більшим обсягом [161, с. 239]. Щодо конкретних норм цього нормативно-правового акта, то варто відзначити такі. У главі X «Про суд» у науковій літературі виділяють такі діяння, в яких визначалися кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин: у ст. 211 Соборного уложення була встановлена відповідальність за насильницьке присвоєння чужої землі; в ст. 231 встановлена відповідальність за захоплення земель без застосування насильства (передбачалося покарання у формі штрафу на користь потерпілої сторони, нещадного биття батогом на спірній межі й тюремного ув'язнення на тиждень); у ст. 233 було передбачене настання відповідальності за насильницьке захоплення чужої землі (карали поверненням захопленого, сплатою «володіння» за час користування чужою землею й «покаранням, яке вкаже правитель»); у ст. 234 була передбачена відповідальність за випадкове порушення меж землі. Також окремі правопорушення у сфері земельних відносин виділені в інших главах цього нормативно-правового акта [107, с. 56; 161, с. 239; 173, с. 118–119]. У главі XVI «Про помісні землі» виділена ст. 37, якою була встановлена відповідальність за одержання в обхід законних спадкоємців чужого «виморочного» маєтку «за допомогою складних чолом бітних й підкуплених людей, що розшукуються». У статті 53 глави XI було встановлене покарання у вигляді «подвійного печатного збору» щодо осіб, які володіли «виморочним» маєтком та не довели до кінця оформлення прав на володіння ним. А в главі XVII «Про вотчину» виділені три статті, в яких визначена відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин: у ст. 34 була встановлена відповідальність за продаж уже проданої вотчини, тобто продаж вотчини одночасно двом покупцям; у ст. 35 визначені санкції та покарання за продаж або заставу чужої

вотчини; в ст. 36 визначені покарання за махінації з підписами на купчій [173, с. 119]. Таким чином, Соборним уложенням 1649 року було істотно розширено коло протиправних діянь у сфері земельних відносин, за вчинення яких правопорушники несли юридичну відповідальність.

Чинний КК України містить у цьому контексті певні кримінально-правові заборони. Наприклад, захоплення земель без застосування насильства згідно зі ст. 197¹ «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» чинного КК України. Різноманітні правопорушення, пов'язані з шахрайством (одержання маєтку за допомогою підроблених документів та неправдивих свідчень; продаж вотчини одночасно двом покупцям; продаж або застава чужої вотчини; махінації з підписами на купчій), подібні до діянь, передбачених ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів», ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 365² КК України «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», ст. 366 КК України «Службове підроблення». Неналежне оформлення документів, що засвідчують право на маєток, із метою ухилення від сплати податків за своєю природою є близьким до кп, передбачених ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» та ст. 212¹ КК України «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Отже, можна констатувати, що Соборне уложення 1649 певною мірою заклало витоки становленню кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин.

Іншим нормативно-правовим документом, на який доцільно звернути увагу, є збірник «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1734 року, який у 18-му ст. по суті був проєктом кодексу українських законів. У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» велику увагу було приділено регулюванню земельних відносин. У науковій літературі в контексті

встановлення кп у сфері земельних відносин виділяють передусім ст. 17 Українського кодексу 1734 р., якою регламентовані справи про землю, межі, порушення володіння. Були визначені загальні дефініції в цій сфері земельних відносин, процесуальні правила вирішення земельних спорів; встановлена відповідальність за псування меж земельної ділянки. Як і Соборне уложення 1649 року, «Права, за якими судиться малоросійський народ» регламентували відповідальність за порушення у сфері межування земель та, крім того, встановлювали відповідальність за незаконне користування землями водного фонду. Вищенаведене свідчить про те, що контроль із боку держави за регулюванням земельних відносин із часом лише посилювався.

Після того як частина українських земель опинилася під владою Австрійської (з 1867 року – Австро-Угорської) імперії, важливе значення для поступового розвитку законодавства щодо убезпечення земельних відносин мало «Кримінальне уложення Марії Терезії» (1768) як кодифіковане джерело. Його зміст характеризується як надзвичайно жорсткий. У Карному уложенні 1803 року значну увагу приділяли захисту громадської землі. Була встановлена кримінальна відповідальність за самовільне привласнення або захоплення громадських земель та інші правопорушення.

Необхідно також зазначити Уложення про покарання кримінальні та виправні (1845 р.), в якому правопорушення земельних відносин були віднесені переважно до категорії майнових злочинів. Аналізуючи Уложення про покарання кримінальні та виправні через призму еволюції законодавства про кримінальну відповідальність, звернемо увагу на тенденцію до зміщення акцентів у державно-правовому механізмі захисту прав на землю з норм, покликаних протидіяти насильницькому заволодінню землею, до норм, якими встановлювали відповідальність за різноманітні прояви самовільного користування чужою земельною ділянкою. Тобто земельні відносини розвивались, і паралельно з цими процесами еволюціонували правопорушення, вчинювані щодо власників землі. Наслідком цього стала дедалі ширша криміналізація діянь у сфері земельних відносин. Упродовж XIX

століття кримінальне законодавство на українських землях перебувало в стані перманентного розвитку. Вплив процесів, що відбувалися тоді, на кримінальне право незалежної України відчувається до сьогодні.

У період УРСР земля перебувала в державній власності, тому держава регулювала доступ громадян до землі та визначала умови володіння нею за допомогою інституту права трудового землекористування, закріпленого в Земельному кодексі УРСР 1922 року [169, с. 10]. Будь-які операції із землею були заборонені, проте КК УРСР 1922 р. містив ст. 139¹, що передбачала відповідальність за проведення заборонених угод із нерухомістю. Отже, ті процеси, які відбувалися, безпосередньо відбилися на правовому регулюванні кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин. Як ми раніше наголошували, в попередні історичні періоди більшість кримінальних правопорушень становили посягання на право власності на землю. Криміналізації підлягали діяння, що порушували інтереси держави у цьому контексті. У наступні роки криміналізація діянь у сфері земельних відносин була пов'язана із захистом інтересів саме держави. З'явилася нова категорія правопорушень у сфері земельних відносин – порушення правил землекористування [25, с. 8]. Наприклад, у ст. 84 КК УРСР 1927 року було встановлено кримінальну відповідальність за розроблення надр землі без одержання на це в необхідних випадках установленого дозволу, а згодом ст. 125¹ було встановлено кримінальну відповідальність за порушення заборони укладання правочинів на землю [107, с. 63–64]. Подальше встановлення відповідальності у сфері земельних відносин в УРСР було пов'язане з виданням численних постанов та указів, спрямованих на охорону майна державних підприємств.

Після завершення Другої світової війни кримінально-правова відповідальність у сфері земельних відносин довгий час регулювалася законодавством, прийнятим ще в довоєнний період, і численними постановами та іншими підзаконними нормативно-правовими актами. В подальшому необхідно звернути увагу на прийняття в 1958 році «Основ кримінального

законодавства Союзу РСР і союзних республік», а в 1960 році – і КК УРСР [86], що був чинним в Україні до 2001 року.

З огляду на те, що держава усе ще залишалась єдиним власником землі, а всі інші форми власності на землю, крім державної, були ліквідовані, по суті ключовою статтею КК УРСР, якою встановлювали кримінально-правову відповідальність у сфері земельних відносин, була ст. 199 «Самовільний захват землі та самовільне будівництво». Передбачалося, що самовільний захват або самовільний обмін, або купівля-продаж земельної ділянки, або інші дії, що порушують закони про націоналізацію землі, каралися виправними роботами терміном від шести місяців до одного року або штрафом розміром до трьохсот карбованців. Також самовільне будівництво житлового будинку каралося виправними роботами терміном від шести місяців до одного року з конфіскацією незаконно спорудженої будівлі [86]. Ця кримінально-правова норма в подальшому зазнавала деяких змін, проте можна констатувати, що в період із 1960 до 1991 року, коли Україна поновила незалежність, кримінально-правова охорона у сфері земельних відносин обмежувалася цією статтею, яка зі скасуванням державної монополії на землю втратила свою чинність.

Втім, навіть після проголошення незалежності України досить тривалий період за правопорушення у сфері земельних відносин передбачалася лише адміністративна відповідальність. Проте з прийняттям чинного КК України низка протиправних діянь у сфері земельних правовідносин була криміналізована. Зокрема, в його першій редакції було встановлено кримінальну відповідальність за злочинні посягання проти навколишнього природного середовища, а відповідні діяння були об'єднані в розділі VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля», серед яких ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель», ст. 240 КК України «Порушення правил охорони надр», ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель». Тому вважаємо,

що саме 2001 рік є ключовим у визначення початку формування сучасного кримінально-правового регулювання земельних відносин.

У подальшому КК України зазнавав змін у частині кримінально-правового регулювання земельних відносин, зокрема, у 2007 році було криміналізоване діяння «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» (ст. 197¹ КК України), а у 2009 році – «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» (ст. 239¹ КК України) та «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах» (ст. 239² КК України).

Сучасний стан кримінально-правового регулювання земельних відносин характеризується існуванням кримінально-правової відповідальності за правопорушення, які посягають на відносини володіння землею, на відносини користування землею, на відносини розпорядження землею; діяння, що посягають на відносини з охорони землі; правопорушення, які посягають на відносини з відтворення земель; діяння, що посягають на відносини зі здійснення управління землею, на відносини щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення; правопорушення, які посягають на земельні реформаційні відносини.

Проте очевидно, що прийняття КК України 2021 р. не є кінцевим етапом встановлення кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин у законодавстві України, а кодифікаційні роботи, що розпочалися у 2001 році, ще не трансформувалися в надійну охорону прав та інтересів учасників земельних відносин. Можна було б покладати надії на проєкт нового КК України, проте й наразі в офіційному проєкті є Книга шоста, яка має назву «Кримінальні правопорушення проти економіки», що поряд з іншими розділами містить розділ 6.5 «Кримінальні правопорушення проти порядку використання природних ресурсів». Тобто шановні члени Робочої групи тексту проєкту не виділяють суспільних відносин у сфері земельних відносин як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони [175], що, на нашу думку, потребує доопрацювання.

Крім того, питання соціальної обумовленості криміналізації діянь у сфері земельних відносин та їх визначення є пріоритетними в системі об'єктів кримінально-правової охорони й мають важливе значення в умовах розвитку кримінального законодавства України та дії правового режиму воєнного стану.

Звертаючись до питання соціальної обумовленості кримінально-правових норм про правопорушення у сфері земельних відносин, потрібно зазначити, що термінологічне формулювання «соціальна обумовленість» складається з понять «соціальний» та «обумовленість». Зокрема, термін «соціальний» означає зв'язок із життям і відносинами людей у суспільстві, у той час як термін «обумовленість» означає залежність від певних умов, обставин, визначеність певними обставинами [168]. Зміст цих термінів дає підстави констатувати, що соціальна обумовленість кримінально-правових норм про правопорушення у сфері земельних відносин означає необхідність установлення кримінально-правової заборони за протиправні діяння, зумовлену потребами суспільства на певному етапі його існування. Зокрема, О. О. Пащенко зазначає, що «соціально обумовленою буде лише та кримінально-правова норма, яка відповідає (кореспондує) умовам суспільного життя» [125, с. 18].

Соціальна обумовленість кримінально-правових норм про правопорушення у сфері земельних відносин повинна ґрунтуватися на певних факторах, які підтверджують, що відповідна кримінально-правова норма є своєчасною та необхідною для суспільства. Наприклад, В. І. Борисов стверджує, що соціальна обумовленість кримінального закону визначається різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними та іншими чинниками, а встановлення й розкриття вищезазначених чинників дозволяє пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, [84, с. 328]. Вважаємо, що соціальна обумовленість кп охоплює дослідження тих особливостей соціально-економічних та правових умов життя суспільства, які потребують

юридичного врегулювання. Крім того, соціальна обумовленість відображає об'єктивні потреби суспільного життя. Виявляючи потреби суспільства у певному виді правового регулювання, вона пояснює вибір юридичних засобів їх забезпечення, зокрема, й кримінально-правової охорони [54, с. 640].

Звертаючись до питання соціальної обумовленості криміналізації діянь у сфері земельних відносин в Україні, виділимо сукупність факторів, що зумовлюють цю необхідність. О. О. Пащенко констатує, що до обставин соціальної обумовленості Закону України про кримінальну відповідальність необхідно відносити: суспільну корисність, системно-правову несуперечливість, чіткість і ясність мови кримінально-правових норм, наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, відповідність кримінально-правових норм історичним традиціям, а також змінам у суспільному житті, наявність можливості боротьби із суспільно небезпечним діянням кримінально-правовими засобами, співрозмірність позитивних і негативних наслідків кримінально-правової заборони [125, с. 19–20]. Погоджуючись із зазначеним, зауважимо, що певні обставини формують нові чинники соціальної обумовленості криміналізації діянь, зокрема, необхідність відвернення небезпеки, зумовленої повномасштабним вторгненням держави-агресора, та потребу в мінімізації несприятливих наслідків певних діянь навіть за умов дещо надмірної криміналізації діянь. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [147]. Запровадження правового режиму воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року з його неодноразовим продовженням [147; 148] мало наслідком інтенсивний розвиток національного кримінального законодавства. Нововведення були спрямовані насамперед на захист територіальної цілісності держави.

Двадцять восьмого березня 2024 року набрав чинності ЗУ № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального

кодексів України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення видів кримінальних покарань» [137]. Набрання чинності відповідним законом зумовило зміни щодо санкцій понад 140 статей КК України, що наразі містять пробаційний нагляд як один із видів покарань. Пробаційний нагляд (основне кримінальне покарання відповідно до ст. 591 КК України) виражається в обмеженні прав та свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства [85]. Зазначені зміни вплинули, зокрема, й на санкції окремих статей розділу VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля», а саме: абзац 2 ч. 1 ст. 239¹ «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром земель)» містить покарання у формі пробаційного нагляду терміном до трьох років; санкція абзацу 2 ч. 1 ст. 239² «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах» містить пробаційний нагляд терміном до трьох років; в абзаці 2 ч. 2 ст. 244 «Порушення законодавства про континентальний шельф України» встановлене таке покарання: пробаційний нагляд терміном до трьох років; в абзаці 2 ч. 1 ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» встановлене таке покарання: пробаційний нагляд терміном до трьох років; абзац 2 ст. 247 «Порушення законодавства про захист рослин» містить таке покарання: пробаційний нагляд терміном до двох років [2, с. 560].

Значущість земельних ресурсів у воєнний час підкреслюється тим, що законодавець все ж таки вдосконалив певною мірою систему захисту сфери земельних відносин. Зокрема, оптимізовано санкції відповідних кримінально-правових норм, наприклад, щодо відповідальності за незаконне привласнення або використання земельних ділянок, самовільне захоплення земель сільськогосподарського призначення (ст. 197¹ КК України) [137].

Поряд із викликами міжнародного збройного конфлікту на території України актуальними є питання євроінтеграції нашої держави та досягнення в цьому контексті Цілей сталого розвитку. Трансформація суспільних відносин

під впливом зовнішніх загроз, ймовірно, потребує перегляду глобальних цілей сталого розвитку. Зокрема, до пріоритетних Цілей наразі повинні належати, зокрема, забезпечення миру та справедливості (Ціль 16). Кримінально-правова охорона впливає на суспільні відносини протидією кримінальним порушенням проти навколишнього середовища, а також у сфері земельних відносин та активізує зусилля України щодо досягнення Цілі сталого розвитку 15 «Захист екосистем суші» [153].

Зважаючи на вищезазначене, наведемо чинники соціальної обумовленості криміналізації діянь у сфері земельних відносин, які визначимо як сукупність ознак, а саме: *економічних, соціальних, правових, екологічних та політичних*, що зумовлюють потребу її посиленої охорони. Їх сутність полягає в такому.

Економічні фактори визначають істотну цінність земельних ресурсів, її стратегічну важливість. З огляду на це ймовірність учинення зловживань у сфері земельних відносин зростає, зокрема, щодо скоєння шахрайських діянь із земельними ресурсами, незаконного заволодіння земельними ділянками або рейдерства. Очевидною є інвестиційна привабливість земельних ресурсів, оскільки зростання попиту на земельні ділянки через відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення створило додаткові ризики під час укладання земельних угод. Водночас необхідність забезпечення продовольчої безпеки способом охорони родючості земель та посиленого захисту сільськогосподарського виробництва, зокрема, в умовах воєнного стану, стає ще більш очевидною.

Соціальні чинники визначаються в тому, що криміналізація окремих діянь у сфері земельних відносин сприятиме захисту прав як власників, так і користувачів земель, зокрема, це стосується захисту інтересів уразливих груп громадян, а саме внутрішньо переміщених осіб, змушених залишити території свого постійного проживання через загрозу життю та здоров'ю у зв'язку з діями держави-агресора.

Правові фактори виражаються в необхідності вдосконалення законодавчої бази, що регулює сферу земельних відносин, з метою її відповідності обставинам, за яких суспільні відносини трансформуються та створюються умови для вчинення нових видів зловживань. Неефективна правозастосовна практика та непоодинокі ситуації неналежної реакції правоохоронних органів на незаконне зайняття земель сільськогосподарського призначення та їх використання без належних дозволів свідчать про потребу встановлення відповідальності за бездіяльність або потурання за залучення посадових осіб до відповідних незаконних механізмів у процесі підвищення ефективності або ж, зокрема, випадки підроблення документів на право власності з метою незаконного заволодіння земельними ділянками наразі стають більш поширеним явищем. Зазначене свідчить про визначальне значення якісної та дієвої нормативно-правової бази, спрямованої на захист земельної сфери.

Екологічні чинники виражаються в потребі попередження забруднення земель, їх деградації та втрати родючості. В умовах правового режиму воєнного стану ця необхідність стала ще більш очевидною. Екологічні кп, вчинені після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, спричинили в загальному збитків, оцінених на суму, що перевищує більше ніж 60 млрд доларів США [49]. Руйнування Каховської ГЕС 6 червня 2023 р. є свідченням екологічної катастрофи та проявом екоциду відповідно до кваліфікації згідно з національним кримінальним законодавством. Поряд із загибеллю людей істотна та невідновлювана шкода була заподіяна довкіллю. Збитки були оцінені в сумі, що перевищує 14 мільярдів доларів США [122]. Це свідчить про необхідність посилення кримінально-правового захисту земельних ресурсів.

Політичні чинники полягають у тому, що умови воєнного стану потребують посиленого захисту національної безпеки, а поряд із цим і земельних ресурсів держави від незаконного захоплення та подальшого використання для дестабілізаційних дій. Крім того, земельні відносини, на

жаль, усе частіше є об'єктом корупційних схем із зловживань владою на різних рівнях. Ця проблема, безумовно, потребує вирішення та деталізації кола суб'єктів учинення діянь, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди.

Таким чином, було проаналізовано важливі історичні етапи розвитку системи кримінально-правового захисту сфери земельних відносин та важливі чинники соціальної обумовленості криміналізації правопорушень у земельній сфері, що зумовлюють розвиток інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин.

1.3 Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони сфери земельних відносин

Незважаючи на наявність розвиненої системи правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин, низка проблем правового характеру цієї сфери залишається малодослідженою. Однією з ключових проблем правового регулювання, що потребує комплексного вирішення, є недостатня ефективність заходів, спрямованих на запобігання та протидію кп у цій сфері. Як наслідок, це призводить до системних порушень права власності на землю чи права користування землею, екологічних проблем нашої держави, а також суспільної недовіри до державних інституцій. Правове регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин є дуже важливим, оскільки ним установлюються санкції для винних осіб за вчинення діянь, якими заподіюється істотна шкода життю, здоров'ю людей чи довкіллю. Також від існування якісного та ефективного правового регулювання в Україні безпосередньо залежить майбутнє нашої держави, адже впродовж останніх десятиліть Україна реформує правову систему з метою подальшої інтеграції до правового простору ЄС. Очевидно, що для забезпечення захисту охорони прав та інтересів громадян, їх життя й здоров'я, честі та гідності інститути

кримінального права України повинні бути реформовані до стандартів країн ЄС.

Дослідження зарубіжного досвіду традиційно є одним із найбільш ефективних методів для пошуку способів удосконалення національного законодавства. Для попередження кримінальних правопорушень важливо звертатися до досвіду інших країн, адже дослідження міжнародного досвіду може посприяти розробленню ефективних стратегій боротьби з правопорушеннями в земельних відносинах. Ураховуючи відносну молодість нашої держави, велика кількість зарубіжних країн мають більш вагомий досвід у сфері боротьби та протидії кп у сфері земельних відносин. Дослідження їх досвіду може посприяти розробленню ефективних заходів щодо запобігання та протидії таким правопорушенням в Україні. Зарубіжний досвід може дати цінну інформацію щодо того, як інші країни вирішують подібні проблеми правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин, та дозволить здійснити пошук шляхів, які можна реалізувати в Україні. Водночас досвід інших країн є не обов'язково позитивним. Інші держави у процесі реформування національних законодавств так само припускалися помилок та ухвалювали невдалі рішення. Тому важливо проаналізувати законодавчі норми, що регулюють питання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин у зарубіжних країнах, здійснити їх порівняльно-правовий аналіз із відповідними нормами в законодавстві України, визначити напрями, за якими доцільно було б запозичити позитивний досвід інших держав.

Наразі вітчизняні науковці досліджують правове регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин. Серед вітчизняних науковців відзначимо внесок у дослідження цього питання таких учених, як В. Ф. Баранівський, Ю. В. Живова, Р. О. Мовчан, Б. М. Семенишина-Фіголь, М. І. Сингаєвська, Н. Ю. Цвіркун, К. Є. Шевелєв. Втім, пояснюючи актуальність подальших досліджень цього питання, зазначимо, таке. По-перше, правове регулювання кримінальної

відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин є динамічним. Законодавство України постійно зазнає змін, і так само вносять зміни до законодавства інших держав. А отже, аналізування зарубіжного досвіду та пошук шляхів його запозичення є тими аспектами, до яких увага науковців повинна бути привернута постійно. По-друге, це питання знову актуалізувалося у світлі земельної реформи України, оскільки земельне законодавство у нашій державі за останнє десятиліття істотно оновилося. Тому здійснення порівняльно-правової характеристики правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин за законодавствами України та зарубіжних країн, на нашу думку, все ще залишається дуже актуальним питанням для вітчизняної науки щодо досягнення цілей нашого дослідження. Крім того, розуміння, як працює ринок землі в інших державах, як захищені права громадян у цій сфері, допоможе сформулювати уявлення про перспективи функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні [21].

Наприклад, у Швейцарії ринок землі є лібералізованим, пріоритет віддають сімейним формам виробництва та малим фермерським господарствам [55]. Таким чином, практично 100 % земельної власності належить громадянам, зокрема, тим, хто обробляє землі сільськогосподарського призначення, має відповідну кваліфікацію [60].

Порівняльно-правову характеристику правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин вважаємо за доцільне здійснювати на основі досвіду держав ЄС, що обумовлено посиленням євроінтеграційних процесів в Україні та адаптацією національного, зокрема кримінального, законодавства до законодавства держав ЄС.

Наше аналізування почнемо з дослідження правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин згідно із законодавством Французької Республіки (далі – Франція), законодавство якої є предметом порівняльно-правових досліджень

національних учених у частині й кримінально-правового регулювання різних видів суспільних відносин [78; 77; 181]. Зокрема, до відповідних питань зверталася Ю. В. Живова під час вивчення зарубіжного досвіду боротьби з кп у земельних відносинах [36, с. 70–71].

Так, у Франції кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин регулюється нормами Екологічного кодексу («Code de l'environnement») [198]. Звернемо увагу на те, що відповідні норми встановлені саме в екологічному законодавстві. Ми звернули увагу на окремі статті в цьому контексті, зокрема: ст. L161-1, у якій встановлено відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю людини внаслідок забруднення ґрунтів, і ст. L541-32, в якій визначено відповідальність за захоронення відходів на сільськогосподарських землях. Порівнюючи ці норми з відповідними статтями КК України, вбачається, що найближчою до них за змістом є ст. 239 «Забруднення або псування земель».

У ст. L161-1 французький законодавець установив, що до збитків, завданих довкіллю в контексті цієї статті, належать, зокрема, й прямі або непрямі погіршення стану довкілля, які створюють ризик заподіяння істотної шкоди для здоров'я людини через забруднення ґрунтів унаслідок прямого або непрямого потрапляння на поверхню землі чи безпосередньо до ґрунтового покриву речовин, сумішей, організмів або мікроорганізмів. Законодавець Франції на відміну від українського деталізує зміст протиправного діяння, що може бути кваліфіковане як забруднення земель, втім, загалом можна констатувати те, що ст. 239 КК України та ст. L161-1 Екологічного кодексу Франції («Code de l'environnement») [198] є наближеними за змістом.

Щодо ст. L541-32, якою встановлено заборону захоронення відходів на сільськогосподарських землях, за винятком перероблення відходів для їх використання як добрив або ґрунтових субстратів. Зазначимо, що в ст. 239 КК України також встановлено відповідальність за забруднення або псування земель відходами. Проте вітчизняний законодавець у відповідній кримінально-правовій нормі вживає формулювання «забруднення або псування», тобто мова

не йде про ті випадки, коли відходи використовують для поліпшення якості ґрунтового шару землі та підвищення його врожайності, а про ситуації, коли за допомогою відходів відбувається забруднення або псування земель. Досить цікавими є кримінально-правові норми про незаконне розпорядження земельними ділянками, що належать іншій особі, з метою проживання на ній в обмін на оплату або іншу матеріальну вигоду, не маючи дозволу від власника (ст. 313-6-1 КК Франції, Code penal) [201], а також ст. 322-4-1 КК Франції щодо колективного поселення з метою проживання, навіть тимчасового, на землі, що належить муніципалітету, прийняття та розміщення мандрівників без дозволу власника або особи, яка має право на використання землі. Відповідні діяння фактично криміналізують корупційні зловживання у сфері земельних відносин, що, безумовно, необхідно взяти до уваги для оптимізації системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин за законодавствами України та Франції дозволяє зробити висновок, що в цьому контексті українське законодавство передбачає відповідальність за ширше коло діянь, пов'язаних із земельними відносинами. Водночас у частині протиправних діянь, урегульованих французьким законодавством, українське законодавство містить аналогічні норми.

Наступна держава, досвід якої важливо проаналізувати в межах нашого дослідження, – це Федеративна Республіка Німеччина (далі – Німеччина). Порівняльно-правові дослідження кримінальних законодавств Німеччини та України також періодично проводять вітчизняні вчені [3; 97; 113], зокрема, й у контексті кримінально-правового регулювання сфери земельних відносин, де можна відзначити науковий доробок Р. О. Мовчана [107, с. 70], Ю. В. Живої [36, с. 71], Б. М. Семенишиної-Фіголь [162, с. 66] та інших авторів.

Так, у Німеччині кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин регулюється нормами КК ФРН (Strafgesetzbuch (StGB)) [203]. У структурі КК ФРН (Strafgesetzbuch (StGB)) [203] розділ 25

присвячено кримінальним правопорушенням проти довкілля. Серед кримінальних правопорушень, закріплених у цьому розділі, відзначимо такі: забруднення ґрунтів (§ 324а) та екологічне правопорушення, що призвело до особливо тяжких наслідків (§ 330). Так, у § 324-а КК Німеччини (Strafgesetzbuch (StGB)) [203] встановлено кримінальну відповідальність за такі діяння, як внесення чи допущення проникнення шкідливих речовин у ґрунт. Суб'єкт цього діяння є спеціальним, оскільки в даній нормі встановлено, що до кримінальної відповідальності може бути притягнута особа, яка допустила забруднення ґрунту під час виконання своїх адміністративних обов'язків.

Зазначимо, що у вітчизняній науковій літературі наявна думка, згідно з якою суб'єкт кп, визначеного в ст. 239 КК України, також може бути лише спеціальним. Зокрема, А. М. Шульга, зазначаючи, що суб'єктом цього кп може бути лише та особа, яка порушує спеціальні правила, якими охороняється нормальний якісний стан ґрунтового покриву земель. Таким чином, нормативна заборона, визначена в ст. 239 КК України, стосується лише тих осіб, які мають безпосередній стосунок до шкідливих для людей або довкілля речовин, відходів чи інших матеріалів. Серед таких осіб науковець виділяє, зокрема, працівників, які безпосередньо виконують суто професійні функції з виробництва, збереження, застосування, утилізації цих речовин та матеріалів, і службових осіб, на яких покладено обов'язок контролювати й не допускати забруднення земель незалежно від їх цільового призначення [192, с. 254–256]. Поділяючи думку щодо спеціального суб'єкта цього кп, зазначимо, що його спеціальний характер все ж не впливає безпосередньо зі змісту диспозиції ч. 1 ст. 239 КК України. Тобто, незважаючи на вказівку на спеціальні правила, до кримінальної відповідальності за вчинення цього кп може бути притягнута будь-яка особа, на яку покладено загальну заборону не погіршувати якісного стану ґрунтового покриву земель. Тому, на нашу думку, ст. 239 КК України може бути переосмислена з урахуванням законодавчих приписів Німеччини в цьому контексті.

На нашу думку, в межах ст. 239 КК України доцільно диференціювати відповідальність за забруднення або псування земель залежно від суб'єкта цього кп – загального суб'єкта, та осіб, на яких покладено обов'язок виконання спеціальних правил щодо запобігання забрудненню й псуванню земель, – службових осіб.

Щодо § 330 КК Німеччини (Strafgesetzbuch (StGB)) [203], в ньому зазначено випадки, за яких кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля може бути посилена. В цій кримінально-правовій нормі встановлено, в яких випадках кп проти довкілля може бути кваліфіковане як особливо тяжке. Наприклад, якщо особа заподіяла таку шкоду ґрунту, що усунення її або неможливе взагалі, або потребує надзвичайних зусиль чи тривалого часу (п. 1 ч. 1 § 330 КК Німеччини). У цьому контексті зазначимо, що вітчизняний законодавець у ч. 1 ст. 239 КК України використовує значно більш узагальнене формулювання «інші тяжкі наслідки». Очевидно, що інші тяжкі наслідки включають, зокрема, й таке забруднення або псування земель, за якого усунення шкоди є неможливим взагалі чи істотно ускладненим, проте законодавець не здійснює таких уточнень.

З урахуванням здійсненого аналізування вбачаємо логічним доповнити ст. 239 КК України ч. 3 та викласти її таким чином:

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені внаслідок порушення спеціальних правил особою, яка зобов'язана їх дотримуватися, а також службовою особою.

У такій редакції забруднення або псування земель особою, на яку покладено обов'язок виконання спеціальних правил щодо запобігання забрудненню і псуванню земель, є обтяжувальною обставиною. Водночас до кримінальної відповідальності може бути притягнута також будь-яка особа, яка вчинила забруднення або псування земель, за умови, що це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Як нам удалося з'ясувати, що досвід німецького законодавця міг би бути використаний для вдосконалення змісту ст. 239 КК України. Загалом кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин у Німеччині відрізняється від такої у Франції тим, що норми, якими встановлюється кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин, закріплені в нормах відповідного кодифікованого нормативно-правового акта. Позитивним, на нашу думку, є диференціації кримінальної відповідальності залежно від різних обставин: кп було вчинене у формі умислу чи у формі необережності, яким є характер наслідків учиненого правопорушення тощо. Також наголосимо на тому, що суб'єкт забруднення або псування земель є спеціальним, і це прямо впливає із законодавчих формулювань. Наприклад, суб'єкт забруднення або псування земель згідно зі ст. 239 КК України також може розглядатись як виключно спеціальний, проте вважаємо, що він також може бути й загальним, через що ми запропонували оптимізувати зміст ст. 239 КК України.

Ще однією державою, до досвіду якої звернемося в нашому дослідженні, є Італійська Республіка (далі – Італія). Так, в Італії кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин установлюється КК Італії (Codice Penale Italiano) [199]. Заслуговує на увагу розміщення норм, присвячених кримінальній відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин у структурі цього нормативно-правового акта. Так, відповідні статті розміщені в главі I розділу XIII «Злочини проти власності». У національному правовому полі досить дискусійним є те, що кримінально-правова охорона земельних відносин здійснюється за допомогою як охорони права власності на земельні ділянки (ст. 197¹ КК України), так і охорони довкілля (ст. 239, 239¹, 239² та 254 КК України). Це приводить до того, що вітчизняні науковці дискутують щодо того, які кп потрібно розглядати як діяння у сфері земельних відносин і чи допустимо, щоб відповідні статті, якими встановлена відповідальність, були розміщені в різних

розділах КК України. Структура КК Італії (Codice Penale Italiano) визначає належність кп у сфері земельних відносин до діянь, учинених проти власності.

Так, у главі I розділу XIII КК Італії (Codice Penale Italiano) закріплено відповідальність за такі діяння у сфері земельних відносин: захоплення земельних ділянок або будівель (ст. 633), насильницьке заволодіння нерухомим майном (ст. 634), пошкодження майна (ст. 635).

Стаття 633 КК Італії (Codice Penale Italiano) певною мірою подібна до ст. 197¹ КК України. У диспозиціях обох кримінально-правових норм встановлено кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки. Порівнюючи зміст цих статей, можна зробити висновок про наявність певних відмінностей. По-перше, частиною 1 ст. 197¹ КК України встановлено умову, за якої винна особа може бути притягнута до відповідальності: законному володільцю або власнику земельної ділянки повинна бути заподіяна значна шкода таким протиправним діяннями. Натомість італійський законодавець не деталізує об'єктивну сторону цього кп, проте закріплює в нормі ознаки суб'єктивної сторони, а саме: таке протиправне діяння здійснюється з метою привласнення земельної ділянки або з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб. Питання правильної кваліфікації самовільного зайняття земельної ділянки вимагає детального аналізу регулятивного законодавства, що також підкреслює Пенязькова О.О. у своїй роботі [127].

Загалом додержуємося думки, що для кваліфікації цього протиправного діяння достатньо довести, що винна особа усвідомлювала ті чи інші ознаки діяння, які вимагаються законом і характеризують склад конкретного суспільно-небезпечного діяння. У випадку із самовільним зайняттям земельної ділянки особа не може не усвідомлювати протиправності заволодіння земельною ділянкою, щодо якої в неї відсутні будь-які правові підстави заволодіння. Тому загалом ми вважаємо, що кримінально каратися повинні випадки будь-якого самовільного захоплення земельних ділянок, а не лише ті випадки, коли особа здійснила таке протиправне діяння з метою привласнення

земельної ділянки або з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб. Водночас на практиці дійсно виникають ситуації, коли особа може здійснити самовільне зайняття земельної ділянки, не маючи на меті привласнення земельної ділянки або одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб [10].

Наприклад, у справі № 501/5370/14-к, яку розглядала колегія суддів судової палати з кримінальних справ апеляційного суду Одеської області, було встановлено, що винна особа збудувала бетонну конструкцію на земельній ділянці, яка їй не належала, з метою попередження руйнування її приватної власності – літнього будинку. Будь-які дозвільні документи суб'єкт кримінального правопорушення не отримував, а в подальшому у зв'язку зі стрімким та істотним руйнуванням зазначеної споруди від ударної дії хвиль взагалі відпала будь-яка можливість технічно оформити спірну зруйновану споруду [180]. Тобто в цій ситуації винна особа дійсно не мала на меті привласнення земельної ділянки або одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб. Але так само в неї не було будь-яких дозвільних документів для того, щоб здійснювати будівництво на земельній ділянці, яка їй не належала. Втім, ухвалою від 3 березня 2015 року вирок щодо цієї особи було скасовано.

Таким чином, ми вважаємо, що формулювання, використане італійським законодавцем щодо суб'єктивної сторони самовільного зайняття земельної ділянки, може бути корисним для вдосконалення відповідних положень національного кримінального законодавства. У випадку, якщо особа вчиняє самовільне зайняття земельної ділянки, не переслідуючи в цьому разі корисливої мети, санкція повинна бути менш суворою, в той час як самовільне зайняття земельної ділянки з метою її привласнення чи одержання неправомірної вигоди для себе або інших осіб повинне каратися жорсткіше. У цьому разі ч. 2 ст. 197¹ КК України потребує уточнення в такій редакції:

«Стаття 197¹. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво

2. ... а також ті самі дії, вчинені з метою привласнення земельної ділянки або з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб –

Формулюючи відповідне уточнення, вважаємо, що відповідальність за вчинення діяння з метою привласнення земельної ділянки або з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб повинна передбачати суворішу санкцію.

Необхідно зазначити, що ідея криміналізації одержання неправомірної вигоди у сфері земельних відносин була висловлена окремими вченими. Зокрема, О. В. Роговенко, М. П. Курило та А. М. Клочко запропонували вдосконалити зміст ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» та доповнити її відповідною частиною 3, встановивши відповідальність за корупційні діяння у сфері земельних відносин [160].

Ще дві статті КК Італії (Codice Penale Italiano), які привернули нашу увагу, присвячені насильницькому привласненню нерухомого майна (ст. 634) та пошкодженню майна, що належить іншій особі (ст. 635). Так, ст. 634 встановлено кримінальну відповідальність за привласнення нерухомого майна, а отже, сюди можна віднести, наприклад, земельні ділянки, із застосуванням насильства чи погроз. Зазначимо, що подібна норма в КК України не передбачена, ймовірно, через відсутність достатніх підстав для криміналізації цих діянь. Щодо ст. 635, то нею встановлена кримінальна відповідальність за знищення, пошкодження чи приведення в стан непридатності нерухомого майна, що належить іншій особі, зокрема, виноградників, плодоносних дерев або чагарників, лісів, лісопосадок або лісових розсадників, призначених для лісовідновлення. Щодо перспектив доповнення КК України подібними нормами, на сьогодні ми не вбачаємо це доцільним.

Порівняльна характеристика кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин за законодавством України та законодавством Італії дозволяє констатувати, що в Італії суспільні відносини в

цій сфері регулюються нормами кримінального законодавства. Проте відзначимо відсутність у КК Італії (Codice Penale Italiano) самостійного розділу, присвяченого кп проти докілья. Як наслідок, в Італії наявна досить розвинена система кримінально-правової охорони права власності на земельні ділянки.

Ще однією європейською країною, досвід якої варто проаналізувати в межах нашого дослідження, є Королівство Іспанія (далі – Іспанія). Так, в Іспанії кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин встановлюється нормами КК Іспанії (Codigo Penal de Espana) [200]. Так само, як і в італійському законодавстві, кп у сфері земельних відносин за своїм об'єктом є правопорушеннями проти власності, оскільки розміщені в розділі V «Посягання». Аналізуючи зміст КК Іспанії (Codigo Penal de Espana), виділимо такі діяння, за які встановлюється кримінальна відповідальність у сфері земельних відносин. Так, у ст. 245 КК Іспанії встановлено кримінальну відповідальність за привласнення нерухомого майна із застосуванням насильства, тобто ця норма подібна до тієї, яку ми аналізували в нашому дослідженні в межах італійського досвіду. Цією нормою встановлено, що привласнення нерухомого майна із застосуванням насильства, крім кримінальної відповідальності за вчинення насильницьких дій, також додатково підлягає позбавленню волі терміном від одного до двох років. Щодо цієї норми, зазначимо, що запозичення її позитивних аспектів у національне законодавство є малоімовірним з огляду на те, що КК України не передбачено відповідальності за таке правопорушення, й, окрім того, існують ризики конкуренції кримінально-правових норм у разі встановлення цього виду кримінальної відповідальності.

У статті 246 КК Іспанії (Codigo Penal de Espana) встановлено кримінальну відповідальність за зміну межових знаків, якими засвідчується право на нерухоме майно. Р. О. Мовчан, аналізуючи цю норму, звертає увагу на те, що іспанський законодавець визнав злочинними лише ті протиправні діяння, які призвели чи могли призвести до отримання прибутку на суму, що

перевищує 400 євро [107, с. 74]. Наприклад, у ст. 197¹ КК України шкода визнається значною, та відповідно виникають підстави для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, якщо вона в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (сто п'ятдесят одна тисяча чотириста гривень, або близько трьох тисяч чотириста євро). Тобто в Україні для настання кримінальної відповідальності шкода повинна бути значно вищою, ніж в Іспанії. Очевидно, що це істотно звужує коло протиправних діянь, які можуть бути кваліфіковані як кримінально карані. Це також призводить до того, що велика кількість правопорушників уникають кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки на підставі того, що їх протиправним діянням не завдано значної шкоди законному володільцю або власнику земельної ділянки.

З огляду на це пропонуємо внести зміни до примітки ст. 197¹ КК України та передбачити зменшення розміру шкоди, що може бути визнана як значна. Керуючись розмірами шкоди, закріпленими в ст. 246 КК Іспанії (Codigo Penal de Espana), пропонуємо зменшити розмір шкоди, за завдання якої особа може бути притягнута до відповідальності згідно зі ст. 197¹ КК України, до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Зазначена норма в цьому разі матиме таку редакцію:

«[...] Примітка. Відповідно до цієї статті шкода, передбачена частиною першою цієї статті, визнається значною, якщо вона в десять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Серед держав, досвід у регламентації кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин яких міг би стати в пригоді Україні, на нашу думку, важливо звернути увагу на досвід пострадянських держав, які є членами ЄС. Такі держави вже пройшли шлях приведення національних законодавств у відповідність до європейських стандартів, увійшли до ЄС і, отже, є взірцем для України, яка на цей час перебуває лише на початку цього складного шляху. Однією з таких країн є Литовська Республіка, з якою Україну поєднує спільне історичне минуле у складі різних

держав (Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, СРСР), підтримує тісні соціальні й економічні зв'язки.

Правове регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин у Литві здійснюється за допомогою норм КК Литовської Республіки (*Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas*) [202]. На відміну від кримінальних кодексів Італії та Іспанії цей нормативно-правовий акт містить окремий розділ, присвячений кримінальним правопорушенням проти довкілля (розділ XXXVIII «Злочини та кримінальні правопорушення проти довкілля та здоров'я людини»). Зміст та структура цього розділу є дещо подібними до відповідного розділу КК України. Нашу увагу привернули відразу декілька статей кримінально-правових норм, зокрема: ст. 270 «Порушення правил охорони навколишнього природного середовища або використання природних ресурсів», ст. 271 «Знищення або пошкодження заповідних територій чи об'єктів природно-заповідного фонду», ст. 273 «Незаконна порубка лісу або знищення водно-болотних угідь», ст. 274 «Незаконний збір або знищення рослин». Найбільший інтерес у змісті цих статей становить те, що в кожній із них окремий пункт присвячено нормам, згідно з якими юридична особа також може бути притягнута до відповідальності за такі правопорушення. Наприклад, згідно з частиною 1 ст. 270 КК Литовської Республіки (*Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas*) особа, яка порушила встановлені законодавством правила охорони навколишнього природного середовища або використання природних ресурсів, якщо це заподіяло істотну шкоду тваринному, рослинному світу або призвело до інших тяжких наслідків для довкілля, карається штрафом або обмеженням волі, або позбавленням волі на певний термін, а частиною 3 цієї статті встановлено, що **юридична особа також несе відповідальність за діяння, передбачені цією статтею.**

Внесення таких змін до відповідних норм КК України є доцільним. Так, у ст. 96³ КК України визначено підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. І жодна з них

не поширюється на кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин. Відповідно для того щоб юридичні особи були притягнуті до кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин, змін повинна зазнати саме ця стаття. А саме частину 1 цієї статті необхідно доповнити новим пунктом 7 у такій редакції:

«1. Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є: 7) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 197¹, 239, 239¹, 239² і 254 цього Кодексу. [...]». Загалом вважаємо, що досвід таких країн, як Литовська Республіка, найлегше запозичувати внесенням відповідних змін до КК України. У контексті правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин досвід застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за правопорушення у сфері земельних відносин, на нашу думку, є логічним.

Таким чином, порівняльно-правова характеристика кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин за законодавствами України та зарубіжних країн засвідчила, що сучасний стан кримінальної правової охорони сфери земельних відносин в Україні певною мірою подібний до законодавства держав ЄС, проте й характеризується певними істотними пробілами. В деяких аспектах, зокрема, щодо кола суспільно-небезпечних діянь у сфері земельних відносин, в чинному кримінальному законодавстві України відповідальності не передбачено. Водночас, безумовно, існують положення, які могли б бути впроваджені законодавцем України з метою вдосконалення системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні. Особливості чинного законодавства зазначених держав ЄС демонструють важливість диференціації кримінальної відповідальності залежно від тяжкості наслідків та кола суб'єктів кримінальних правопорушень, а також залучення юридичних осіб до відповідальності за неправомірні діяння у сфері земельних відносин. Для

України, враховуючи її прагнення до євроінтеграції, доцільно адаптувати положення щодо більш детального визначення складів відповідних кримінальних правопорушень, диференціації відповідальності залежно від суб'єктів та наслідків, спричинених протиправними діяннями, а також передбачення можливості застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за вчинення суспільно небезпечних діянь у сфері земельних відносин.

Висновки до розділу 1

1. Земельні відносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, утворювані в процесі володіння, користування, розпорядження та охорони земель як об'єкта права власності, природного ресурсу й основного засобу виробництва з метою забезпечення екологічної безпеки, раціонального землекористування, а також економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства.

2. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин – це суспільно небезпечні діяння (дії чи бездіяльність), що посягають на встановлений порядок використання, розпорядження та охорони земельних ресурсів, порушують права власників та користувачів земель, заподіюють шкоду навколишньому природному середовищу чи створюють загрозу соціальній, економічній або екологічній безпеці держави й такі, за які КК України встановлено кримінальну відповідальність.

3. Здійснене аналізування дозволяє виділити етапи становлення кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин у законодавстві України:

– 1-й етап (до XIII століття) – земельні відносини регулювалися звичаями, традиціями, настановами. Виникали перші форми правового регулювання у сфері земельних відносин, перші форми кримінальної відповідальності та перші зразки закріплення правових засад правової відповідальності;

– 2-й етап (XIII–XVII століття) – була прийнята низка нормативно-правових актів щодо правової охорони земельних відносин, зокрема «Руська правда», ухвалення якої визначило подальший розвиток кримінально-правової відповідальності у сфері земельних відносин на декілька наступних століть, а також розроблені на основі «Руської правди» три Литовських статuti 1529, 1566, 1588 років. Набуло правової охорони право власності на землю. Розроблювалися та закріплювалися певні правові засади подальшого

виникнення й розвитку юридичної відповідальності за правопорушення в цій сфері в її сучасному розумінні;

– 3-й етап (XVII століття – початок XX століття) – українські землі перебували у складі кількох держав. Розширилося коло протиправних діянь у сфері земельних відносин, за вчинення яких правопорушники несли юридичну відповідальність. На законодавчому рівні була запроваджена кримінальна відповідальність за незаконне посягання на земельні відносини;

– 4-й етап (1918–1991 роки) – з установленням в Україні радянської влади скасовано приватну власність на землю та проведено її націоналізацію. Питання кримінально-правової охорони земельних відносин існувало лише в контексті захисту державної власності та інтересів держави;

– 5-й етап (1991–2001 роки) – поновлення України в незалежності. Вдосконалювалися чинні та були прийняті нові нормативно-правові акти у сфері правового регулювання земельних відносин, проте правопорушення у сфері земельних відносин усе ще не були криміналізовані;

– 6-й етап (2001 рік – до сьогодні) – прийняття КК України 2001 року, в першій редакції якого була встановлена кримінальна відповідальність за злочинні діяння проти навколишнього природного середовища. Ухвалена низка змін і доповнень до нього, спрямованих на охорону земельних відносин, зокрема, він був доповнений статтями 197¹ «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», 2391 «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром)» та 2392 «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах».

4. До факторів соціальної обумовленості криміналізації діянь у сфері земельних відносин необхідно віднести сукупність *економічних, соціальних, правових, екологічних та політичних факторів*, що зумовлюють потребу її посиленої охорони. *Економічні фактори* визначають істотну цінність земельних ресурсів, її стратегічну важливість. *Соціальні чинники* визначаються в тому, що криміналізація окремих діянь у сфері земельних відносин сприятиме захисту прав як власників, так і користувачів земель,

зокрема, це стосується захисту інтересів уразливих груп громадян, а саме внутрішньо переміщених осіб. *Правові фактори* виражаються в необхідності вдосконалення законодавчої бази, що регулює сферу земельних відносин, із метою її відповідності обставинам, за яких суспільні відносини трансформуються й створюються умови для вчинення нових видів зловживань. *Екологічні чинники* виражаються в потребі попередження забруднення земель, їх деградації та втрати родючості. В умовах правового режиму воєнного стану ця необхідність стала ще більш очевидною. *Політичні чинники* виражаються в тому, що умови воєнного стану потребують посиленого захисту національної безпеки, а поряд із цим і земельних ресурсів держави від незаконного захоплення та подальшого використання для дестабілізаційних дій.

5. Досвід зарубіжних держав характеризується певними особливостями щодо кримінально-правової охорони земельних відносин. Ці особливості можуть бути інтегровані в національне кримінальне законодавство України, що є цілком своєчасним в умовах земельної реформи та посилення євроінтеграційних процесів. Законодавство Франції вирізняється деталізованим описом об'єктивної сторони кп з акцентом на прямому чи непрямому погіршенні стану ґрунтів. У Кримінальному кодексі Німеччини (StGB) передбачені норми відповідальності за забруднення ґрунтів (§ 324a), а також за тяжкі правопорушення екологічної спрямованості (§ 330). Серед особливостей конструкції цих діянь встановлено диференціацію відповідальності залежно від тяжкості наслідків, а суб'єкт їх учинення є спеціальним. Це спрямоване на цільове застосування норм до осіб, які відповідають за додержання екологічних стандартів. Італійське кримінальне законодавство у контексті кримінально-правової охорони земельних відносин спрямоване на захист права власності на землю (ст. 633 та ст. 634 КК Італії (Codice Penale Italiano). У Литві КК передбачає окремий розділ, присвячений правопорушенням проти довкілля із залученням до відповідальності юридичних осіб за правопорушення у сфері земельних відносин (ст. 270

КК Литовської Республіки), установлює відповідальність як для фізичних осіб, так і для юридичних осіб за порушення екологічних правил, що заподіяли шкоду довкіллю. Цей аспект є важливим для України стосовно притягнення юридичних осіб. В Іспанії та Італії правопорушення у сфері земельних відносин належать до кп проти власності (ст. 245 КК Іспанії передбачає відповідальність за насильницьке захоплення нерухомості). Поряд із цим у ст. 246 КК Іспанії встановлено кримінальну відповідальність за зміну межових знаків із метою одержання неправомірної вигоди. Зазначене теж є дуже актуальним у контексті вдосконалення положень системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

2.1 Специфіка родового об'єкта та класифікація кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин

Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин не систематизовані в Особливій частині КК України. На відміну від інших суспільно небезпечних діянь, які законодавець об'єднав за ознакою родового об'єкта в самостійні розділи, це не властиво для кп у сфері земельних відносин. У науковій літературі наявні різні варіанти класифікацій цих видів суспільно небезпечних діянь за різними критеріями. Доцільним у контексті нашого дослідження є аналізування раніше запропонованих класифікацій цих кп для вироблення їх авторської системи.

Водночас зазначимо, що така систематизація матиме сенс у разі виділення родового об'єкта кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин та визначення його специфіки й особливостей. Родовий об'єкт окремої групи суспільно небезпечних діянь (розділу Особливої частини КК України) являє собою сукупність однорідних відносин за своєю соціальною та економічною цінністю, які саме й дозволяють об'єднати певні тотожні діяння в цілісну систему [52, с. 117].

З'ясування особливостей родового об'єкта кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин дозволить ідентифікувати ці суспільні відносини як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони та додатково аргументувати доцільність виділення самостійного інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин.

Насамперед необхідно зазначити, що продовжувана земельна реформа в Україні, зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, а також умови воєнного стану значно вплинули на

трансформацію правового режиму земельних відносин та сприяли зростанню їх цінності як об'єкта кримінально-правової охорони. Відповідні трансформаційні процеси зумовили посилення низки криміногенних ризиків, що потребує посилення та вдосконалення системи кримінально-правової охорони земельних відносин на сучасному етапі. *Правовий режим земельних відносин характеризується істотними змінами*, серед яких необхідно зазначити вдосконалення реєстраційної та кадастрової систем, децентралізацію управління земельними ресурсами, розширення можливостей щодо відчуження земельних ділянок, зростання кількості правочинів оренди, іпотеки, купівлі-продажу. Це, безсумнівно, впливає на ступінь цінності цих суспільних відносин у загальній системі цінностей, охоронюваних на кримінально-правовому рівні держави.

Кримінально-правова значущість земельних відносин проявляється в тому, що земля як об'єкт правовідносин набула значення не простого засобу виробництва, а важливого активу, що може бути використаним із комерційною метою та як інвестиція [5, с. 312]. Очевидно, що зростання її цінності формує підґрунтя для вчинення зловживань, таких як маніпуляції з цільовим призначенням земель із метою одержання неправомірної вигоди для незаконного відчуження земельних активів та незаконного заволодіння земельними ділянками. Зміни *адміністративно-управлінського характеру* стосувалися передавання земель у власність територіальних громад, а також цифровізації земельного кадастру. Це, безсумнівно, сприяло поширенню випадків незаконного втручання в роботу Державного земельного кадастру, а також зростанню ризиків учинення зловживань із боку посадових осіб у процесі розпорядження земельними ділянками. *Міжнародний збройний конфлікт на території України* зумовив ризики незаконного захоплення земель на тимчасово окупованих територіях, зловживання з правами власності в умовах дії правового режиму воєнного стану.

З урахуванням перелічених перетворень та трансформації суспільних відносин відбулися істотні зміни пріоритетів кримінально-правової охорони

сфери земельних відносин, яка наразі набуває особливого значення як об'єкт кримінально-правової охорони. На сучасному етапі земельні ресурси виконують важливі екологічну, економічну та соціальну функції, а кримінально-правова охорона сфери земельних відносин *повинна бути спрямована* на захист екологічної безпеки та раціонального використання земель, прав власності, а також користування земельними ділянками, на забезпечення державного й громадського контролю за використанням земельних ресурсів, а також, безсумнівно, на правомірне впровадження механізмів земельної реформи. *Тобто необхідно констатувати, що родовий об'єкт кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин характеризується як правовими аспектами землекористування, так і управлінськими та екологічними компонентами, що його утворюють.*

Таким чином, родовим об'єктом цих кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є суспільні відносини, що регулюють охорону, правомірне розпорядження та раціональне використання землі як важливого природного ресурсу, об'єкта власності та управління.

Специфіка родового об'єкта кп у сфері земельних відносин проявляється в тому що земля як об'єкт кримінально-правової охорони належить до вичерпного природного ресурсу, який є складно та довго відновлюваним, тому потребує посиленого правового захисту; кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин характеризуються комплексним характером та багатогранністю проявів поєднання екологічних, майнових, управлінських і господарських відносин (наприклад, кп, передбачене ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», посягає як на право власності, так і на законний порядок землекористування). Ще однією особливістю родового об'єкта кп у сфері земельних відносин є значне адміністративно-правове регулювання, що зумовлює можливість настання кримінальної відповідальності лише в разі певної реалізації об'єктивної сторони діяння (наприклад, у ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» передбачено кримінально-правові наслідки в разі настання небезпеки

для життя чи здоров'я людей або навколишнього середовища чи інших тяжких наслідків). Крім зазначеного, земля як важливий економічний ресурс усе частіше стає об'єктом корупційних зловживань та неправомірної вигоди, що потребує посилення кримінально-правових засобів щодо службових осіб під час зловживання ними владою та службовим становищем у сфері земельних відносин [101, с. 108]. Зв'язок земельних ресурсів із процесами реформування, а саме: реформуванням земельного законодавства, реалізацією земельної реформи, що супроводжується зміною правового режиму володіння землею в Україні, створює нові ризики для зловживань правами, вчинення шахрайських дій та інших видів кримінальних правопорушень. Отже, родовий об'єкт кп у сфері земельних відносин визначається винятковим та унікальним статусом землі як об'єкта кримінально-правової охорони, поєднанням правових, екологічних, управлінських та економічних аспектів землекористування, що потребує високого рівня кримінально-правової охорони.

Вважаємо за доцільне проаналізувати окремі раніше запропоновані класифікації, що утворюють систему кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, із метою з'ясування, на скільки очевидним є їх систематизація за ознакою специфічного родового об'єкта в самостійну групу суспільно небезпечних діянь. Крім того, в межах цього підрозділу спробуємо виділити авторську класифікацію кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин у межах чинного КК України.

Так, М. В. Шульга у своїй праці виділив лише два кп у сфері земельних відносин, зазначивши, що кримінальна відповідальність за порушення земельного законодавства передбачена в ст. 239 КК України за забруднення або псування земель та ст. 254 КК України за безгосподарське використання земель [44, с. 385]. З одного боку, варто підтримати позицію науковця стосовно того, що виділені ним кп є дійсно такими, які вчиняються у сфері земельних відносин. Проте цей перелік, очевидно, не є вичерпним. Інші вітчизняні науковці визначили ширше коло діянь, що входять до системи кп у сфері земельних відносин.

Зокрема, Н. В. Поклонська дійшла висновку, що кримінальна відповідальність у сфері земельних відносин регулюється розділом VIII КК України [85], та, крім статей 239 і 254 КК України, виділила також ст. 239¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» та ст. 239² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах» [129, с. 53]. Аналізування диспозицій цих кримінально-правових норм не залишає сумніву щодо того, що ці діяння належать до системи кп у сфері земельних відносин. Крім того, зауважимо, що подібна думка підтримана і в працях інших провідних учених [112, с. 169].

Є. С. Назимко та Б. М. Семенишина-Фіголь, аналізуючи тенденції розвитку кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин в Україні, крім вищеперелічених діянь, виділили також кп, передбачене ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» [114, с. 513]. На нашу думку, те, що предмет цього діяння складає земельна ділянка, дійсно надає підстави для висновку про можливість його віднесення до системи кп у сфері земельних відносин. Із цим також погоджуються інші науковці. Наприклад, Р. О. Мовчан наголошував, що доповнення КК України ст. 197¹ є «належною реакцією держави на поширення процесів щодо самовільного зайняття земельних ділянок» [109, с. 202]. Ми також зазначимо, що в науковій літературі наявні праці, в яких подано саме таку класифікацію кп у сфері земельних відносин: ст. 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України, як і в наукових розробках Є. С. Назимко та Б. М. Семенишиної-Фіголь [50, с. 65–68; 165, с. 202]. Тому, очевидно що кп, передбачене ст. 197¹ КК України, належить до системи кп у сфері земельних відносин.

О. М. Шуміло додатково, крім вищезазначених діянь, відносить до системи кп у сфері земельних відносин діяння, передбачене ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан чи захворюваність населення». Це саме діяння віднесене до системи кп у сфері земельних відносин також у праці Т. О. Коваленко [65, с. 7], а також

кримінально-правові норми, передбачені ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин», ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин», ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» [194; с. 235]. Зазначимо, що ці діяння не можна розглядати як учинювані безпосередньо у сфері земельних відносин, проте очевидно, що кожне з них опосередковано пов'язане зі сферою земельних відносин. У науковій літературі мають місце дискусії щодо того, чи варто відносити кп, які лише частково посягають на земельні відносини, до системи кп у сфері земельних відносин. Із цією метою проаналізуємо окремі наукові джерела, що висвітлюють вищезазначене питання.

Деякі науковці виділяють систему кп у сфері земельних відносин, що містить як ті діяння, які безпосередньо посягають на земельні відносини, так і ті діяння, що посягають на земельні відносини лише поверхово. У цьому контексті відзначимо підхід І. С. Тальянчук, яка виділила низку статей КК України, які можна віднести до обох із зазначених груп кримінальних правопорушень [171, с. 660]. Я. О. Дякін дійшов висновку, що земля та земельні відносини є безпосереднім об'єктом не лише в кп, які порушують право власності на землю, а й у структурі інших правопорушень [106, с. 44].

Підхід І. С. Тальянчук засвідчує те, що для віднесення правопорушень до категорії кп у сфері земельних відносин у їх диспозиції не обов'язково повинні міститися такі поняття: «земля», «земельна ділянка» чи «ґрунт». Тобто, на її думку, основний критерій, що дозволяє віднести діяння до категорії кп у сфері земельних відносин, – це можливість їх посягання на об'єкт, пов'язаний із землею. Таким чином, І. С. Тальянчук, окрім кп, які ми проаналізували раніше, відносить до системи кп у сфері земельних відносин такі кримінально-правові норми: ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», ст. 233 КК України «Незаконна приватизація державного, комунального майна», ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки», ст. 240

КК України «Порушення правил охорони або використання надр», ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природнозаповідного фонду», ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля». Також у науковій праці «Види та кримінально-правові ознаки злочинів у сфері земельних відносин» авторка до системи кп у сфері земельних відносин відносить окрему групу пов'язаних із правопорушеннями у сфері земельних відносин діянь, а саме: ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», ст. 356 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень», ст. 366 КК України «Службове підроблення», ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» [171, с. 660]. На нашу думку, необхідно диференціювати кп, в яких земельні відносини є завжди їх безпосереднім об'єктом, та кп, в яких земельні відносини можуть бути безпосереднім об'єктом. У першому випадку їх, безумовно, можна визначити, як і кп у сфері земельних відносин, а в другому – вони можуть розглядатись як кп у сфері земельних відносин лише в конкретних ситуаціях та за певних умов.

Я. О. Дякін до кп у сфері земельних відносин відносить і «діяння, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю», наприклад, під час шахрайського заволодіння земельною ділянкою (ст. 190 КК України), ст. 367 КК України щодо службової недбалості при виділенні земельної ділянки, ст. 368 КК України й ст. 369 КК України щодо одержання та пропозиції неправомірної вигоди за виділення земельної ділянки) [30, с. 241]. Проте вже у своїх останніх працях [106] науковець відмовився від цього підходу та класифікував кп у сфері земельних відносин залежно від категорії діянь, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, а також екологічної спрямованості.

Аналізування засвідчило відсутність сталої позиції вітчизняних авторів щодо того, які саме кп, визначені в чинному КК України, потрібно відносити до системи кп у сфері земельних відносин. Частина вчених додержується думки, що лише окремі кп, об'єктами яких згідно з використаними законодавцем формулюваннями є земля, земельна ділянка чи ґрунт. Інші науковці пропонують більш розгорнуті класифікації, дотичні до кп у сфері земельних відносин з огляду на те, що об'єктом цих правопорушень може бути земля. На нашу думку, такі діяння необхідно диференціювати. Для вибору найбільш вдалого варіанта класифікації кп у сфері земельних відносин варто звернутися ще до низки наукових досліджень.

Так, Р. О. Мовчан додержується думки щодо необхідності розмежування кп, у яких земельні відносини є основним безпосереднім об'єктом, та кп, у яких земельні відносини є факультативним об'єктом. Тому одним із критеріїв, за яким учений класифікував кп у сфері земельних відносин, є саме їх поділ на: 1) кп, в яких земельні відносини мають значення не основного, а факультативного безпосереднього об'єкта (ст. 190, 191, 206², 233, 236, 238, 240, 252, 253, 356, 364, 364¹, 365¹ (станом на сьогодні виключена), ст. 368 КК України. Щодо цієї групи кп зазначено, що вони хоч і можуть, проте не завжди супроводжуються порушенням земельних відносин; 2) кп, в яких земельні відносини є основним безпосереднім об'єктом (ст. 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України). Науковець зробив висновок, що ці діяння завжди супроводжуються порушенням земельних відносин [106, с. 56]. Аналізування наукової літератури свідчить про те, що така позиція щодо класифікації кп у сфері земельних відносин підтримана в працях інших науковців. Наприклад, аналогічним чином кп класифікував В. О. Скриннік [167, с. 80]. Ми погоджуємося з авторами стосовно того, що такі кп необхідно диференціювати. Не викликає сумнівів і те, що такі кп, які передбачають шахрайське заволодіння земельною ділянкою (ст. 190 КК України) або заволодіння земельною ділянкою шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), можна розглядати як кп у сфері земельних

відносин. У такому разі їх варто розмежувати з кп, в яких земля є безпосереднім об'єктом.

Р. О. Мовчан пропонує ще один підхід до класифікації кп у сфері земельних відносин, виділяючи: 1) кп у сфері земельних відносин «власницької» спрямованості (ст. 197¹ КК України); 2) кп у сфері земельних відносин «екологічної» спрямованості (ст. 239, 239¹, 239² та ст. 254 КК України) [106, с. 56]. Аналізуючи цей підхід, звернемо увагу, що вчений таким чином класифікує саме кп, в яких земельні відносини є основним безпосереднім об'єктом. Тобто класифікація за цим критерієм не поширюється на діяння, в яких земельні відносини є не основним, а факультативним безпосереднім об'єктом.

Подібним чином класифікує відповідні діяння М. І. Сингаєвська, додатково відносячи до кп у сфері екологічної спрямованості ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду». Р. О. Мовчан відносить їх до групи діянь, у яких земельні відносини відіграють роль факультативного безпосереднього об'єкта [165, с. 202]. Погоджуючись із можливістю класифікувати кп у сфері земельних відносин у такий спосіб, зазначимо, що, на нашу думку, кп, в яких земельні відносини мають значення факультативного безпосереднього об'єкта, також доцільно класифікувати залежно від об'єкта посягання.

Наприклад, Н. В. Бондарчук класифікував такі діяння на дві групи: 1) кп у сфері земельних відносин, об'єктом яких є земля як природний об'єкт; 2) кп у сфері земельних відносин, об'єктом яких є права на землі [7, с. 74]. В. О. Скриннік, О. О. Погрібний та М. І. Сингаєвська також виділяють чотири групи кп у сфері земельних відносин за цим критерієм: 1) **кп у сфері земельних відносин, що мають екологічний характер:** а) *спеціальні склади:* ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель», ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин», ст. 254 КК України «Безгосподарське використання

земель»; б) *загальні склади*: ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки», ст. 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення», ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля»; 2) **кп у сфері земельних відносин, які мають економічний характер** (загальні склади: ст. 194 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна», ст. 196 КК України «Необережне знищення або пошкодження майна»; 3) **кп у сфері земельних відносин, які посягають на землю як на об'єкт державного управління**: ст. 197¹ КК України «Самовільне захоплення земельної ділянки та самовільне будівництво»); 4) **кп у сфері земельних відносин, які безпосередньо стосуються того, що вирощується на землі**: ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» [167, с. 80; 46, с. 418; 164, с. 48]. Щодо вищенаведеного, зазначимо, що ця класифікація діянь, на нашу думку, не є вичерпною. Наприклад, Я. О. Дякін, який загалом пропонує подібну позицію, виділяє дещо відмінний перелік кп за цим критерієм класифікації [29, с. 5].

Насамперед запропонуємо класифікації кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, що об'єднуватиме й ті суспільно небезпечні діяння, які можуть бути вчинені в процесі володіння, користування та розпорядження землею, проте не поєднані родовим об'єктом відповідної групи кримінальних правопорушень. У подальшому розглянемо класифікацію діянь у сфері земельних відносин, що, на нашу думку, повинна бути об'єднана за ознакою відповідного родового об'єкта. Розширені класифікації цих діянь, на нашу думку, можна формувати за різними ознаками (*а саме: за особливостями об'єкта, видом земельних відносин*). Першим критерієм, за яким варто здійснити їх класифікацію у сфері земельних відносин, є **об'єкт кп**. За цим критерієм на підставі праць вітчизняних науковців систематизуємо такі діяння:

а) **кп, в яких земельні відносини мають значення факультативного безпосереднього об'єкта** (такі правопорушення хоч і мають стосунок, проте не завжди супроводжуються порушенням земельних відносин): «Шахрайство» (ст. 190 КК України), «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» (ст. 191 КК України), «Умисне знищення або пошкодження майна» (ст. 194 КК України), «Необережне знищення або пошкодження майна» (ст. 196 КК України), «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації» (ст. 206² КК України), «Незаконна приватизація державного, комунального майна» (ст. 233 КК України), «Порушення правил екологічної безпеки» (ст. 236 КК України), «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» (ст. 237 КК України), «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» (ст. 238 КК України), «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин» (ст. 240 КК України), «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу» (ст. 245 КК України), «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» (ст. 246), «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» (ст. 252 КК України), «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» (ст. 253 КК України), «Самоправство» (ст. 356 КК України), «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» (ст. 358 КК України), «Зловживання владою або службовим становищем» (ст. 364 КК України), «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (ст. 364¹ КК України), «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» (ст. 365²), «Службове підроблення» (ст. 366 КК України), «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (ст. 368 КК України);

б) кп, в яких земельні відносини є основним безпосереднім об'єктом (такі діяння завжди супроводжуються безпосереднім порушенням земельних відносин), а саме: «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197¹ КК України), «Забруднення або псування земель» (ст. 239 КК України), «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» (ст. 2391 КК України), «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах» (ст. 2392 КК України), «Безгосподарське використання земель» (ст. 254 КК України) [56, с. 435].

Іншим критерієм, за яким необхідно класифікувати кп у сфері земельних відносин, є **вид земельних відносин**, на які посягає суспільно небезпечне діяння. Надаючи визначення поняття «земельні відносини», ми виділили такі види земельних відносин: *відносини володіння землею, відносини користування землею, відносини розпорядження землею, відносини з охорони землі, відносини з відтворення земель, відносини із здійснення управління землею, відносини щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення та земельні реформаційні відносини*. На нашу думку, класифікацію за видом земельних відносин, на які посягає суспільно небезпечне винне діяння, варто здійснювати, спираючись на ці види кримінальних відносин [57, с. 596]:

а) кп, які посягають на відносини володіння землею (такі правопорушення посягають на відносини щодо реалізації особою її права мати у своєму віданні земельну ділянку чи сукупність земельних ділянок): «Шахрайство (ст. 190 КК України), «Умисне знищення або пошкодження майна» (ст. 194 КК України), «Необережне знищення або пошкодження майна» (ст. 196 КК України), «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації» (ст. 206² КК України), «Незаконна приватизація державного, комунального майна» (ст. 233 КК України);

б) кп, які посягають на відносини користування землею (такі правопорушення посягають на відносини щодо використання землі її користувачем в особистих інтересах, одержання особою плодів та доходів із

корисних властивостей землі): «Шахрайство» (ст. 190 КК України), «Умисне знищення або пошкодження майна» (ст. 194 КК України), «Необережне знищення або пошкодження майна» (ст. 196 КК України);

в) *кп, які посягають на відносини розпорядження землею* (такі діяння посягають на відносини щодо визначення власником земельної ділянки її юридичної частки, зокрема, дарування, купівля чи продаж, передавання в користування іншій особі, або вчинення будь-яких інших дій із землею на власний розсуд у межах чинного законодавства): «Шахрайство» (ст. 190 КК України), «Умисне знищення або пошкодження майна» (ст. 194 КК України), «Необережне знищення або пошкодження майна» (ст. 196 КК України), «Незаконна приватизація державного, комунального майна» (ст. 233 КК України);

г) *кп, які посягають на відносини з охорони землі* (такі діяння посягають на відносини із здійснення контролю за користуванням землею, здійснення її захисту від шкідливого людського впливу, вжиття заходів щодо підтримки її продуктивності, забезпечення використання землі згідно з її призначенням, а також захисту права власності на землю): «Порушення правил екологічної безпеки» (ст. 236 КК України), «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» (ст. 237 КК України), «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» (ст. 238 КК України), «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу» (ст. 245 КК України), «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» (ст. 252 КК України), «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» (ст. 253 КК України);

г) *кп, які посягають на відносини з відтворення земель* (такі діяння порушують відносини із здійснення речовинного чи технологічного впливу на ґрунти з метою відновлення їх родючих властивостей): «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»

(ст. 240 КК України), «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» (ст. 246 КК України);

д) *кп, які посягають на відносини із здійснення управління землею* (такі правопорушення порушують відносини, однією зі сторін яких є уповноважений орган державної влади чи місцевого самоврядування, наділений функціями ухвалювати управлінські рішення щодо земель): «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» (ст. 191 КК України), «Незаконна приватизація державного, комунального майна» (ст. 233 КК України), «Самоправство» (ст. 356 КК України), «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» (ст. 358 КК України), «Зловживання владою або службовим становищем» (ст. 364 КК України), «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (ст. 364¹ КК України), «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» (ст. 365² КК України), «Службове підроблення» (ст. 366 КК України), «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (ст. 368 КК України);

е) *кп, які посягають на відносини щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення*. Відповідні діяння порушують відносини із застосування до винної особи заходів державного примусу за вчинене нею правопорушення у сфері земельних відносин, зокрема, відносини з притягнення винної особи до юридичної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення: «Зловживання владою або службовим становищем» (ст. 364 КК України), «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» (ст. 365² КК України), «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (ст. 368 КК України);

є) *кп, які посягають на земельні реформаційні відносини* (такі діяння порушують відносини щодо реалізації земельної реформи): наприклад, «Зловживання владою або службовим становищем» (ст. 364 КК України).

До діянь у сфері земельних відносин, що утворюють систему земельних кп за ознакою родового об'єкта, яким є суспільні відносини, що регулюють охорону, правомірне розпорядження та раціональне використання земель як важливого природного ресурсу, об'єкта власності та управління, в чинному КК України належать п'ять кримінально-правових норм, а саме:

– ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» (розділ VI Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти власності»), а також діяння, розміщені в розділі VIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля»;

– ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель»;

– ст. 239¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель»;

– ст. 239² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах»;

– ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель».

Підсумовуючи наявні класифікації кп у сфері земельних відносин, потрібно констатувати, що, незважаючи на високий рівень уваги з боку науковців досліджуваних питань, мають місце різні підходи до визначення ключових понять і термінів. Нетотожним є бачення вітчизняних авторів щодо того, які саме кп належать до системи кп у сфері земельних відносин. На думку одних авторів, ними є лише ті діяння, в яких земельні відносини є основним безпосереднім об'єктом, інші ж автори додатково виділяють кп, в яких земельні відносини є додатковим об'єктом.

2.2 Ознаки об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин

Для правильної кваліфікації кп у сфері земельних відносин необхідно встановити всі елементи його складу. За загальним правилом до елементів складу будь-якого кп входять чотири групи ознак: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Також виділяють факультативні ознаки складу кп, що не завжди мають місце. Встановлення кожного з елементів є важливим для його всебічного дослідження, виявлення можливих передумов його вчинення, дослідження природи поведінки особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, а також визначення комплексу заходів, які могли б цьому перешкодити.

Об'єктивні ознаки будь-якого кп вміщує визначення об'єкта, об'єктивної сторони та предмета кп в певних випадках як факультативної ознаки об'єкта. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин можна класифікувати за об'єктом на діяння, в яких земельні відносини є основним безпосереднім об'єктом, та на діяння, в яких земельні відносини відіграють роль факультативного безпосереднього об'єкта [117, с. 9]. В цьому розділі ми зосередимося на аналізуванні складів кп, у яких земельні відносини є основним безпосереднім об'єктом, оскільки саме вони завжди супроводжуються порушенням земельних відносин, тоді як кп, в яких земельні відносини відіграють роль не основного, а факультативного безпосереднього об'єкта, не завжди мають такий вплив на земельні відносини. Таким чином, проаналізуємо об'єктивні ознаки кп ст. 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України.

Розпочнемо наше аналізування з установлення об'єктів кп у сфері земельних відносин. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених об'єкту кп як загальнотеоретичній категорії та об'єкта окремих кп, питання, що необхідно під ним розуміти, вже тривалий час залишається одним із найбільш дискусійних у кримінально-правовій доктрині. Основна проблема

полягає в тому, що, досліджуючи об'єкт кп, вітчизняні науковці мають різні підходи щодо визначення його сутності.

Найбільш поширеними є два наукові підходи: об'єктом кп є суспільні відносини, охоронювані законом про кримінальну відповідальність; об'єктом кп є будь-які цінності, охоронювані кримінальним законом (окрім суспільних відносин, ними можуть бути права, обов'язки, законні інтереси, блага, соціальні цінності тощо). Проаналізувавши напрацювання вітчизняних учених [75, с. 104; 80, с. 97; 182, с. 77; 28, с. 146; 184, с. 119; 69, с. 198; 79, с. 46; 82, с. 88], необхідно зазначити, що більшість науковців поділяють вищезазначені підходи щодо визначення об'єкта кп. Наприклад, автори підручника «Кримінальне право» за редакцією В. В. Сташиса та В. Я. Тація додержуються думки, що об'єктом кп є суспільні відносини [80, с. 97], а П. Л. Фріс також визначив об'єкт кп як «блага, інтереси й цінності людини та громадянина, а також суспільства загалом» [184, с. 119].

У науковій літературі широко підтримують ідею щодо визначення об'єкта кп як такого, що перебуває під охороною кримінального закону, та блага, якому кп заподіює шкоду. Додержуємося думки, що об'єктом кп є охоронювані кримінальним законом відносини, на які суб'єкт кп здійснює своє посягання шляхом учинення кримінально-протиправного діяння, і внаслідок цього цим правовідносинам завдається шкода. Це означає, що будь-яке кп завдає шкоди суспільним відносинам, охоронюваним КК України. Під такими правовідносинами потрібно розуміти земельні відносини, а саме безпосередньо ті земельні відносини, про охорону яких йдеться в ст. 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України.

Більш повне з'ясування сутності об'єкта кп у сфері земельних відносин є неможливим без установлення його класифікації. У науковій літературі загальноприйнятим є підхід до класифікації об'єктів кп по вертикалі на загальний, родовий і безпосередній. Як зазначають О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, такий поділ ґрунтується на використанні таких філософських категорій, як загальне, особливе та окреме [28, с. 151]. Горизонтально об'єкти

кп зазвичай поділяють на основний безпосередній і додатковий безпосередній об'єкти. Тобто горизонтальний розподіл об'єктів кп характерний виключно для безпосередніх об'єктів кп. Перейдемо до послідовного визначення об'єктів кп у сфері земельних відносин згідно з цією класифікацією.

Так, загальний об'єкт кп становить уся сукупність суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом [174, с. 59]. Іншими словами, загальний об'єкт охоплює всі правовідносини, охоронювані КК України. У ч. 1 ст. 1 КК України визначено його завдання і серед них виділимо права і свободи людини та громадянина, власність, довкілля, запобігання кп.

Вбачається, що для кп у сфері земельних відносин загальний об'єкт є спільним. Він охоплює суспільні відносини в досліджуваній сфері, охоронювані чинним КК України: суспільні відносини щодо правового забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, суспільні відносини щодо охорони довкілля, суспільні відносини щодо запобігання кп тощо.

Оскільки класифікація об'єктів по вертикалі є ієрархічною, загальний об'єкт кп складається з низки родових об'єктів. У науковій літературі родовий об'єкт кп також розглядають досить однозначно. Проаналізувавши праці деяких вітчизняних учених [183, с. 72; 80, с. 105; 81, с. 53], можна констатувати, що родовий об'єкт є сукупністю тотожних чи однорідних за своєю соціальною й економічною сутністю суспільних відносин, які внаслідок цього охороняються єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм. Вітчизняні науковці розглядають родовий об'єкт як властивий кп в межах окремого розділу КК України. І щодо цього можемо констатувати, що кп у сфері земельних відносин характеризуються відразу двома родовими об'єктами: родовим об'єктом кримінального правопорушення, визначеним у ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» (становлять суспільні відносини у сфері власності), та родовим об'єктом кп, визначеним у ст. 239, 239¹, 239², 254 КК України (становлять суспільні відносини у сфері довкілля).

Наступний елемент у вертикальній класифікації об'єктів кп складає видовий об'єкт. Видовий об'єкт виділяється як окремий різновид об'єктів кп далеко не завжди. О. О. Дудоров та І. М. Хавронюк, зокрема, щодо нього зазначають, що він займає проміжне місце між родовим і безпосереднім об'єктами, є частиною родового об'єкта та дає змогу виокремити відносно невеликі, специфічні групи посягань на близькі, взаємозв'язані правовідносини. Вчені констатують, що видовий об'єкт складають відносини одного виду, захищені групою тісно взаємозв'язаних між собою норм КК України. Тобто видовий об'єкт є сукупністю родових об'єктів кп [28, с. 153–154]. Виділення родового об'єкта кп з родового здійснюється виключно тоді, коли всередині великої групи однорідних суспільних відносин можна виділити більш вузьку за змістом групу суспільних відносин. Очевидним є те, що далеко не кожний різновид кп є таким, у складі якого можна визначити видовий об'єкт, проте кп у сфері земельних відносин є саме таким різновидом. Зважаючи на вищевизначене, однією з ключових особливостей родового об'єкта є можливість виділення декількох самостійних об'єктів у межах родового об'єкта, і такими об'єктами, як свідчить структура Особливої частини КК України, є суспільні відносини у сфері власності та суспільні відносини – у сфері довкілля.

Таким чином, видовий об'єкт кп, визначеного в ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», становлять суспільні відносини у сфері власності, а видовий об'єкт кп, визначених у ст. 239, 239¹, 239², 254 КК України, – суспільні відносини у сфері довкілля.

Відповідно до ст. 316 ЦК України правом власності є право особи на майно, яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. У статті 317 ЦК України передбачено, що зміст права власності полягає в єдності трьох правомочностей: володіння, користування й розпорядження майном, на зміст яких не впливає місце проживання власника та місцезнаходження майна. Як відзначає В. М. Захарчук, власність, суспільні

відносини у сфері власності та право власності є взаємозв'язаними категоріями [40, с. 54]. Суспільні відносини у сфері власності є формою реалізації власником майна належного йому права власності. Таким чином, видовий об'єкт самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва як одного з кп у сфері земельних відносин складають правовідносини власності, виражені в правомочностях володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою її власником.

Аналізуючи видовий об'єкт кп, визначених у ст. 239, 239¹, 239², 254 КК України, встановимо, що саме уособлює поняття довкілля. Незважаючи на те, що термін «довкілля» вживають у низці нормативно-правових актів, зокрема, в ст. 50 Конституції України [70], КК України (розділ VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля»), ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII [145], жоден із них не містить визначення поняття довкілля. Т. В. Грушкевич у цьому контексті зазначає, що ядро поняття «довкілля» формують елементи, які складають навколишнє природне середовище, та елементи навколишнього світу, не пов'язані з природою [24, с. 268]. Як впливає зі змісту ст. 5 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII [146], об'єктами правової охорони навколишнього природного середовища є природні й природно-соціальні умови та процеси, природні ресурси (як залучені до господарського обігу, так і невикористовувані в економіці в цей період, зокрема, земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Отже, одним із таких елементів, охоплюваним як поняттям «навколишнє природне середовище», так і поняттям «довкілля», очевидно, є земля. У розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» КК України вітчизняний законодавець закріпив відповідні статті, що охоплюють діяння у сфері земельних відносин, для того щоб захистити землю від різноманітних посягань, зокрема, забруднення або псування, незаконного заволодіння (у тому числі земель водного фонду [103]), безгосподарського використання. Тобто

видовий об'єкт кп, визначених у ст. 239, 239¹, 239², 254 КК України, становлять суспільні відносини щодо захисту землі як елемента довкілля.

Найнижчою ланкою класифікації кп по вертикалі є безпосередній об'єкт. Безпосередній об'єкт на відміну від видового є обов'язковим елементом складу будь-якого кп. У науковій літературі безпосередній об'єкт визначають як правовідносини, на які посягає конкретне кп. О. О. Дудоров та І. М. Хавронюк підкреслюють, що безпосередній об'єкт має індивідуальний характер [28, с. 152]. Саме тому для встановлення безпосереднього об'єкта кп у сфері земельних відносин необхідно почергово проаналізувати склад кожного з таких правопорушень, тобто звернутися до змісту ст. 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України. Але водночас варто враховувати, що на рівні безпосереднього об'єкта згідно з класифікацією по горизонталі можна виділити два об'єкти: основний безпосередній об'єкт та додатковий безпосередній об'єкт.

Основний безпосередній об'єкт охоплює правовідносини, яким завдається найбільша шкода кримінальним правопорушенням [28, с. 153]. Тобто це ті суспільні відносини, які мав намір захистити насамперед законодавець, ставлячи їх під кримінально-правову охорону у відповідній нормі КК України. Основний безпосередній об'єкт кп на відміну від загального, родового та видового закріплений у відповідній нормі Особливої частини КК України. На прикладі відповідних кп у сфері земельних відносин це можна пояснити таким чином: самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво віднесені законодавцем до кп проти власності з огляду на те, що основний безпосередній об'єкт цього діяння складають суспільні відносини власності щодо володіння, користування та розпорядження землею, а не, наприклад, воля, честь та гідність особи або ж довкілля. Тобто саме основний безпосередній об'єкт відображає те, заради чого відповідна норма була закріплена в Особливій частині КК України.

Також додатковий безпосередній об'єкт кп складають суспільні відносини, яким завдається шкода поряд з основним об'єктом [28, с. 153]. Ці

суспільні відносини виділяють окремо поряд з основним безпосереднім об'єктом, оскільки вони можуть перебувати в площині іншого родового об'єкта, а тому повинні додатково охоронятися чинним кримінальним законодавством. У межах додаткового безпосереднього об'єкта кп виділять додатковий обов'язковий об'єкт – це ті суспільні відносини, яким заподіюється шкода в будь-якому випадку в разі вчинення певного кп, та додатковий факультативний об'єкт, що складають суспільні відносини, які в разі вчинення певного кп можуть існувати поряд з основним безпосереднім об'єктом, а можуть і не існувати [28, с. 153]. Тобто додатковий обов'язковий об'єкт існує завжди, а додатковий факультативний об'єкт складають суспільні відносини, пов'язані з основним безпосереднім об'єктом, але водночас його може й не бути у випадку вчинення конкретного кримінального правопорушення.

З'ясуємо безпосередній об'єкт кп, передбаченого ст. 197¹ КК України. У науковій літературі це діяння відносять до тих, які є найбільш поширеними на практиці [165, с. 202], проте водночас до одних із найбільш проблемних з огляду на те, що родовий об'єкт цього кп складають суспільні відносини у сфері власності. Саме тому на аналізуванні безпосереднього об'єкта варто зупинитися більш детально.

Так, у ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 р. № 963-IV [140] самовільне зайняття земельної ділянки визначають як будь-які дії, що свідчать про фактичне використання земельної ділянки за відсутності відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передавання у власність або надання в користування (оренду) або за відсутності вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки, за винятком дій, які відповідно до закону є правомірними. Зважаючи на вищенаведене визначення, самовільне зайняття земельної ділянки характеризується такими ознаками: а) в земельній ділянки є конкретний власник; б) земельною ділянкою фактично користується інший суб'єкт; в) у суб'єкта, який фактично використовує земельну ділянку, немає будь-яких правових підстав для її використання. Такі правові підстави,

зокрема, визначені в ЗК України [48]. Зокрема, ст. 131 ЗК України присвячена набуттю права власності на земельні ділянки на підставі цивільно-правових угод. Отже, земельні ділянки, набуті у власність відповідно до положень ЗК України не можуть вважатися самозайнятими.

З огляду на це підтримуємо думку В. М. Захарчука, який зауважував, що, незважаючи на наявність у науковій літературі різних думок щодо родового об'єкта цього кп, цілком логічним є його віднесення до кримінальних правопорушень у сфері власності [40, с. 55]. У сучасній правовій доктрині є думки щодо необхідності віднесення самовільного зайняття земельної ділянки до кп проти довкілля, втім, ми не є прихильниками такого підходу з огляду на здійснене вище аналізування [19, с. 10]. В. М. Захарчук посилається на ст. 53¹ КУпАП [68], у якій адміністративне правопорушення у формі самовільного зайняття земельної ділянки віднесене до правопорушень у галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури. Ми погоджуємося з науковцем, оскільки земельні ділянки в частині 1 ст. 181 ЦК України [186] віднесені законодавцем до нерухомих речей, на них поширюється правовий режим охорони права власності, і, отже, в разі самовільного зайняття земельної ділянки насамперед порушуються відносини власності на конкретно визначену земельну ділянку, оскільки її власник втрачає можливість здійснювати належні йому правомочності щодо володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою. Такий підхід підтримується і в працях інших науковців. Висновок про правильність включення норми про самовільне зайняття земельної ділянки до розділу VI Особливої частини КК України впливає, зокрема, і з аналізування змісту ст. 197¹.

Так, у ч. 1 ст. 197¹ КК України встановлено кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцю або власникові. У ч. 2–4 цієї статті визначено умови притягнення до кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки, вчинене особою, раніше судимою за аналогічне

кп; за самовільне зайняття земельної ділянки групою осіб; за самовільне зайняття земельної ділянки, що належить до особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель; за самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці. Тобто, як можемо переконатися, в усіх перелічених випадках посягання здійснюється насамперед на суспільні відносини, пов'язані з реалізацією громадянами своїх прав у сфері володіння, користування та розпорядження землею. Склад кп, передбачених цією статтею КК України, відрізняється передусім за суб'єктом, проте безпосередній об'єкт цих кп в усіх випадках є спільним.

Зазначимо, що в науковій літературі серед вітчизняних науковців спостерігається єдність поглядів щодо безпосереднього об'єкта кп, визначеного у ст. 197¹ КК України. Наприклад, автори Науково-практичного коментаря до КК України за загальною редакцією В. Я. Тація визначили безпосередній об'єкт цього кп як суспільні відносини власності щодо володіння, користування та розпорядження землею. Об'єктами відповідних відносин є земля в межах України, земельні ділянки та права на них, зокрема на земельні частки (паї). Науковцями підкреслено, що земельні відносини, які складають безпосередній об'єкт самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, опосередковуються правом власності на землю й регулюються ЗК України та іншими нормативно-правовими актами в земельній сфері [87, с. 231]. Аналізуючи позицію цих учених, першочергово звернемо увагу на таке. Так, вони так само за безпосередній об'єкт цього правопорушення визначили суспільні відносини власності щодо володіння, користування та розпорядження землею.

Також можна виокремити підхід М. І. Сингаєвської, яка визначила як безпосередній об'єкт цього правопорушення встановлений порядок набуття земельних ділянок [165, с. 202]. Погодимося з науковицею частково, оскільки, зважаючи на зміст ст. 197¹ КК України, безпосередній об'єкт цього кп може становити не лише порядок набуття права власності на земельні ділянки, а й

користування та розпорядження ними. *Тож основний безпосередній об'єкт діяння, визначеного в ст. 197¹ КК України, складають суспільні відносини власності, до яких належить, зокрема, право володіння та користування землею. А додатковими об'єктами діянь, зазначених у відповідній статті КК України, можуть бути система оподаткування та законна діяльність державних і самоврядних органів у сфері регулювання земельних та містобудівних відносин.*

Наступним проаналізуємо безпосередній об'єкт складу кп, передбаченого ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель». Так, у чинному законодавстві немає визначення таких понять, як «забруднення земель» та «псування земель», проте наявні визначення понять, близьких за змістом. Аналізування цих понять дозволить краще зрозуміти, що є забрудненням або псуванням земель, та відповідно сприятиме нам у визначенні безпосереднього об'єкта складу цього кп. В ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 № 963-IV [140] забруднення ґрунтів визначене як накопичення в ґрунтах речовин, що негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості. Забруднення як негативний вплив на землю за допомогою речовин, відходів чи інших матеріалів, безпосередньо впливає й зі змісту ч. 1 ст. 239 КК України. А тому під забрудненням земель розуміємо негативний вплив на землю за допомогою речовин, відходів чи інших матеріалів, шкідливих для життя, здоров'я людей або довкілля, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості. Щодо псування земель, то на основі визначення поняття «деградація земель», визначеного в ст. 1 ЗУ «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 р. № 963-IV [140], ним є погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій земель та інших органічно пов'язаних із землею природних компонентів, що відбулося внаслідок порушення спеціальних правил [121, с. 274].

Звернемося до окремих підходів вітчизняних науковців щодо визначення безпосереднього об'єкта ст. 239 КК України. Так, І. С. Тальянчук [171, с. 662], І. І. Митрофанов та А. М. Притула [102, с. 49] визначають об'єкт цього діяння як установлений порядок раціонального використання, захисту й відтворення земель. Інші вчені відносять до об'єкта цього кп нормальний природний якісний стан земель (зокрема, А. М. Шульга [190, с. 106] та В. Я. Тацій [87, с. 408]). Також низка науковців вважають, що об'єктом цього кп є суспільні відносини у сфері охорони й раціонального використання земель (М. В. Іщенко [51, с. 203] та Г. С. Крайник [76, с. 37]). Зазначимо, що стосовно питання додаткового об'єкта цього кп позиція вітчизняних учених є суміжною незалежно від їх поглядів на основний безпосередній об'єкт.

Наприклад, І. С. Тальянчук у своїх дослідженнях дійшла висновку, що основним безпосереднім об'єктом кп, визначеного в ст. 239 КК України, є встановлений порядок раціонального використання, захисту та відтворення земель як складної природної екосистеми, тісно пов'язаної з іншими елементами довкілля [171, с. 662]. Фактично ідентичний підхід у своїй праці використали І. І. Митрофанов та А. М. Притула. Основний безпосередній об'єкт цього діяння розглядають учені так само, як і «суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок раціонального використання, захисту та відтворення земель як складової природної екосистеми, тісно пов'язаної з іншими елементами довкілля» [102, с. 49]. Додатковими обов'язковими об'єктами цього правопорушення, на думку І. С. Тальянчук, є життя й здоров'я особи [171, с. 662], і цей підхід так само підтримують І. І. Митрофанов та А. М. Притула [102, с. 49]. Так, науковці виділили основний безпосередній об'єкт цього правопорушення та додатковий обов'язковий. Додатковий факультативний об'єкт в обох випадках не виділений. Як основний безпосередній об'єкт розглядають установлений порядок раціонального використання, захисту та відтворення земель. Такий порядок, зокрема, встановлюється ЗК України, ЗУ «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 № 963-IV [140] та іншими нормативно-

правовими актами в земельній сфері. Додатковий обов'язковий об'єкт цього кп, на думку І. С. Тальянчук, І. І. Митрофанова та А. М. Притули, складає життя та здоров'я особи. З таким підходом також варто погодитися, проте лише частково, оскільки безпосередньо в частині 1 ст. 239 КК України законодавець використовує формулювання «якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля». Таким чином, шкоду життю та здоров'ю людей, заподіювану забрудненням або псуванню земель, розглядають як попутний наслідок заподіяння шкоди землі, а також обов'язковою умовою для притягнення до кримінальної відповідальності за забруднення або псування земель вважають шкоду, що може бути заподіяна життю чи здоров'ю людей або довкіллю.

Підхід А. М. Шульги та В. Я. Тація відрізняється від підходу, який ми проаналізували вище, передусім у частині визначення основного безпосереднім об'єктом злочинного забруднення або псування земель. Основним безпосереднім об'єктом забруднення або псування земель, на думку вчених, є нормальний природний якісний стан ґрунтового покриву земель, який є необхідною умовою стану безпечності для життя та здоров'я людей, довкілля, а також повноцінного господарського використання корисних якостей землі. Об'єктом кп є екологічно безпечний стан земель, який визначає придатність для їх використання за призначенням [17; 87, с. 408; 190, с. 106]. Додатковими обов'язковими об'єктами цього діяння є життя й здоров'я людини, а додатковим факультативним об'єктом є сфера господарської діяльності, здійснювана в процесі використання земель [190, с. 106]. Ця позиція підлягає сумніву в працях інших науковців. Наприклад, М. В. Іщенко звернув увагу на дискусійне ототожнення А. М. Шульгою земель та ґрунтового покриву земель [51, с. 197–198]. Так, дійсно, незважаючи на близькість цих понять, на рівні вітчизняного законодавства їх розглядають як два самостійних явища, що є самостійними об'єктами правової охорони (це, зокрема, підтверджується тим, що питання їх охорони регулюється двома різними статтями ЗК України (а саме ст. 162 та 168 ЗК України). Також варто відмітити,

що в ст. 1 ЗК «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 р. № 963-IV [140] земля визначається як поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом із нею. Тобто ґрунти визнає вітчизняний законодавець складовою частиною земель. На нашу думку, вчений, визначаючи основний безпосередній об'єкт забруднення або псування земель за допомогою таких формулювань, керувався положеннями ЗУ «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV [145], в змісті якого охорона земель визначається через категорії раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву тощо. Тобто поняття охорони земель вміщує, зокрема, й охорону ґрунтів. Так само дія ст. 239 КК України поширюється й на випадки забруднення або псування ґрунтів. Тому такий підхід А. М. Шульги та В. Я. Тація є коректним.

Крім того, досить спірним є формулювання «нормальний природний якісний стан ґрунтового покриву земель», оскільки незрозумілими є критерії, які свідчать про те, що стан ґрунтового покриву земель є «нормальним» та «якісним». Зазначимо, що більш логічно було б розглядати як основний безпосередній об'єкт цього правопорушення порядок забезпечення нормального природного якісного стану ґрунтового покриву земель. У такому разі це формулювання було б менш суперечливим.

М. В. Іщенко визначає основним безпосереднім об'єктом кп, передбаченого ст. 239 КК України, суспільні відносини у сфері охорони та раціонального використання земель. Додатковим обов'язковим об'єктом цього діяння, на думку автора, є суспільні відносини, що забезпечують життя чи здоров'я особи. Тобто в цьому контексті його авторський підхід збігається з позиціями багатьох учених, до напрацювань яких ми звертали. Додатковим факультативним об'єктом, на думку автора, може бути не лише сфера господарської діяльності, а й суспільні відносини власності [51, с. 203]. Аналізуючи цей підхід, погодимося з науковцем щодо визначення додаткового

обов'язкового та додаткового факультативного об'єктів. Звернемо увагу на те, що як додатковий факультативний об'єкт він визначив не лише сферу господарської діяльності, а й суспільні відносини власності, і з таким підходом варто погодитися з огляду на те, що забруднення або псування земель може безпосередньо вплинути на можливість використання власником належної йому земельної ділянки за призначенням. Вважаємо, що підхід М. В. Іщенка найбільш повно розкриває, яким саме суспільним відносинам заподіюється шкода у випадку забруднення та псування земель.

Практично ідентичного підходу додержується Г. С. Крайник, підкреслюючи в контексті визначення основного безпосереднього об'єкта кп, передбаченого ст. 239 КК України, те, що безпечний стан земель є важливим для суспільства, й саме тому землі потребують охорони та раціонального використання. Отже, суспільні відносини у сфері охорони й раціонального використання земель, на думку автора, є основним безпосереднім об'єктом забруднення або псування земель. Додатковий обов'язковий об'єкт складу цього кп він визначає так само, як і в попередніх проаналізованих підходах, а щодо питання визначення додаткового факультативного об'єкта вчений додержується думки, що його складають суспільні відносини власності, господарської діяльності та довкілля [76, с. 36]. У цьому контексті дозволимо собі частково не погодитися з позицією автора, оскільки суспільні відносини щодо захисту землі як елемента довкілля складають видовий об'єкт цього кп. Проте в частині виділення основного безпосереднього об'єкта забруднення або псування земель та додаткового обов'язкового об'єкта складу цього кп повністю підтримуємо думку Г. С. Крайник.

Отже, зробимо висновок, що основним безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 239 КК України, *є суспільні відносини з раціонального використання, відтворення та підвищення родючості та інших корисних властивостей земельних ресурсів*. Поряд з основним безпосереднім об'єктом цього кп також є можливість виділити додатковий обов'язковий об'єкт, яким є суспільні відносини, що забезпечують життя чи здоров'я особи, та додатковий

факультативний об'єкт, який складають суспільні відносини власності, виражені у правомочностях володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою її власником, і суспільні відносини здійснення господарської діяльності.

Аналізування безпосереднього об'єкта діяння, **визначеного в ст. 239¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель»**, також засвідчило наявність різних підходів і позицій вітчизняних учених щодо розуміння його сутності. Так, І. С. Тальянчук, визначаючи безпосередній об'єкт цього кп, зробила висновок, що він є подібним за визначенням до безпосереднього об'єкта кп, визначеного в ст. 239 КК України [171, с. 662]. Позицію науковиці можна підтримати тією мірою, що, як встановлено, ґрунт є складовою частиною земель, а, отже, злочинне посягання у формі забруднення або псування земель може впливати, зокрема, й на їх ґрунтовий покрив. Однак такий підхід не є вичерпним і не враховує специфіки змісту самої ст. 239¹ КК України.

Автори Науково-практичного коментаря КК України за загальною редакцією В. Я. Тація також визначили безпосередній об'єкт цього кп фактично так само, як і безпосередній об'єкт забруднення або псування земель – його складають суспільні відносини, що забезпечують належний стан довкілля, безпеку життя, здоров'я людей [87, с. 412]. Так само, як і у випадку з позицією І. С. Тальянчук, вважаємо такий підхід неоднозначним, оскільки він не враховує специфіки змісту самої ст. 239¹ КК України [85]. У цьому контексті більш прийнятною, на нашу думку, є позиція О. С. Олійник, яка відносить до безпосереднього об'єкта цього кп суспільні відносини, сформовані з приводу убезпечення ґрунтового покриву (поверхневого шару) земель як складової екосистеми та збереження його цільового призначення [120, с. 164]. Науковиця засвідчує те, що зміст таких суспільних відносин полягає в забезпеченні раціонального використання ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі, недопущенні порушення балансу екосистеми та створенні умов для його природного відновлення. Відповідно їх порушення є підставою для

притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 239¹ КК України. Додатковим обов'язковим об'єктом цього діяння вона вважає суспільні відносини щодо охорони життя та здоров'я людини, а також інших складових екосистеми (рослинний і тваринний світ) [120, с. 166]. Стосовно цього зазначимо, що додатковий обов'язковий об'єкт незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель є близьким до додаткового обов'язкового об'єкта забруднення або псування земель, проте погоджуємося з О. С. Олійник у тому, що як додатковий обов'язковий об'єкт незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель також можна розглядати суспільні відносини щодо охорони різноманітних складових екосистеми, зокрема, рослинного й тваринного світу. Додатковий факультативний об'єкт цього кп, на думку О. С. Олійник, складають відносини власності [119, с. 417]. І в цьому контексті ми вважаємо за необхідне підкреслити, що поряд із кп, передбаченим ст. 239 КК України, як додатковий факультативний об'єкт цього діяння також можна розглядати суспільні відносини у сфері здійснення господарської діяльності, адже незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель може негативно відбитися на можливостях власника земельної ділянки використовувати її у своїй господарській діяльності.

Отже, основний безпосередній об'єкт кп, визначеного в ст. 239¹ КК України, складають суспільні відносини щодо захисту ґрунтового покриву (поверхневого шару) земель як складової екосистеми. Додатковий обов'язковий об'єкт цього діяння містять суспільні відносини щодо охорони життя й здоров'я людини та суспільні відносини щодо охорони інших складових екосистеми, зокрема, рослинного й тваринного світу. Додатковий факультативний об'єкт цього кп складають відносини власності, виражені в правомочностях володіння, користування та розпорядження ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) власником земельної ділянки, й суспільні відносини здійснення господарської діяльності.

Безпосередній об'єкт діяння, передбаченого ст. 239² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах» кп, вітчизняні науковці розглядають по-різному. Наприклад, автори Науково-практичного коментаря КК України за загальною редакцією В. Я. Тація об'єктом цього діяння визначають суспільні відносини, що забезпечують належний стан довкілля [87, с. 415]. Очевидно, що таке визначення є неповним. Автори не врахували специфіки змісту ст. 239² КК України, а саме того, що вчинення цього кп обов'язково повинне бути пов'язане з поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду.

І. С. Тальянчук ототожнює безпосередній об'єкт цього діяння з безпосереднім об'єктом кп, визначеного в ст. 239¹ КК України, а саме: установлений порядок раціонального використання, захисту та відтворення земель як складної природної екосистеми, тісно пов'язаної з іншими елементами довкілля [171, с. 662]. Потрібно погодитися, що такий об'єкт дійсно певною мірою є властивим для незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, але все ж запропоноване визначення не враховує специфіки змісту ст. 239² КК України [85].

Значно вдалішими, на нашу думку, є положення запропоновані в працях І. І. Митрофанова та А. М. Притули [102, с. 52–55], О. В. Сівак [166, с. 170] та Т. В. Корнякової [72, с. 132].

Так, І. І. Митрофанов та А. М. Притула визначили безпосередній об'єкт досліджуваного кп як суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок раціонального використання, зняття та перенесення поверхневого (грунтового) шару земель водного фонду [102, с. 52–55]. Такий підхід загалом відображає зміст ст. 239² КК України. Науковці враховують те, що об'єкт будь-якого кп становлять певні суспільні відносини, та конкретизують власну позицію за допомогою визначення конкретних суспільних відносин, які складають безпосередній об'єкт незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах: це суспільні відносини, якими забезпечується установлений порядок раціонального використання, зняття та

перенесення поверхневого (грунтового) шару земель водного фонду. Звернемо увагу на використання науковцями формулювання «раціональне використання». У ст. 239² КК України законодавець установив кримінальну відповідальність за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, тобто в разі раціонального використання таких земель підстав для притягнення до кримінальної відповідальності за такі дії не буде.

О. В. Сівак подібно визначила основний безпосередній об'єкт досліджуваного діяння: це суспільні відносини щодо користування та використання земель водного фонду [166, с. 170]. Звернемо увагу на те, що об'єкт цього кп стосується виключно посягань на користування та використання таких земель. Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах не посягає на суспільні відносини щодо володіння й розпорядження такими земельними ділянками. Крім того, науковиця виділяє відразу декілька додаткових безпосередніх об'єктів. На думку вченої, ними є захист навколишнього природного середовища та захист прав українського народу, закріплені в Конституції України [70] та інших законодавчих актах [166, с. 170]. На нашу думку, визначення додаткового безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення потребує певного уточнення, оскільки мова йде не про будь-які права українського народу, а саме про ті права, які стосуються захисту прав громадян на здорове й безпечне довкілля. Наприклад, у цьому контексті можна виділити статтю 50 Основного закону, згідно з якою кожен має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Подібно визначила основний безпосередній об'єкт цього кп Т. В. Корнякова, на думку якої, ним є суспільні відносини, що забезпечують екологічну безпеку у сфері використання земель водного фонду як складової літосфери [72, с. 132]. Тож потрібно констатувати, що науковиця так само розглядає безпосереднім об'єктом незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок використання земель водного фонду. А тому,

незважаючи на використання специфічної для правової сфери термінології, погодимося із запропонованим нею підходом.

Таким чином, узагальнимо, що основним безпосереднім об'єктом кп, визначеного в ст. 239² КК України, є **суспільні відносини щодо раціонального використання, зняття та перенесення поверхневого (грунтового) шару земель водного фонду**. Додатковий обов'язковий об'єкт цього діяння складають суспільні відносини щодо забезпечення права кожного на безпечне для життя й здоров'я довкілля.

Перед установленням основного безпосереднього об'єкта кп, визначеного в ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель», з'ясуємо, що є безгосподарським використанням земель. Загалом це поняття не визначається в чинному законодавстві та переважно ігнорується вітчизняними науковцями. Зі змісту ст. 254 КК України можна зробити висновок, що ним є протиправне використання земель, унаслідок якого вони втрачають свої корисні властивості. В. П. Корсун у своїй праці доходить висновку, що безгосподарське використання земель як суспільно небезпечне діяння полягає в недобросовісному здійсненні винною особою господарської діяльності, зокрема, в тому разі, якщо вона не виконує або неналежним чином виконує покладений на неї правовий обов'язок дбати про свої землі та захищати їх від шкідливого антропогенного й природного впливу [73, с. 151]. Тобто, обов'язком будь-якого землевласника чи землекористувача є забезпечення збереження родючості ґрунтів, їх структури та забезпечення екологічної безпеки загалом у процесі користування землями. Безгосподарське використання земель завдає шкоди землям і насамперед ґрунтам, що в подальшому може призвести до їх деградації та інших шкідливих наслідків.

Щодо визначення основного безпосереднього об'єкта безгосподарського використання земель, зазначимо, що в науковій літературі недостатньо досліджень щодо цього питання. Так, І. С. Тальянчук визначила безпосередній об'єкт цього діяння в установленому порядку раціонального використання, захисту й відтворення земель як складної природної екосистеми, тісно

пов'язаної з іншими елементами довкілля [171, с. 662]. На нашу думку, такий підхід є досить цікавим, тому що, як ми встановили вище, це кп пов'язане із завданням шкоди землям і невиконанням обов'язків щодо турботи про землю та її захисту від антропогенного й природного впливів.

Також автори Науково-практичного коментаря КК України за загальною редакцією В. Я. Тація визначили безпосереднім об'єктом цього кп екологічну безпеку в галузі охорони та використання земель, їх придатності за призначенням [87, с. 459]. На нашу думку, хоча таке визначення безпосереднього об'єкта безгосподарського використання земель є занадто узагальненим, проте окремі його аспекти дозволяють краще зрозуміти сутність об'єкта цього діяння. Зокрема, безгосподарське використання земель, безсумнівно, впливає на екологічну безпеку та стосується сфери охорони й використання земель. Водночас ми є прихильниками підходу щодо визначення об'єкта кп через призму його впливу на ті чи інші суспільні відносини.

Більш вдалим щодо цього є бачення Б. М. Орловського та І. А. Осадчої, які вважають, що основним безпосереднім об'єктом цього кп є суспільні відносини, пов'язані зі сферою забезпечення безпеки й охорони земель і земельних ресурсів [123, с. 67]. На нашу думку, в цьому визначенні враховані недоліки, на які ми звертали увагу раніше в процесі нашого дослідження, зокрема, щодо визначення об'єкта кп як суспільних відносин. З огляду на аналіз, який ми здійснили раніше, не підлягає сумніву, що такі суспільні відносини пов'язані зі сферою забезпечення безпеки й охорони земель і земельних ресурсів.

Отже, основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, визначеного в ст. 254 КК України, є суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням раціонального використання землі згідно з призначенням, захисту і відтворення земель, збереження їх родючості. Додатковий обов'язковий об'єкт цього діяння складають суспільні відносини щодо забезпечення права кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля,

оскільки це кп посягає на право кожного на безпечне для життя й здоров'я довкілля.

Отже, аналізування об'єкта як однієї з об'єктивних ознак кп у сфері земельних відносин засвідчило те, що він характеризується такими особливостями: а) загальний об'єкт є спільним для всіх кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, і його складають усі земельні або пов'язані із земельними правовідносини, охоронювані чинним кримінальним законодавством України; б) у межах родового об'єкта кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин можна виділити два видових об'єкти: правовідносини власності, виражені в правомочностях володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою її власником, як видовий об'єкт кримінального правопорушення, визначеного в ст. 197¹ КК України, та правовідносини щодо захисту землі як елемента довкілля як видовий об'єкт кп, визначених у ст. 239, 239¹, 239², 254 КК України; в) безпосередній об'єкт є тим критерієм, який дозволяє розмежовувати окремі кп у сфері земельних відносин.

Також необхідно зазначити, що до предметів кп у сфері земельних відносин належать:

- 1) земельна ділянка як об'єкт права власності (ст. 197¹ КК України);
 - 2) земля як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 239 та 254 КК України);
 - 3) ґрунтовий покрив (поверхневий шар) землі (ст. 239¹ КК України);
 - 4) поверхневий (ґрунтовий) шар земель водного фонду (ст. 239² КК України) [93].
- Поряд із зазначеним вважаємо, що до кола предметів кп у сфері земельних відносин належать: інформація, що регламентує правовий статус землі, а також правовстановлювальні документи на неї.

Наступною об'єктивною ознакою суспільно небезпечних діянь у сфері земельних відносин є їх об'єктивна сторона. Так, об'єктивна сторона кп є одним із чотирьох елементів складу будь-якого кримінального правопорушення, встановлення якого є важливим для кримінально-правової

кваліфікації протиправного діяння. Об'єктивна сторона правопорушення є зовнішнім проявом суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкт кримінально-правової охорони. Для визначення об'єктивної сторони кп будемо керуватися підходом О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, які встановили, що об'єктивна сторона визначає, в чому полягає кримінальне правопорушення, які наслідки воно спричиняє, якими є умови, місце, час та обставини, за яких це діяння мало місце, в який спосіб і за допомогою яких засобів чи знарядь воно було вчинене [28, с. 163]. З цього визначення можна констатувати, що саме об'єктивна сторона визначає характер і ступінь суспільної небезпеки кп, тобто об'єктивна сторона містить найбільше інформації про саме правопорушення. Об'єктивна сторона охоплює ознаки кп, що характеризують суспільно небезпечне діяння, його шкідливі наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між учиненням діянням і наслідками. Тому ознаки цього елемента складу кримінального правопорушення найбільш повно визначені у відповідних положеннях Особливої частини КК України, зокрема, в диспозиціях кримінально-правових норм.

Тож ознаками об'єктивної сторони будь-якого кп є вчинення суспільно небезпечного діяння у формі дії чи бездіяльності. Поряд із цим до факультативних ознак об'єктивної сторони можуть належати суспільно небезпечні наслідки вчиненого діяння (дії чи бездіяльності); причинно-наслідковий зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) та суспільно небезпечними наслідками; умови, місце, час та обставини, за яких це кримінальне правопорушення мало місце, в який спосіб і за допомогою яких засобів чи знарядь воно було вчинене. У процесі аналізування об'єктивної сторони кп у сфері земельних відносин ми будемо розглядати відповідні норми Особливої частини КК України через призму закріплення в них вищезазначених ознак.

Установимо особливості об'єктивної сторони кп, передбаченого ст. 197¹ КК України. Аналізування змісту цієї кримінально-правової норми дозволяє

встановити, що ознаки об'єктивної сторони складу відповідного діяння закріплені в законі за допомогою вказівки на суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинно-наслідковий зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками, місце вчинення.

Щодо суспільно небезпечного діяння, то воно в усіх чотирьох частинах цієї статті виражене у формі дій, тобто передбачає активну поведінку: самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці. Обидва суспільно небезпечних діяння передбачають учинення активних протиправних дій із захоплення земельної ділянки всупереч установленому порядку та бажанню її власника. Як зазначають автори Науково-практичного коментаря КК України за загальною редакцією В. Я. Тація, самовільне зайняття земельної ділянки з об'єктивної сторони може полягати в різних діях, зокрема, незаконному огорожуванні ділянки, протиправному використанні землі у своїх потребах, завезенні й розміщенні будівельних матеріалів тощо [87, с. 231–232]. Але водночас у кожному з таких випадків особа захоплює чужу земельну ділянку та вчиняє щодо неї дії, право на вчинення яких має лише власник чи законний користувач такої землі.

Щодо суспільно небезпечних наслідків, то зі змісту частини 1 ст. 197¹ КК України можна констатувати, що це кп є правопорушенням із матеріальним складом, адже для встановлення його об'єктивної сторони необхідно встановити, чи було завдано власникові землі або її володільцю «значну шкоду». У примітці до цієї статті визначено, що така шкода визнається значною у випадку, якщо вона в сто й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

У частині 1 ст. 197¹ КК України законодавець використовує формулювання «яким завдано», цим підкреслює наявність причинно-наслідкових зв'язків між протиправним діянням у формі самовільного зайняття земельної ділянки та шкідливими наслідками у формі «завдання значної шкоди».

Це правопорушення завжди має визначене місце вчинення – конкретна земельна ділянка, що була самовільно зайнята. Проте водночас у ч. 2 ст. 197¹ КК України визначено умови, за яких місце вчинення мають земельні ділянки особливо цінних земель, землі в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель.

Щодо діяння, визначеного в ст. 239 КК України, аналізування змісту цієї статті дозволяє встановити, що ознаки об'єктивної сторони складу цього кп закріплені в законі за допомогою вказівки на суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинно-наслідковий зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками, місце вчинення, спосіб, у який таке суспільно небезпечне діяння було вчинене [195].

Так, частиною 1 ст. 239 КК України передбачене вчинення цього кп за допомогою здійснення як активних дій, супроводжуваних порушенням спеціальних правил щодо раціонального використання земель, так і бездіяльності, що призвела до суспільно небезпечних наслідків.

Суспільно небезпечні наслідки проявляються забрудненням або псуванням земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя й здоров'я людей або довкілля. В частині 2 ст. 239 КК України додатково виділено ще один можливий шкідливий наслідок – загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Причинно-наслідковий зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками в цьому разі виявляється в тому, що забруднення або псування земель є наслідком порушення спеціальних правил.

Це кп може мати конкретне місце вчинення, оскільки забруднюються чи псуються певні земельні ділянки. Щодо визначення способу вчинення цього діяння, зі змісту ст. 239 КК України можна встановити, що воно здійснюється потраплянням у землю речовин, відходів чи інших матеріалів. У цьому контексті автори Науково-практичного коментаря КК України за загальною редакцією В. Я. Тація пояснюють, що забруднення земель може здійснюватися внесенням у ґрунт речовин у вигляді відходів і залишків виробничого

застосування або невиробничої сфери, отрутохімікатів, хімічних і радіоактивних речовин, а також матеріалів після неправильного їх збереження або понад норму їх застосування [87, с. 408–409]. Відповідно, якщо після цього у складі землі виявлено кількісні або якісні несприятливі зміни, такі землі вважають забрудненими. Як наслідок, це унеможлиблює їх використання за призначенням.

Зміст ст. 239¹ КК України свідчить про такі ознаки об'єктивної сторони кп у формі незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель: а) суспільно небезпечне діяння; б) суспільно небезпечні наслідки; в) причинно-наслідковий зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками; г) спосіб, у який таке суспільно небезпечне діяння було вчинене.

Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель полягає в активних діях, що проявляються в незаконному заволодінні ґрунтовими покриттями (поверхневим шаром) земель. Оскільки законодавець не здійснив уточнення, яким саме чином може здійснюватися незаконне заволодіння ґрунтовими покриттями, зробимо висновок, що об'єктивна сторона складу цього кп передбачає будь-які протиправні дії, якими порушуються умови зняття, збереження та використання родючого шару ґрунту.

Суспільно небезпечні наслідки полягають у створенні реальної небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. Причому в частині 3 ст. 239¹ КК України встановлено, що такі наслідки можуть проявлятися загибеллю людей, масовою загибеллю об'єктів тваринного чи рослинного світу тощо.

Причинно-наслідковий зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками виявляється в тому, що саме незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель спричинило вищезазначені шкідливі наслідки. Щоб підкреслити це, законодавець у частинах 1 та 3 цієї статті наголошує на наявності причинно-наслідкових зв'язків за допомогою сполучника «якщо». Тобто притягнення до кримінальної відповідальності особи здійснюється, «якщо» незаконне заволодіння ґрунтовим покривом

(поверхневим шаром) земель призвело до передбачених у ст. 239¹ КК України суспільно небезпечних наслідків [8, с. 27].

Як ми зазначали раніше, законодавець не уточнив у цій нормі, яким саме чином може здійснюватися незаконне заволодіння ґрунтовими покриттями. Проте в частині 3 ст. 239¹ КК України визначено, що в разі незаконного заволодіння ґрунтовим покриттям (поверхневим шаром) земель шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом кримінальна відповідальність суб'єкта може бути значно суворішою.

Аналізування ст. 239² КК України дозволяє встановити, що об'єктивна сторона незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах характеризується такими ознаками, як суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинно-наслідковий зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками. Так, об'єктивна сторона цього кп передбачає активні дії, що полягають у незаконному заволодінні поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду обсягом, більшим ніж десять кубічних метрів. Як зазначають автори Науково-практичного коментаря КК України за загальною редакцією В. Я. Тація, такі дії можуть бути вчинені під час проведення будівельних, днопоглиблювальних робіт, видобування піску й гравію, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій, здійснення зазначених та інших робіт у місцях, де це прямо заборонено чинним законодавством [87, с. 417]. Це кп може мати виключно активний характер, оскільки в цьому разі суб'єкт його вчинення здійснює заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду без одержання спеціального дозволу від спеціально уповноваженого органу державної влади. Суспільно небезпечні наслідки для сторони незаконного заволодіння землями водного фонду в цій статті не конкретизуються, проте в частині 3 ст. 239² КК України законодавець використовує формулювання «якщо вони спричинили тяжкі наслідки». Однак у цій нормі не пояснюється, якими можуть бути такі тяжкі наслідки. Відповідно причинно-наслідковий зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками зі змісту цієї статті можна

чітко встановити лише в контексті незаконного заволодіння землями водного фонду, що призвело до таких наслідків.

Об'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель», характеризується наявністю таких обов'язкових ознак, як суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, а також причинно-наслідковий зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками. Безгосподарське використання земель охоплює обидві форми кримінально караної поведінки особи, тобто може вчинятись і у формі дії, і у формі бездіяльності. Це кп, наприклад, може виражатись у використанні земель сільськогосподарського призначення для інших потреб, у перенасиченні пестицидами та іншими агрохімікатами тощо, і водночас безгосподарським використанням земель так само є вмисне ухилення від обов'язкової рекультивації земель (ч. 2 ст. 254 КК України).

Суспільно небезпечні наслідки проявляються у вигляді тривалого зниження або втрати родючості ґрунтів, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту, спричинення іншої «істотної шкоди» чи «тяжких наслідків». Під істотною шкодою розуміють шкоду, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками є такі наслідки, які в тисячу й більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 254 КК України [85]). Причинно-наслідковий зв'язок між діянням і наслідками полягає в тому, що саме безгосподарське використання земель призводить до вищезазначених наслідків.

Тож потрібно узагальнити, що кп у сфері земельних відносин характеризуються спільними об'єктивними ознаками, а саме: незаконним використанням, забрудненням, пошкодженням або безгосподарським ставленням до земельних ресурсів. Відповідне призводить до несприятливих економічних, екологічних і соціальних наслідків. Об'єктом цих діянь у

чинному КК України є суспільні відносини у сфері власності (ст. 197¹ КК України) та довкілля (ст. 239, 239¹, 239², 254 КК України), а саме право на раціональне та безпечне використання землі. До предметів відповідних кп належать земельні ділянки, екологічний баланс, ґрунтовий покрив, водні ресурси. З об'єктивної сторони діяння, передбачені цими кримінально-правовими нормами, можуть виражатися активними діями (зокрема, самовільне зайняття землі, її забруднення, незаконне вилучення ґрунтового покриву) або бездіяльністю (наприклад, безгосподарське використання земель, що має наслідком їх деградацію). Проаналізовані кп створюють загрозу екологічній рівновазі, правам власників земельних ділянок, дестабілізують економічний розвиток та несприятливо позначаються на природоохоронній політиці держави. Це, безсумнівно, зумовлює необхідність їх посиленої кримінально-правової охорони.

2.3 Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин

Група суб'єктивних ознак будь-якого кп вміщує визначення його суб'єкта та суб'єктивної сторони. Суб'єкт є одним з обов'язкових елементів складу будь-якого суспільно небезпечного діяння. На відміну від інших елементів складу кп саме суб'єкт є законодавчо визначеним поняттям із найменш проблемно-дискусійним характером. Вітчизняне кримінальне право щодо суб'єктного складу будь-якого кп виходить із того, що під кримінальним правопорушенням необхідно розуміти діяння, вчинене особою, яка є осудною. Це положення закріплене в чинному КК України. Зокрема, в ст. 6 КК України встановлено, що особи, які вчинили кп на території України, підлягають кримінальній відповідальності за чинним кримінальним законодавством України. На сьогодні в науковій літературі існує не так багато спеціальних досліджень суб'єктного складу кп у сфері земельних відносин. Це можна пояснити тим, що кримінальна відповідальність за цей різновид суспільно

небезпечних діянь є порівняно новою для вітчизняної науки, оскільки по суті кп у сфері земельних відносин відображені в тексті чинного КК України. Якщо порівняти положення чинного КК України з відповідними положеннями КК 1960 року [86], можна констатувати відмінність тогочасних поглядів на проблему визначення суб'єктного складу подібних діянь.

Ще одна суб'єктивна ознака кп у сфері земельних відносин – їх суб'єктивна сторона, яку прийнято розуміти як психічну діяльність особи, що характеризує, відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, вчинюваного нею, та його наслідків. Так, поведінка будь-якої особи є свідомою чи підсвідомою. Зміст суб'єктивної сторони складу кп у сфері земельних відносин характеризує сукупність юридичних ознак, серед яких можна виділити вину як її обов'язкову ознаку, а також факультативні ознаки, серед яких мотив, мета та емоційний стан особи на момент учинення суспільно небезпечного діяння. Як обов'язкова, так і факультативні ознаки тісно пов'язані між собою, проте їх зміст і значення в кожному випадку вчинення кп істотно відрізняються. Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони визначає наявність складу кримінального правопорушення в діяннях особи. Тобто відсутність вини особи у вчиненні конкретного суспільно небезпечного діяння виключає суб'єктивну сторону складу кп, а отже, й саме правопорушення. Аналізування ознак, що характеризують кп у сфері земельних відносин із внутрішньої сторони, є дуже важливим для нашого дослідження.

Дослідження суб'єктивних ознак кп у сфері земельних відносин у своїх працях проводили такі автори, як В. М. Захарчук, Г. С. Крайник, В. В. Лисенко, Р. О. Мовчан, І. В. Патерило, М. І. Сингаєвська, Ю. А. Турлова, І. С. Тальянчук, Н. Ю. Цвіркун, А. М. Шульга та ін. Водночас загальна кількість таких досліджень є достатньою навіть порівняно з кількістю досліджень об'єктивних ознак земельних правопорушень.

Розпочнемо аналізування з установлення суб'єктів кп у сфері земельних відносин. Як ми зазначали раніше, в ч. 1 ст. 18 КК України наведене легальне

визначення поняття «суб'єкт кримінального правопорушення». Саме цю дефініцію беруть до уваги в процесі аналізування суб'єктів як елементів складу різноманітних кримінальних правопорушень. Суб'єкт кп визначають як фізичну осудну особу, яка вчинила кп у віці, з якого відповідно до КК України [85] може наставати кримінальна відповідальність. Причому мова йде як про більш давні праці (підручник В. В. Сташиса та В. Я. Тація [87, с. 39]), так і про більш сучасні дослідження, датовані останнім десятиліттям (посібник О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка [28, с. 133], підручник В. В. Сухоноса [170, с. 119], підручник П. Л. Фріса [184, с. 145], підручник В. Я. Конопельського й В. О. Меркулової [83, с. 138] тощо). Аналізуючи законодавче визначення, можна виділити такі ознаки, яким відповідає суб'єкт будь-якого кп: а) суб'єкт кп у сфері земельних відносин є фізичною особою; б) суб'єкт кп у сфері земельних відносин є осудною особою; в) суб'єкт кп у сфері земельних відносин є особою, яка вчинила протиправне діяння, відповідальність за вчинення якого передбачена КК України; г) вік суб'єкта кп у сфері земельних відносин є таким, із якого може наставати кримінальна відповідальність. Однак детальне аналізування кожної з цих ознак свідчить про те, що питання сутності суб'єкта кп у сфері земельних відносин потребує додаткових роз'яснень.

Щодо першої ознаки, вона властива усім без винятку кп у сфері земельних відносин. Тобто суб'єкти діянь, визначених у ст. 197¹, 239, 239¹, 239² та 254 КК України, є фізичними особами. Визначення суб'єкта кп, встановлене в ч. 1 ст. 18 КК України, унеможливило притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб. Однак у вітчизняній кримінально-правовій науці тривалий час ведуть дискусії щодо статусу юридичних осіб та їх місця в кримінально-правовій площині. Наслідком цього стало доповнення Загальної частини КК України новим розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», підстави для застосування яких було визначено в ст. 96³. Стосовно цього варто підкреслити, що жодне з кп у сфері земельних відносин або ж із тих, які тією чи іншою мірою стосуються

злочинних посягань на довкілля, не потрапили до змісту цієї статті. Тож станом на сьогодні суб'єктами кп у сфері земельних відносин можуть бути лише фізичні особи, хоча в майбутньому ми не виключаємо можливості застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за вчинення кп у сфері земельних відносин.

Наступна ознака суб'єкта кп полягає в тому, що ним може бути лише осудна особа. Так, у ч. 1 ст. 19 КК України встановлено такі критерії щодо визнання особи осудною: а) нею є особа, яка під час учинення могла усвідомлювати свої дії чи бездіяльність; б) нею є особа, яка під час учинення кп могла керувати своїми діями. Таким чином, наприклад, не може бути суб'єктом кп особа, яка має певні психічні захворювання або ж недоліки розумового розвитку. Ця ознака має загальний характер та не може мати жодної специфіки залежно від сфери чи виду кп, тобто всі суб'єкти кп, які вчиняють діяння, передбачені ст. 197¹, 239, 239¹, 239² та 254 КК України, повинні бути осудними особами. Особа, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння, внесеного до статей 197¹, 239, 239¹, 239² та 254 КК України перебувала в стані неосудності, тобто не могла розуміти чи керувати своїми діями, не підлягає кримінальній відповідальності.

Наступна ознака, яку ми виділили, полягає в тому, що суб'єктом кп у сфері земельних відносин є особа, яка вчинила протиправне діяння, відповідальність за вчинення якого передбачена КК України. В процесі аналізування ми дійшли висновку про необхідність досліджувати в цьому розділі кп, в яких земельні відносини є основним безпосереднім об'єктом, адже саме вони завжди супроводжуються порушенням земельних відносин. Водночас кп, в яких земельні відносини мають значення не основного, а факультативного безпосереднього об'єкта, не завжди мають такий вплив на земельні відносини. Отже, суб'єктом кп у сфері земельних відносин є особа, яка вчинила протиправне діяння, відповідальність за вчинення якого закріплена в статтях 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України.

Остання загальна ознака суб'єкта кп у сфері земельних відносин, яку ми виокремили, що безпосередньо впливає зі змісту поняття «суб'єкт кримінального правопорушення», визначеного в частині 1 ст. 18 КК України, полягає в тому, що суб'єктом цих діянь є особа, вік якої відповідно до КК України є таким, із якого може наставати кримінальна відповідальність. Згідно з ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кп виповнилося шістнадцять років. Отже, суб'єктом кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, закріплених у ст. 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України, є особа, яка досягла 16 років.

Проведений огляд дозволив установити найбільш загальні ознаки, притаманні всім без винятку суб'єктам кп у сфері земельних відносин. Водночас поряд із загальним суб'єктом у ч. 2 ст. 8 КК України [85] визначене поняття спеціального суб'єкта. Спеціальним суб'єктом кримінальної відповідальності є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кп, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Тому, в подальшому дослідженні проаналізуємо по чергово зміст статей 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України та окремі напрацювання вітчизняних науковців щодо цього питання з метою уточнення особливостей суб'єкта цих кримінальних правопорушень.

Аналізування почнемо із суб'єкта кп, визначеного в ст. 197¹ КК України. Так, ним є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку та вчинила самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво. Оскільки в змісті ч. 1 ст. 197¹ КК України немає будь-яких вказівок на спеціальні ознаки суб'єкта, з цього впливає висновок, що суб'єкт кп належить до загальних суб'єктів. Водночас у науковій літературі досить часто трапляється думка, що суб'єктом самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва може бути службова особа, яка використала службове становище для вчинення даного кримінального правопорушення. Такої думки, зокрема, дотримується значна частина авторів у сфері кримінально-правових досліджень, серед яких, наприклад, В. М. Захарчук [40,

с. 123], М. І. Сингаєвська [165, с. 201], І. В. Патерило [124, с. 131]. Щодо цього, Р. О. Мовчан зазначив, що в практиці застосування ст. 197¹ КК України випадки, коли до самовільного зайняття земельних ділянки або самовільного будівництва причетні службові особи, становлять 34 % [108, с. 119].

У наукових джерелах можна натрапити на практику вирішення ситуацій щодо кваліфікації дій службових осіб у разі вчинення ними самовільного зайняття земельних ділянок або самовільного будівництва. Наприклад, урахування п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26.12.2003 р. № 15 [151], згідно з якою, відповідальність за ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» настає лише за умови, якщо дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями. Якщо такого зв'язку не встановлено, дії винного за наявності для того підстав можуть кваліфікуватися за статтями КК України, які передбачають відповідальність за кп проти особи, власності, громадського порядку тощо. Тобто в разі якщо службова особа вчинює самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво та її дії в цьому разі не пов'язані з її службовими обов'язками, то вони будуть кваліфіковані згідно зі ст. 197¹ КК України.

В іншому випадку, якщо службова особа вчиняє самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво з використанням своїх владних повноважень, її дії повинні бути кваліфіковані згідно з відповідними статтями КК України, присвяченими кп у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (наприклад, згідно зі ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» чи ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу»). Проте з огляду на те, що ці діяння мають різні безпосередні об'єкти, не підпорядковані один іншому, згідно з правилами кваліфікації таке діяння потрібно кваліфікувати як сукупність кп. Отже, якщо

службова особа вчиняє самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво з використанням своїх владних повноважень, її дії повинні бути кваліфіковані за сукупністю кп, передбачених статтями 197¹, 364 чи 365 КК України. Такої позиції додержуються й інші вчені, які досліджували питання самовільного зайняття земельної ділянки [124, с. 131]. Цей підхід підтримується судовою практикою, оскільки в практиці українських судів наявні випадки щодо притягнення осіб до кп за сукупністю кп, передбачених статтями 197¹, 364 чи 365 КК України.

Наприклад, Тлумацький районний суд Івано-Франківської області у справі № 1-0916165/11 виніс вирок щодо особи, яка, будучи службовою особою, зловживала службовим становищем та вмисно, з корисливих мотивів, в інтересах третіх осіб, використала надане їй службове становище всупереч інтересам служби, що заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом державним інтересам [13]. Цю особу суд визнав винним у вчиненні кп, передбачених частиною 1 ст. 364 КК України та ч. 1 ст. 197¹ КК України, призначивши йому покарання за ч. 1 ст. 364 КК України у вигляді трьох місяців арешту, та за ч. 1 ст. 197¹ КК України – два місяці арешту.

Таким чином, суб'єктом діяння, визначеного в ст. 197¹ КК України, є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку та вчинила самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво. Якщо ж аналогічні протиправні дії були вчинені винною особою з використанням її службового становища, діяння кваліфікується за сукупністю кп, передбачених статтею 197¹ КК України та відповідною статтею цього нормативно-правового акта, яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення кп у сфері службової діяльності.

На відміну від самовільного зайняття земельної ділянки або самовільного будівництва, питання щодо того, чи є суб'єкт кп, визначеного в ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель», спеціальним чи загальним, значно більш дискусійне. У науковій літературі наявні обидва підходи. Наприклад, автори Науково-практичного коментаря КК України за

загальною редакцією В. Я. Тація зазначають, що суб'єктом такого кп є особа, яка досягла 16 років та здійснює господарську чи іншу діяльність, пов'язану із зазначеними в частині 1 ст. 239 КК України речовинами [87, с. 410]. Подібної думки дотримується А. М. Шульга, пояснюючи це тим, що санкцією зазначеної норми передбачене покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [191, с. 156]. Відповідно таке покарання може бути застосоване лише до спеціального суб'єкта кп. Проте ми схилиємося до того, що суб'єкт цього діяння все ж є загальним з огляду на певні обставини.

Так, аналізуючи зміст ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель», ми можемо встановити, що жодних посилань на спеціального суб'єкта ця стаття не містить. У ч. 1 ст. 239 КК України мова йде про «забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля». Таке протиправне діяння здійснюється «внаслідок порушення спеціальних правил» і є основним аргументом щодо визначення суб'єкта цього кп як спеціального.

Погоджуємося з обґрунтуванням Г. С. Крайника стосовно того, що однозначну відповідь на це запитання ми зможемо дати лише проаналізувавши ті нормативно-правові акти, якими визначаються такі спеціальні правила [76, с. 133]. Наприклад, у ст. 1 Закону України «Про управління відходами» від 20.06.2022 р. № 2320-IX [152] власник відходів визначається як фізична особа, юридична особа, яка утворює відходи або яка відповідно до закону володіє, користується та розпоряджається відходами, тобто йдеться про загального суб'єкта – фізичну особу, яка може бути притягнута до відповідальності за порушення правил щодо управління відходами, якщо вона є осудною та досягла 16 років.

Варто враховувати, що, як і у випадку з самовільним зайняттям земельної ділянки або самовільним будівництвом, суб'єктом такого кп може бути

службова особа. Проте, як ми вже встановили, дії службових осіб, які скоїли зловживання службовим становищем чи халатність, що призвело до забруднення або псування земель та якщо водночас була завдана завдана шкода державним чи громадським інтересам, будуть кваліфіковані за сукупністю з кп у сфері службової діяльності. Тобто протиправне діяння буде кваліфіковане за сукупністю кп, передбачених статтею 239 КК України та відповідною статтею КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинення діянь у сфері службової діяльності.

Щодо визначення суб'єкта кп, передбачених статтями 239¹ та 239² КК України, дискусійні аспекти практично відсутні. В обох випадках суб'єкти вчинення цих діянь є загальними – фізичними осудними особами, які досягли шістнадцятирічного віку. Хоча зауважимо про наявність у науковій літературі дискусій щодо необхідності застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру в разі вчинення цих діянь. Зокрема, таку думку висловлює В. В. Лисенко [91].

Ще одним діянням серед кп, які ми виділили, що доцільно проаналізувати на предмет визначення суб'єкта, є ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель». У науковій літературі фактично не викликає сумнівів теза, що суб'єктом цього кп є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і на яку був покладений обов'язок дбайливого ставлення до використовування земель. Ми схиляємося до того, що суб'єкт цього кп все ж є спеціальним. Ним може бути особа, на яку покладено обов'язок додержуватися правил щодо раціонального використання земель, наприклад агроном, фермер, власник земельної ділянки тощо. Також суб'єктом кп, передбачених частинами 2–4 ст. 254 КК України, може бути виключно особа, яка була зобов'язана провести рекультивацію земель, порушених унаслідок дослідно-промислового розроблення родовищ бурштину чи видобування бурштину на підставі спеціального дозволу на користування надрами.

За прикладом інших кп безгосподарське використання земель може вчинятися з використанням службового становища. В такому разі це діяння також кваліфікують за сукупністю діянь, передбачених статтею 254 КК України та відповідною статтею цього КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення кп у сфері службової діяльності.

Наступним невід'ємним елементом складу будь-якого кп та водночас його важливою суб'єктивною ознакою є його суб'єктивна сторона. Встановлення суб'єктивної сторони кп набуває дуже важливого значення під час кримінально-правової кваліфікації злочинного діяння, а також у процесі притягнення правопорушника до кримінальної відповідальності.

Загалом існують підстави для висновку про сформоване в доктрині кримінального права тотожне розуміння сутності суб'єктивної сторони кп. У науковій літературі суб'єктивну сторону діяння узагальнено розглядають як його внутрішню сторону, що відображає психічні процеси, які відбуваються у свідомості суб'єкта щодо вчиненого ним суспільно небезпечного діяння. На такий підхід до визначення суб'єктивної сторони кп можна натрапити в працях В. В. Сташиса та В. Я. Тація [84, с. 152], О. О. Дудорова й М. І. Хавронюка [28, с. 184] та інших учених-криміналістів.

Ознаками суб'єктивної сторони кп є вина (обов'язкова ознака) та факультативні ознаки, такі як мотив і мета. Отже, в подальшому розгляді ми почергово проаналізуємо зміст статей 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України та з'ясуємо особливості суб'єктивної сторони цих діянь. На відміну від інших ознак складу кп поняття вини було закріплене в нормах кримінального законодавства, що свідчить про її важливе значення для загальної конструкції складу кп як його елемента. Виною згідно зі ст. 23 КК України є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [85]. Також у межах цього дослідження ми визначимо мотив і мету тих кп у сфері земельних відносин, у яких це можливо здійснити.

Аналізуючи суб'єктивну сторону ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», зауважимо, що термінологія, використовувана в диспозиції цієї статті, апріорі свідчить про вмісний характер відповідного протиправного діяння. Саме тому, зважаючи на зміст ст. 197-1 КК України [85], можна зробити висновок, що суб'єктивна сторона цього кп характеризується вмісною виною. Це можна пояснити так: суб'єкт цього діяння усвідомлює відсутність у нього права на володіння, користування й розпорядження земельною ділянкою (або ж на будівництво на земельній ділянці) та захоплює чужу для нього земельну ділянку (або ж починає будівництво).

Згідно зі ст. 24 КК України умисел буває прямим та непрямим. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. З іншого боку, непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, проте припускала можливість їх настання. Аналізування ст. 197¹ КК України свідчить про те, що це кп може бути вчинене як із прямим, так і з непрямим умислом.

Зокрема, якщо вести мову про ч. 1 ст. 197¹ КК України, то таке кп може бути вчинене як із прямим, так і з непрямим умислом. Погодимось з В. М. Захарчуком стосовно того, що було б не неправильним стверджувати, що особа в разі самовільного зайняття земельної ділянки, діючи з непрямим умислом, ставиться до суспільно небезпечних наслідків негативно, прагне їх уникнення. Але водночас вона може байдуже ставитися до можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння [40, с. 142]. Це дає підстави для висновку, що для кп, передбаченого ч. 1 ст. 197¹ КК України, характерна вина як у формі прямого, так і у формі непрямого умислу. Водночас зміст частин 2–4 цієї статті свідчить про те, що такі діяння можуть вчинятися лише з прямим умислом. Тобто особа, раніше судима за аналогічне правопорушення або яка здійснює самовільне будівництво, повинна

усвідомлювати, що своїми діями вона завдає шкоди власникові чи користувачеві земельної ділянки та бажає настання цих шкідливих наслідків.

Мета і мотив цього кп як факультативні ознаки його суб'єктивної сторони можуть бути різними. Проте все ж здебільшого самовільне зайняття земельної ділянки вчинюється з корисливих мотивів. Водночас відсутність такого мотиву в кожному конкретному випадку не свідчить про те, що немає складу кп. Наприклад, на практиці можливі ситуації, коли чужу земельну ділянку займають із метою наведення порядку чи її облагородження. Однак відсутність корисливого мотиву чи мети щодо завдання шкоди жодним чином не свідчить про відсутність суспільної небезпеки в такому діянні. Добросовісність користування чужою земельною ділянкою або ж її забудова із суспільно корисною метою не можуть бути ознаками, що виключають самовільне зайняття земельної ділянки або ж самовільне будівництво.

Отже, зробимо висновок, що суб'єктивна сторона кп, визначеного в ст. 197¹ КК України, характеризується як із прямим, так і з непрямим умислом та переважно корисливим мотивом, хоча існує ймовірність, що таке кримінальне правопорушення може вчинятися без корисливих мотивів. Мета такого кримінального правопорушення може бути різною: вирощування сільськогосподарської продукції, продаж, добування корисних копалин, забудова тощо.

Суб'єктивна сторона діяння, зазначеного в ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель», передбачає наявність вини у формі умислу чи необережності. Як зазначає А. М. Шульга, це кримінальне правопорушення характеризується своєю складністю [190, с. 208]. Визначення внутрішнього психічного ставлення винної особи до суспільно небезпечного діяння є важливим фактором для правильного застосування цієї норми на практиці.

У науковій літературі підтримують думку, що суб'єктивна сторона цього кп характеризується як умисною або необережною формою вини [87, с. 410; 107, с. 263; 76, с. 36; 191, с. 161–163]. Проте здебільшого це діяння вчиняється

з умисною формою вини. Найбільш поширеним є підхід, згідно з яким це діяння може вчинятись і у формі умислу (як прямого, так і непрямого), і у формі необережності (як кримінальної протиправної самовпевненості, так і кримінальної протиправної недбалості). Мотиви та мета забруднення або псування земель не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу цього кп, оскільки вони можуть бути абсолютно різними.

Суб'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 239¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» характеризується складною формою вини, а саме щодо дії, то наявністю умислу, а щодо наслідків – необережністю. Під час аналізування суб'єктивної сторони відповідного діяння необхідно брати до уваги той факт, що особа, яка здійснює незаконне заволодіння поверхневим шаром земель, усвідомлює сутність своїх дій, що полягають у знятті із земельної ділянки, що належить іншій особі, без правових підстав її поверхневого шару; особа в цьому разі свідомо здійснює переміщення ґрунтового покриву. Стосовно мотиву цього діяння, то він зазвичай здебільшого є корисливим [12].

Суб'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 239² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах», характеризується вмісною формою вини. Оскільки з об'єктивної сторони це діяння має формальний склад, то в багатьох випадках кп з формальним складом вчиняються переважно з прямим умислом. Отже, суб'єктивна сторона незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах характеризується виключно прямим умислом. У цьому разі особа усвідомлює, що вона незаконно заволодіває поверхневим шаром земель водного фонду, та свідомо бажає вчинити такі дії. Якщо звертатися до мотиву вчинення цього суспільно небезпечного діяння, то він здебільшого є корисливим. Суб'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель», характеризується вмісною або необережною формою вини [100, с. 92].

Суб'єктивні ознаки кп у сфері земельних відносин містять певні особливості. Суб'єктами цих діянь є переважно загальні. Водночас деякі склади кп (наприклад, безгосподарське використання земель) можуть передбачати наявність спеціального суб'єкта (зокрема, власника, орендаря чи посадову особу, яка відповідає за раціональне використання земель). Суб'єктивна сторона цих діянь характеризується як умисною, так і необережною формою вини. Умисел має місце в тих випадках, коли виконавець усвідомлює незаконність своїх дій та наслідки (зокрема, здійснює захоплення земельної ділянки з метою її комерційного використання). Необережність проявляється в тих випадках, коли особа не передбачала, однак могла та повинна була передбачити настання несприятливих наслідків (наприклад, під час безгосподарського використання земель, що призвело до їх деградації або забруднення). Тож суб'єктивні ознаки кп у сфері земельних відносин характеризуються як умисною, так і необережною формою вини, а поряд із загальним суб'єктом у певних випадках потребується наявність спеціального суб'єкта кп. Ці особливості мають визначальне значення для правильної кваліфікації кп у сфері земельних відносин.

Висновки до розділу 2

1. Родовим об'єктом кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є суспільні відносини, що регулюють охорону, правомірне розпорядження та раціональне використання земель як важливого природного ресурсу, об'єкта власності та управління. Родовий об'єкт цих діянь характеризується як правовими аспектами землекористування, так і управлінськими й екологічними компонентами, що його утворюють.

2. Специфіка родового об'єкта кп у сфері земельних відносин проявляється в такому: 1) земля належить до вичерпного природного ресурсу, тому потребує посиленого правового захисту; 2) кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин характеризуються комплексним характером та

багатогранністю проявів із поєднанням екологічних, майнових, управлінських і господарських відносин; 3) адміністративно-правове регулювання зумовлює можливість настання кримінальної відповідальності лише в разі певної реалізації об'єктивною стороною діяння (наприклад, у ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» передбачено кримінально-правові наслідки в разі настання небезпеки для життя чи здоров'я людей або навколишнього середовища чи інших тяжких наслідків); 4) зв'язок земельних ресурсів із процесами реформування супроводжується зміною правового режиму володіння землею в Україні й створює нові ризики для зловживань правами.

3. Зростання цінності землі як об'єкта кримінально-правової охорони обумовлене такими процесами: 1) трансформаціями правового режиму земельних відносин, що супроводжуються вдосконаленням реєстраційної та кадастрової систем, децентралізацією управління земельними ресурсами, розширенням можливостей щодо відчуження земельних ділянок, зростанням кількості правочинів оренди, іпотеки, купівлі-продажу; 2) землі як об'єкт правовідносин набули значення неважливого активу, що може бути використаним із комерційною метою, та як інвестиція, що створює підґрунтя для вчинення зловживань, таких як маніпуляції з цільовим призначенням земель, для незаконного відчуження земельних активів або незаконного заволодіння земельними ділянками; 3) адміністративно-управлінські зміни, що проявилися передаванням земель у власність територіальних громад, цифровізацією земельного кадастру, поширенням випадків незаконного втручання в роботу земельного кадастру та проявів одержання неправомірної вигоди з боку службових осіб у процесі розпорядження земельними ділянками; 4) воєнні дії на території України створили ризики незаконного захоплення земель на тимчасово окупованих територіях, зловживання правами власності.

4. Запропоновані класифікації кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, що об'єднують ті суспільно небезпечні діяння, які можуть

бути вчинені в процесі володіння, користування та розпорядження землею, проте не поєднані родовим об'єктом відповідної групи кримінальних правопорушень. Аргументовано, що такі класифікації цих діянь можна створювати за різними ознаками (а саме: за особливостями об'єкта, видами земельних відносин: відносини володіння землею, відносини користування землею, відносини розпорядження землею, відносини з охорони землі, відносини з відтворення земель, відносини із здійснення управління землею, відносини щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення та земельні реформаційні відносини).

5. До діянь у сфері земельних відносин, що утворюють систему земельних кп за ознакою родового об'єкта, яким є суспільні відносини, що регулюють охорону, правомірне розпорядження та раціональне використання земель як важливого природного ресурсу, об'єкта власності та управління, в чинному КК України належать п'ять кримінально-правових норм, а саме: ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» (розділ VI Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти власності»), а також діяння, зазначені в розділі VIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля»: ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель», ст. 239¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель», ст. 239² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах», ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель».

6. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин характеризуються спільними *об'єктивними та суб'єктивними ознаками*. Встановлено, що об'єктом цих діянь у чинному КК України є суспільні відносини у сфері власності (ст. 197¹ КК України) та суспільні відносини у сфері довкілля (ст. 239, 239¹, 239², 254 КК України), а саме право на раціональне та безпечне використання землі. Поряд з об'єктом ці діяння містять також предмети кп, якими є ґрунтовий покрив, водні ресурси, земельні

ділянки та екологічний баланс. Об'єктивна сторона кп у сфері земельних відносин виражається як в активних діях (наприклад, самовільне зайняття землі, незаконне вилучення ґрунтового покриву), так і в бездіяльності (наприклад, безгосподарське використання земель). Суб'єктивні ознаки кп у сфері земельних відносин містять певні особливості. Суб'єкт цих діянь є переважно загальним, проте деякі склади кп (наприклад, безгосподарське використання земель) можуть передбачати наявність спеціального суб'єкта (власник чи орендар). Суб'єктивна сторона цих діянь характеризується як умисною, так і необережною формою вини. Умисел проявляється, коли особа усвідомлює незаконність своїх дій та їх несприятливі наслідки (наприклад, здійснює захоплення земельної ділянки для її комерційного використання). Необережність проявляється в тих випадках, коли особа не передбачала, але могла та повинна була передбачити настання суспільно небезпечних наслідків (наприклад, безгосподарське використання земель, що призвело до їх деградації або забруднення).

РОЗДІЛ 3
ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН:
СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

3.1 Суб'єкти протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в умовах реалізації земельної реформи

Проблеми запобігання та протидії кримінальним правопорушенням посідають особливе місце в діяльності держави та її уповноважених органів (суб'єктів протидії). Державна політика протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин полягає в розробленні та реалізації відповідних механізмів, що ґрунтуються на відповідних принципах. Реалізація цієї політики покладена на систему уповноважених суб'єктів, діяльність яких спрямована на забезпечення виконання визначених завдань та досягнення поставленої мети щодо протидії злочинності, сповільнення темпів її зростання на основі ретельно визначених пріоритетів, удосконалення законодавства за допомогою методів і засобів протидії кримінальним правопорушенням [98].

Одним із ключових напрямків кримінально-правової політики держави у сфері протидії злочинності є запобігання їй, що являє собою сукупність заходів, вплив яких спрямований на окремі групи та конкретних осіб (суб'єктів злочинності). Як зазначав А. П. Закалюк, запобігання злочинності в буквальному розумінні означає діяльність, що перешкоджає вчиненню кримінальних правопорушень. Це стисле визначення відображає основоположну мету запобіжної діяльності – перешкоджання вчиненню кримінальних правопорушень, зменшення їх кількості й, отже, зниження рівня злочинності. Запобігання кримінальним правопорушенням має істотне значення щодо наявної злочинності. По-перше, запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї в тому вигляді (обсязі),

в якому вона існує на цей час, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється з метою переривання дій останніх і запобігання подальшому вчиненню суспільно небезпечних діянь, існуванню злочинності в сучасних параметрах та збільшенню їх кількості. По-друге, злочинність, дійсно, є соціальним феноменом, що виявляється в кримінальній активності частини членів суспільства, зумовлена певними об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти попереджувальними заходами [39, с. 318–319].

У Конституції України закладено основи, які дозволяють стверджувати, що всі органи державної влади й управління сприяють діяльності із запобігання злочинності, оскільки охорона внутрішньої державної безпеки, зміцнення правопорядку є одними з основних функцій держави [105]. Протидія кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин забезпечується комплексом державних, місцевих та громадських інституцій. Суб'єктів протидії можна поділити на **державні, місцеві й недержавні** організації та ініціативи.

Щодо суб'єктів, які здійснюють запобігання злочинності, то ними є державні органи, громадські організації, соціальні групи, посадові особи та громадяни, які цілеспрямовано здійснюють розроблення й реалізацію заходів із запобігання злочинності, з огляду на це мають права, обов'язки та відповідальність за виконання покладених на них завдань [74, с. 93].

Залежно від цілей, поставлених завдань, наділених повноважень та встановлених функціональних обов'язків уповноважених суб'єктів можна поділити на дві групи: 1) суб'єктів загальної компетенції загальнодержавного рівня; 2) спеціальних суб'єктів протидії злочинності.

Законодавча, виконавча та судова гілки влади мають беззаперечний вплив на стан протидії злочинності у сфері земельних відносин. До державних суб'єктів загальної компетенції належать Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України разом із профільними міністерствами, Президент України [159, с. 137].

До загальних компетентних органів управління землекористуванням та охороною земель належать:

– Верховна Рада України, яка ухвалює закони в галузі регулювання земельних відносин, визначає засади державної політики у сфері використання та охорони земель;

– Кабінет Міністрів України, що також розпоряджається землями державної власності, реалізує державну політику у сфері використання та охорони земель тощо;

– органи місцевого самоврядування, які здійснюють розпорядження землями територіальних громад, установлюють та змінюють межі адміністративно-територіальних одиниць;

– місцеві ради та виконавчі комітети, що розробляють та реалізують політику у сфері управління землями на місцевому рівні, виявляють порушення щодо використання земель комунальної власності; інспекції з благоустрою здійснюють моніторинг незаконного будівництва чи самовільного зайняття земель;

– місцеві органи виконавчої влади, які розпоряджаються землями державної власності, беруть участь у загальнодержавних і регіональних програмах щодо використання та охорони земель тощо. Їх повноваження з управління в галузі земельних ресурсів обумовлені загальним правовим статусом цих органів у системі органів управління й характеризуються здійсненням організаційно-правових заходів для забезпечення раціонального використання й охорони земельних ресурсів, а також виконання інших завдань, віднесених до їх компетенції (таких як економічний розвиток, соціальна сфера, національна безпека та оборона).

Міжгалузеві органи (повноваження цих органів охоплює більш звужені, але конкретні сфери діяльності). До них належать:

– Міністерство економіки, яке здійснює реалізацію державної політики у сфері земельних відносин, Державного земельного кадастру;

– Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (наприклад, забезпечує формування державної політики стосовно використання надр, охорони використання земель, контролю за екологічними правопорушеннями, псуванням земель);

– Державне агентство України з управління зоною відчуження, яке затверджує схеми землеустрою та погоджує проєкти землеустрою;

– Міністерство оборони України, що забезпечує використання територій, виокремлених для потреб Збройних сил України;

– Міністерство культури та інформаційної політики України, що має повноваження щодо використання територій історико-культурного призначення);

– Фонд державного майна України, що здійснює розпорядження деякими земельними ділянками державної власності.

Галузеві органи (здійснюють повноваження в певній галузі):

– Міністерство інфраструктури України, яке наділене повноваженнями щодо земель, транспорту та зв'язку;

– Міністерство розвитку громад та територій України, що, наприклад, має повноваження у сфері містобудівної діяльності, видаючи, зокрема, будівельні норми;

– Державне агентство водних ресурсів України, що має повноваження у сфері меліорації земель та використання земель водного фонду;

– Державне агентство лісових ресурсів України, яке здійснює повноваження стосовно використання земель лісгосподарського призначення;

– Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр), яка контролює додержання земельного законодавства, виявляє правопорушення, пов'язані з землею, та сприяє їх розслідуванню;

– Міністерство юстиції України, що здійснює забезпечення реєстрації прав на земельні ділянки та контроль за легітимністю правочинів;

– антикорупційні органи (НАБУ, НАЗК), які проводять розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, таких як незаконне відчуження земель чи підкуп посадових осіб.

До спеціально уповноважених суб'єктів належать правоохоронні органи (Національна поліція України, Служба безпеки України, Офіс Генерального прокурора). Правоохоронні органи є спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії злочинності загалом і кримінологічному запобіганню зокрема. Виділення цих органів як окремої групи зумовлене наявністю в них основних першочергових функцій – запобігання та боротьби зі злочинністю, зокрема, й у сфері земельних відносин [138].

Серед правоохоронних органів як спеціальних суб'єктів запобігання злочинності на особливу увагу заслуговує визначення місця й ролі *Національної поліції України* щодо здійснення превентивної діяльності, адже поліція належить до тієї групи суб'єктів, для яких протидія злочинності є однією з основних функцій.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» [143] Національна поліція України (далі – поліція) є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству за допомогою забезпечення охорони прав та свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку. Також до основних завдань поліції належить надання поліцейських послуг у сфері протидії злочинності (п. 3 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про Національну поліцію України»), яка є системою різноманітних видів діяльності, а також комплексних заходів, спрямованих на попередження, усунення, нейтралізацію факторів, що каталізують злочинність.

Відповідно до ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію України» вона виконує такі функції: здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; виявляє причини й умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, уживає в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; уживає заходів із метою виявлення кримінальних та адміністративних

правопорушень; припиняє виявлені кримінальні й адміністративні правопорушення [143]. Тобто основними компетенціями Національної поліції України є виявлення, розслідування та документування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, таких як самовільне зайняття земель, шахрайство чи забруднення земель.

Служба безпеки України (СБУ) – правоохоронний орган спеціального призначення з правоохоронною функцією [150], покликаний протидіяти кримінальним правопорушенням, що створюють загрозу національній безпеці. До завдань Служби безпеки України також входять попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру й безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України, зокрема, масштабним корупційним схемам у земельній сфері.

Офіс Генерального прокурора України. На прокуратуру покладається важлива функція процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень у земельній сфері [71]. Органи прокуратури для ефективного запобігання досліджуваним кримінальним правопорушенням повинні налагодити співпрацю та обмін інформацією з органами контролю в цій сфері. Передусім йдеться про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр), Державну екологічну інспекцію України (Держекоінспекцію) та деякі інші органи. На них, окрім іншого, покладається здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства щодо використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів та ін.

Удосконалення діяльності органів прокуратури в контексті протидії злочинності у сфері земельних відносин включає, не в останню чергу, питання протидії корупції. Це пояснюється тією обставиною, що в деяких випадках ті чи інші земельні оборудки здійснюються під корупційним прикриттям службових осіб правоохоронних органів. Недарма земельна сфера є однією з найкорумпованіших. Як засвідчує практика, найбільші неправомірні вигоди

одержують і надають саме під час вирішення земельних питань. Вони можуть досягати кількох мільйонів доларів США. З огляду на це потрібне вжиття відповідних заходів для обмеження корупційних ризиків у діяльності прокуратури, особливо тих її структурних підрозділів, які опікуються питаннями захисту інтересів громадян і держави у сфері земельних відносин [172, с. 143].

Судові органи також виконують свої функції щодо протидії кп у сфері земельних відносин. Є. В. Літвінов дуже змістовно обґрунтував поняття «запобігання злочинності судовими органами України», яке актуальне й для злочинності у сфері земельних відносин, і запропонував його розуміти як соціально-правову діяльність, здійснювану судовими органами України за допомогою правових, організаційних, економічних та політичних заходів, спрямовану на підтримання правопорядку в суспільстві, нейтралізацію детермінант злочинності й забезпечення прав і свобод людини та громадянина [95].

Суди загальної юрисдикції здійснюють розгляд кримінальних проваджень у справах щодо кримінальних правопорушень у земельній сфері та винесення вироків.

Верховний Суд України забезпечує єдність судової практики в земельних спорах та відповідних кримінальних правопорушеннях.

Протидія злочинності у сфері земельних відносин через призму функцій та завдань судової влади й повноважень суддів проявляється такими функціями:

- виявленням причин, що породжують кримінальні правопорушення та умови, які сприяють їх учиненню, за допомогою судових та інших процесуальних дій;
- винесенням судових постанов про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень;
- здійсненням правового й морального виховання учасників кримінального процесу та інших дотичних до нього осіб;

– забезпеченням швидкого, повного, всебічного та об'єктивного розгляду кримінальних проваджень і законного, справедливого вирішення їх у суді;

– координуванням діяльності суду з іншими правоохоронними органами.

Також не варто оминати увагою недержавних суб'єктів протидії злочинності у сфері земельних відносин, до яких належать *громадські організації й ініціативи, приватні компанії та експерти, громадяни.*

Екологічні та антикорупційні організації здійснюють моніторинг додержання земельного законодавства, ініціювання розслідувань порушень.

Асоціації фермерів та землевласників забезпечують захист прав своїх членів, виявлення фактів незаконного захоплення чи псування земель.

Серед приватних компаній та експертів потрібно також виділити низку суб'єктів.

Юридичні компанії – захист прав власників земельних ділянок у судових спорах.

Експертні організації забезпечують проведення незалежних оцінювань збитків від правопорушень та аналізування щодо додержання норм законодавств.

Визначаючи місце громадян як суб'єктів протидії кп у сфері земельних відносин, доцільно говорити про *фізичних осіб* як про власників земельних ділянок чи свідків правопорушень, які можуть повідомляти про факти порушень компетентні органи.

Водночас ЗМІ та активісти здійснюють інформування суспільства про факти правопорушень у земельній сфері, привернення уваги до проблем незаконного використання чи забруднення земель.

Досліджуючи роль громадськості щодо запобігання та протидії злочинності, зокрема, й у сфері земельних відносин, колектив науковців у складі В. В. Голіної, М. Г. Колодяжного, С. Ю. Лукашевича до основних ознак громадськості як суб'єкта запобігання злочинності відніс такі: соціальну активність, зацікавленість щодо участі в заходах із запобігання злочинності,

спрямованість на захист громадян від злочинних посягань та представництво їх інтересів, здійснення своєї діяльності в межах суворого додержання чинного законодавства й засад моралі, визначену організацію та співпрацю з іншими суб'єктами запобігання. Отже, дослідження громадськості як суб'єкта запобігання злочинності дає підстави надати таке визначення: це соціально активна частина суспільства (окремі громадяни та їх об'єднання), зацікавлена в участі в заходах із запобігання злочинності, яка добровільно спрямовує свою діяльність на захист будь-якого члена спільноти від злочинних посягань та інших правопорушень та діє в межах суворого додержання законодавства і засад моралі [20].

Однак серед важливих проблемних складових участі громадськості в протидії злочинності потрібно визначити, що законодавство загалом передбачає таку можливість, однак регламентовані законодавством права громадськості використовують обмежено, оскільки норми законів мають декларативний характер і не наділені практичним змістом.

Земельна реформа в Україні створює нові виклики для всіх суб'єктів протидії. Важливого значення набувають посилення координації між суб'єктами й уникнення дублювання повноважень, використання сучасних цифрових інструментів (земельного кадастру, реєстрів) для моніторингу та виявлення правопорушень, навчання й підвищення кваліфікації співробітників суб'єктів (органів) протидії кп для розуміння нових викликів, зокрема, у сфері земельних відносин.

Земельна реформа в Україні привела до відкриття ринку сільськогосподарських земель у 2021 році, що створило нові економічні можливості для громадян. Наступний етап реформи передбачає дозвіл юридичним особам на придбання таких земель. Водночас ці процеси супроводжуються низкою викликів для суспільства, зокрема, у сфері додержання правопорядку та протидії відповідним кримінальним правопорушенням.

Наявні механізми протидії злочинності в цій сфері неповною мірою відповідають сучасним умовам функціонування ринку землі. Незважаючи на те, що державні органи одержали ширші повноваження щодо управління земельними ресурсами, рівень контролю залишається недостатнім, особливо в об'єднаних територіальних громадах, які ще формують або розвивають власні організаційні структури. За таких умов доцільним є створення центрів правової підтримки для ОТГ, що регулярно стикаються з труднощами через обмежену інституційну спроможність та недостатню обізнаність населення щодо правових питань. Перехідний період реформи підвищує ризики вчинення кп, що потребує додаткового юридичного захисту та професійного супроводу. Діяльність таких центрів сприятиме підвищенню правової культури громадян, наданню правової допомоги, а також забезпечить більшу прозорість у сфері управління земельними ресурсами. Крім того, інформування правоохоронних органів про потенційно підозрілі дії дозволить ефективніше запобігати злочинності в земельній сфері [126].

Проаналізована система суб'єктів протидії кп у сфері земельних відносин забезпечує комплексний підхід до протидії цим кримінальним правопорушенням, проте потребує вдосконалення у світлі нових викликів, пов'язаних із реалізацією земельної реформи. Отже, в Україні досить розгалужена система суб'єктів протидії злочинності у сфері земельних відносин, однак ключовим проблемним аспектом є відсутність взаємодії її окремих елементів для досягнення більшої ефективності. В узагальненому вигляді система суб'єктів протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин наведена в додатку ІІ.

3.2 Сучасні детермінанти злочинності у сфері земельних відносин

Установлено, що система кримінально-правової охорони сфери земельних відносин чинного КК України містить діяння, передбачені такими статтями:

197¹, 239, 239¹, 239² та 254 КК України. Проте чинні проблеми земельного ринку та виклики в земельній сфері потребують нових сучасних підходів до вирішення проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні. Важливо також у контексті вдосконалення інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин України з'ясувати детермінанти вчинення цих діянь та яким чином доцільно здійснити вплив на їх елімінацію. Запобіжна діяльність має важливе соціальне значення, оскільки завчасно виявлені детермінанти та умови вчинення кримінальних правопорушень зменшують вплив негативних соціальних факторів, таким чином позитивно впливаючи на поведінку окремих членів суспільства, схильних до вчинення правопорушень.

Значний внесок у розвиток правових, функціональних та організаційних характеристик виявлення й усунення причин та умов учинення кримінальних правопорушень здійснили такі вчені, як О. І. Алексєєв, О. М. Бандурка, А. Ф. Волобуєв, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, В. К. Звірбуль, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, О. М. Литвак, Ф. А. Лопушанський, Г. М. Міньковський, В. А. Мисливий, Н. М. Ярмиш та ін.

Причини вчинення кримінальних правопорушень необхідно пов'язувати зі злочинною поведінкою, що являє собою заборонену на законодавчому рівні діяльність суб'єкта кп, адже за своїм етимологічним змістом ця категорія свідчить про зв'язок із суспільно небезпечним діянням. Необхідно погодитися в цьому контексті з тезою, що причиною є ті явища, які породжують інші явища, тобто наслідки [39, с. 187].

Умови та причини вчинення кримінальних правопорушень необхідно диференціювати. Причини (детермінанти) є обов'язковим каталізатором учинення протиправного діяння. Також умови є тими явищами, які сприяють скоєнню кримінального правопорушення. Отже, зв'язок злочинного посягання здійснюється не безпосередньо через причини та наслідки, а за допомогою умов, що запускають механізми дії в тій чи іншій ситуації. Відповідну думку

поділяє багато вітчизняних науковців-кримінологів [4, с. 27]. Зауважимо, що детермінанти злочинності необхідно розуміти як негативні явища, що її породжують, а умови також формують обставини для її виникнення та існування. Умови впливають на розвиток відповідного причинного зв'язку і, отже, сприяють або запобігають виникненню кримінальних правопорушень.

Причини (детермінанти) кримінальних правопорушень є досить різними. Це потребує їх певної класифікації з метою розуміння та практичного аналізування. Цю класифікацію логічно проводити так: за змістом, природою, за рівнем субординації та іншими критеріями. Зокрема, за рівнем субординації (дії) виділяють детермінанти та умови злочинності загалом (так звані «загальні причини», а також характерні для певних категорій кримінальних правопорушень (наприклад, у сфері земельних відносин), причини та умови конкретних кп.

Класифікація за змістом передбачає виділення детермінант організаційно-управлінського, правового, соціально-психологічного, виховного або ж соціально-економічного характеру. Цей перелік не є вичерпним.

Зазвичай явища соціально-психологічного характеру найбільше впливають на детермінанти кримінальних правопорушень. Ними є деформована суспільна або індивідуальна психологія, що не відповідає загальновстановленим стандартам сумлінної та законослухняної поведінки. Проте таке тлумачення детермінант і кримінальних правопорушень як явищ, зумовлених соціально-психологічними чинниками, не свідчить про те, що проблеми детермінації зводяться виключно до потреби виправлення певних соціально-психологічних вад особистості.

Причини та умови вчинення кримінальних правопорушень можна поділити на об'єктивні й суб'єктивні, що істотно відрізняються за своєю сутністю. Об'єктивними чинниками є стан економіки, соціальний лад, екологічні умови та інші подібні фактори впливу. Зокрема, щодо об'єктивних факторів, то вони існують поза межами людського впливу. Проте як об'єктивні,

так і суб'єктивні чинники за певних умов здійснюють негативний вплив на певні суспільні відносини, вони також являють собою суперечності суспільного життя та відносин між членами суспільства [66, с. 18].

Об'єктивні умови є переважно вадами організаційного управління, які активізують об'єктивні та суб'єктивні детермінанти злочинності. Невідповідний контроль за дотриманням земельного законодавства належить до об'єктивних умов учинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. З іншого боку, до суб'єктивних факторів належать особистісні властивості, наприклад, ціннісні орієнтири, схильності, правосвідомість особи, звички, здібності.

А. Ф. Зелінський додержується думки, що до суб'єктивних факторів, які зумовлюють поведінку особи, також відносять такі якості, як психічне здоров'я особи або спадкові властивості [41, с. 11]. Суб'єктивними детермінантами є ті складові соціальної психології, які суперечать нормам поведінки й виражаються в деформованих потребах та уподобаннях, що мають наслідком учинення кримінальних правопорушень.

Виділяють дві основні групи умов злочинності та кримінальних правопорушень. Перші формуються як вихідний компонент соціально-психологічного явища (причини) кримінальних правопорушень та злочинності. Другі є такими, що сприяють прояву злочинності й настанню відповідних злочинних результатів.

Першу групу умов доцільно пов'язувати з певними суперечностями суспільства, що впливають на індивідуальну, групову та суспільну свідомість. До них належать політичні, організаційно-управлінські та соціально-економічні складові. Наприклад, вплив дії правового режиму воєнного стану істотно позначився на міграції населення з тимчасово окупованих територій, а також внутрішньо переміщених осіб на інші території України, що має вплив на землі та їх використання. Крім того, воєнні дії сприяли інтенсивному розвитку кримінального законодавства з огляду на криміналізацію суспільних відносин, зокрема, в земельній сфері. Виникла необхідність підвищеного

захисту всіх сфер суспільного життя в Україні.

Ще однією групою умов доцільно визначити неналежну систему профілактики кримінальних правопорушень та її прогалини.

Зазначені групи умов є взаємозв'язаними.

Наприклад, відсутність ефективного та оперативного реагування на факти самовільного захоплення земельних ділянок або незаконного користування ними, а також складність правового ведення таких дій у межах чинного законодавства, про що добре обізнані потенційні правопорушники, значно полегшує реалізацію злочинних намірів у сфері земельних відносин. Це створює додаткові ризики для власників земель, знижує рівень правової захищеності громад та чинить негативний вплив на осіб із нестійкими моральними переконаннями, які керуються корисливими мотивами.

Друга група умов спрощує злочинну діяльність та полегшує досягнення її результатів. Водночас виконує також формувальний інформаційний вплив на потенційних правопорушників та сприяє активізації проявів учинення кримінальних правопорушень.

Соціальна значущість криміногенних причин та умов проявляється в їх взаємозв'язку із закономірностями розвитку суспільних відносин переважно з вадами суспільства.

Для більш ретельного визначення детермінант учинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин звернемося до вибіркового статистичних показників останніх, що відображають поточний стан злочинності у сфері земельних відносин, а також дозволяють виділити певні тенденції та прояви відповідних суспільно небезпечних діянь як в умовах реформування земельного ринку, так і під впливом трансформацій воєнних дій. Додержуємося думки, що аналізування статистичних показників злочинності у сфері земельних відносин є дуже важливим для визначення комплексу їх детермінант з огляду на такі причини:

1) статистика сприяє виявленню динаміки щодо кількості кп, їх зростання або зниження, а також проявів у певний період та в певних регіонах;

2) відповідне аналізування дозволить визначити, які саме з кримінальних правопорушень є найбільш поширеними на певному етапі розвитку суспільних відносин, ідентифікувати ці діяння, що сприятиме фокусуванню уваги та зусиль на протидії цим найбільш поширеним суспільно небезпечним діянням;

3) порівняння відповідних статистичних показників кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин дозволить оцінити ефективність заходів протидії в різні періоди та за різних соціально-економічних, політичних і правових умов;

4) аналізування статистичних тенденцій дозволить спрогнозувати окремі загрози у сфері земельних відносин та запровадити профілактичні заходи для їх попередження;

5) статистичні дані дозволять певною мірою обґрунтувати необхідність внесення змін та доповнень до чинного законодавства (зокрема, й кримінального), спрямованого на усунення прогалин і недоліків, результатом яких є показники вчинення кп у сфері земельних відносин. Тож дослідження та аналізування статистичної інформації сприятимуть як визначенню більш точного комплексу детермінант учинення кп у сфері земельних відносин, так і розробленню ефективної довгострокової стратегії попередження цього виду злочинності.

Зокрема, згідно із статистичною інформацією Офісу Генерального прокурора України про зареєстровані кп та результати їх досудового розслідування за ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» у 2024 році було зареєстровано 1 243 таких кп, з яких у 271 випадку правопорушники одержали повідомлення про підозру, а у 237 випадках провадження були направлені до суду. Зазначимо, що в усіх 237 випадках на момент проведення цього дослідження був наявний обвинувальний акт. Щодо кп «екологічної» спрямованості, то ці показники були нижчими. Так, стосовно кримінальних проваджень, порушених за ст. 239 КК України, то в січні – квітні 2024 року обліковано лише 285 таких кп,

причому лише в 43 випадках правопорушникам було оголошено повідомлення про підозру. У 32 випадках відповідні провадження були направлені до суду, і відповідно в усіх 32 випадках наявний обвинувальний акт. За кп, передбаченими ст. 239¹ та 239² КК України, в січні – грудні 2024 року обліковано 36 і 17 проваджень відповідно, й лише у двох випадках правопорушникові було вручено повідомлення про підозру в учиненні кп за ст. 239² КК України. Відповідно за цей період лише одне провадження було направлено до суду, й лише за цим провадженням винесений обвинувальний акт. За ст. 254 КК України в січні – грудні 2024 року було порушено 106 кримінальних проваджень та оголошено 29 повідомлень про підозру. В усіх 28 випадках провадження були направлені до суду, з яких у 27 випадках були винесені обвинувальні акти [35]. Наведена статистична інформація свідчить про наявні вади кримінально-правової охорони земельних відносин, оскільки незначна кількість обвинувальних актів за вчинення кп у сфері земельних відносин свідчить про неефективність сучасного стану додержання законності у сфері земельних відносин. Це, на нашу думку, актуалізує дослідження проблеми вдосконалення системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні (*узагальнені статистичні показники злочинності у сфері земельних відносин наведені в додатках Е та Ж*).

Для порівняння наведемо статистичні дані довоєнного періоду, зокрема, статистичні показники 2021 року [32] істотно відрізняються від 2024 року. За ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» у 2021 році було зареєстровано 1 810 таких кп, із яких у 287 випадках правопорушники отримали повідомлення про підозру, а у 260 випадках провадження були направлені до суду. Зазначимо, що в усіх 260 випадках на момент проведення цього дослідження був наявний обвинувальний акт. Щодо кп «екологічної» спрямованості, то ці показники були нижчими. Так, стосовно кримінальних проваджень, порушених за ст. 239 КК України, то в січні – грудні 2021 року обліковано лише 373 таких кп, причому лише в 15 випадках правопорушникам було оголошено повідомлення

про підозру. В 14 випадках відповідні провадження направлені до суду, й відповідно в 13 випадках був наявним обвинувальний акт. За кп, передбаченими ст. 239¹ та 239² КК України, в січні – грудні 2021 року обліковано 89 і 30 проваджень відповідно, й лише у двох і п'яти випадках правопорушникові вручено повідомлення про підозру. Відповідно за цей період лише 5 проваджень було направлено до суду, й лише в 4 провадженнях винесено обвинувальний акт. За ст. 254 КК України в січні – грудні 2021 року було порушено 207 кримінальних проваджень та оголошено 98 повідомлень про підозру. В усіх 93 випадках провадження були направлені до суду, з яких у 93 випадках було винесено обвинувальні акти [35]. Таким чином, досить помітним є фактор низької розслідуваності кп у сфері земельних відносин, критично низький рівень обвинувальних актів, що обґрунтовує потребу вдосконалення роботи правоохоронних та судових органів нашої держави.

Також нашу увагу привертає співвідношення зареєстрованих кп та кп, у яких вручено повідомлення про підозру й направлено до суду з обвинувальним актом. Так, наприклад, у 2020 році [31] за ст. 197¹ зареєстровано 1 389 кп, а повідомлено про підозру у 201 кп, що становить лише 14 %, і лише в 13 % винесено обвинувальний акт у суді. Порівняно з 2024 роком ця цифра істотно змінилася в напрямку зниження показників кп за відповідною статтею (1 243 кп), але в 19 % (237 кп) винесено обвинувальний акт судом. За цією ж статтею 197¹ КК України у 2021 році було зареєстровано 1 810 кп, із яких обвинувальний вирок винесено лише в 14 %, що дорівнює 260 кп. А у 2022 році [33] цей показник знизився до 12 %, оскільки зареєстровано 771 кп, а до обвинувального акта дійшло лише 94 кп. У 2022 році така тенденція більше пов'язана з повномасштабним вторгненням росії на територію України та із загальною низькою розслідуваністю будь-яких інших проваджень, не пов'язаних

із бойовими діями. Крім того, частина території України опинилася під окупацією або в зоні бойових дій, і розслідування злочинності на окупованих

територіях стало неможливим наразі, що істотно вплинуло на статистичні показники 2022 року.

Аналізуючи статистичні дані в так званих екологічних кп, потрібно зазначити, що вони ще гірші. Оскільки у 2020 році за ст. 239 було зареєстровано лише 194 кп, а до обвинувального акта доведено лише 5 кп, що становить лише 2,5 %. За ст. 239¹ було зареєстровано 66 кп, і лише в 1,5 %, а це 1 кп, доведено до обвинувального акта. Щодо статті 239-2, ситуація подібна: 27 зареєстрованих кп, 3 – з обвинувальним актом.

У 2021 році ситуація з цими правопорушеннями також не мала успіху, оскільки за ст. 239¹ із 89 зареєстрованих кп жодне не отримало обвинувального акта, а за ст. 239-2 із зареєстрованих 30 кп – лише 4 з обвинувальним актом. Аналогічна ситуація простежується і у 2023–2024 роках. Відсоток обвинувальних актів у цих провадженнях коливається від 0 % до 1,5 %, що знову засвідчує недосконалість роботи правоохоронних органів та потребу підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів у напрямку розслідування злочинності у сфері земельних відносин, що стосуються таких показників, як забруднення або псування земель, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом чи землями водного фонду.

Дещо інші показники простежуються в кп за ст. 254 КК України, оскільки у 2024 році з 106 зареєстрованих кп 27 отримали обвинувальний акт, а це 25 % від усієї кількості. А у 2023 році [34] цей показник перевищив 42 %, оскільки з 228 зареєстрованих кп 98 – з обвинувальним актом. І навіть у 2022 році цей показник досягнув 49 % попри зареєстровану кількість кп – 161, із яких 79 отримали обвинувальний акт.

На підставі проаналізованих статистичних даних можемо зазначити, що дія воєнного стану на всій території України та окупація окремих територій повністю відображають стан фіксації й розслідування злочинності у сфері земельних відносин. Однак в окремих випадках відіграють роль недосконалість чинного законодавства та недостатній рівень доказування в кп,

що стосуються псування земель і незаконного заволодіння ними, отже, це ще раз підтверджує практичну обумовленість обраної тематики дослідження.

У структурі детермінації кримінальних правопорушень, пов'язаних із земельними правовідносинами, доцільно виокремити комплекс взаємозв'язаних факторів, що системно впливають на формування криміногенної ситуації в зазначеній сфері. Серед таких детермінант, на нашу думку, необхідно виокремити *економічні, реформаторські, правові, організаційно-управлінські, військово-політичні, соціальні та поведінкові чинники*.

У процесі аналізування причин та умов учинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин встановлено, що *соціальні й поведінкові детермінанти* хоча й мають певну значущість у загальній системі детермінації, проте не є домінантними або прямими чинниками, що впливають на криміналізацію суспільних відносин у цій сфері. Їх вплив є опосередкованим через інші більш структуровані й системно значущі чинники. *Поведінкові детермінанти* охоплюють сукупність індивідуальних і групових установок, правової свідомості, рівня правової культури, моральних орієнтирів та моделей взаємодії з правовими нормами у сфері користування землею. Їх вплив проявляється в схильності окремих осіб або груп до відхилення від нормативних моделей поведінки. Проте ці схильності зазвичай реалізуються в кримінальній площині лише за наявності сприятливих зовнішніх умов, наприклад, таких як економічні диспропорції, безкарність, недосконалість інституційного контролю.

Соціальні ж детермінанти охоплюють такі чинники, як рівень соціального напруження, ступінь майнової нерівності, нерівномірний розподіл доступу до земельних ресурсів, відсутність прозорих механізмів розподілу земель, а також недовіра до державних інституцій. У сукупності ці обставини можуть створювати середовище соціальної фрустрації, в межах якого виникає готовність до участі в тіньових схемах або злочинній діяльності, пов'язаній із землею. Однак вплив

цих детермінант не є самодостатнім. Їх ефект здебільшого каталізується в поєднанні з більш системно значущими чинниками.

Серед таких чинників необхідно виділити економічну нестабільність, зокрема, на сільських територіях, що провокує пошук альтернативних (зокрема, незаконних) способів збагачення через земельні махінації; прогалини в правовому регулюванні, які створюють можливості для правових маніпуляцій (брак конкретно визначених процедур у сфері оренди, відчуження або зміни цільового призначення земельних ділянок); інституційну слабкість органів державного управління, які не забезпечують належного контролю, допускають зловживання повноваженнями або не здатні ефективно запобігати злочинним проявам.

У такому контексті соціальні та поведінкові чинники є провокуючими, що лише за наявності сукупності об'єктивних передумов здатні трансформуватись у потенційну кримінальну загрозу. Отже, попри їх фонову важливість, пряма криміналізація земельних правовідносин зумовлюється переважно інституційними, правовими та реформаторськими дисфункціями в поєднанні з високим рівнем тінізації земельного обігу.

Особливої актуальності в сучасних умовах набувають *реформаторські детермінанти*, зокрема, пов'язані з реалізацією земельної реформи. Процеси реформування правового режиму землекористування поряд із метою лібералізації ринку землі та децентралізації управління земельними ресурсами супроводжуються значними викликами у сфері кримінально-правової охорони. Реформаторські процеси є каталізатором виникнення нових криміногенних ризиків, пов'язаних із трансформацією форм власності, відкриттям ринку земель, зміною процедур управління та відчуження земельних ділянок.

У цьому контексті виявлено, що правова невизначеність, колізійність та недосконалість механізмів регулювання правочинів щодо земельних ділянок сприяють поширенню таких злочинних проявів, як маніпуляції з правовстановлювальними документами, зловживання посадовими

повноваженнями з метою одержання неправомірної вигоди, незаконна зміна цільового призначення земель, використання прогалін у нормативно-правових актах для реалізації тіньових схем відчуження, оренди або передавання в користування земельних ділянок.

В умовах трансформації системи земельних відносин в Україні, особливого значення набуває належний професійний рівень та спеціалізована підготовка фахівців органів, що здійснюють землевпорядну діяльність. Кваліфікація працівників таких інституцій повинна відповідати не лише технічним, а й правовим вимогам у сфері охорони земель та запобігання протиправним втручанням, зокрема зловживанням владою або службовим становищем.

З огляду на зростаючу кількість зловживань у сфері використання, розподілу та обігу земель, зокрема шляхом маніпулювання даними Державного земельного кадастру або вчинення службових кримінальних правопорушень у системі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, виникає необхідність створення ефективної системи їх превенції. Це передбачає, серед іншого, систематичне підвищення кваліфікації посадових осіб, відповідальних за управління земельними ресурсами, зокрема через запровадження освітньо-професійних програм антикорупційного спрямування, а також у сфері кібербезпеки та захисту інформаційних систем.

Паралельно з цим, необхідним є удосконалення інституційного забезпечення досудового розслідування кп, пов'язаних із земельними ресурсами. Зокрема, йдеться про впровадження спеціалізації слідчих підрозділів у системі Національної поліції, а також відповідне нормативно-правове регулювання підвищених вимог до фахової підготовки слідчих, прокурорів і суддів у категорії справ, пов'язаних з порушеннями у сфері земельних відносин. Відповідна спеціалізація дозволить підвищити ефективність розкриття та розслідування кп, пов'язаних із неправомірним набуттям прав на землю, несанкціонованим втручанням у кадастрові дані, підробленням документації та іншими формами зловживань. У свою чергу, це

сприятиме зміцненню правопорядку у сфері земельних відносин і гарантуванню реалізації принципів верховенства права та доброчесного управління у відповідній сфері.

На основі аналізу судової практики, а саме вироків суду за даними їх опрацювання з Єдиного державного реєстру судових рішень вдалося зробити такі узагальнення. встановити наступні за статтями 197¹, 239, 2391, 2392 та 254 КК України, упродовж 2024 року можна виокремити кілька ключових тенденцій щодо розгляду кримінальних проваджень у сфері земельних правовідносин.

По-перше, спостерігається зростання кількості кримінальних проваджень, пов'язаних із самовільним зайняттям земельних ділянок (ст. 197¹ КК України), включно з об'єктами природно-заповідного фонду. У справі №577/1430/24 Конотопським міськрайонним судом особу визнано винною у зайнятті земель заказника місцевого значення без правовстановлюючих документів. Це свідчить про необхідність посилення контролю за використанням земель особливо цінних категорій та відповідальності за самовільне будівництво.

По-друге, забруднення земель відходами (ст. 239 КК України) є поширеним кримінальним правопорушенням, зокрема у діяльності аграрного бізнесу. Судова практика (справи №173/1565/24 та №175/15086/24) демонструє недотримання екологічного законодавства при утилізації відходів, що спричинило забруднення великих площ сільськогосподарських земель. Судові рішення свідчать, що у низці випадків дії винуватих осіб кваліфікуються як умисні з корисливою метою, часто – за відсутності дозвільної документації.

По-третє, у справах за ст. 2391 КК України (незаконне заволодіння ґрунтовим покривом), зокрема у справі №1-кп/175/885/24, відзначається тенденція до використання ґрунту як сировини без прав на землю, з використанням техніки, що свідчить про організований характер таких діянь. Особливе значення має те, що об'єктами кп є землі наукових установ або водного фонду.

По-четверте, недбале чи безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України), часто пов'язане з паралельним їх забрудненням, набуває системного характеру. Як у справі №674/986/24, особа здійснювала випалювання деревного вугілля на землях сільськогосподарського призначення без зміни цільового призначення, що призвело до виведення земель із обігу та екологічної шкоди.

Таким чином, необхідно констатувати, переважно корисливий мотив вчинення кп у сфері землекористування. Екологічні кп мають латентний характер, а фактичне їх виявлення залежить від ефективності роботи правоохоронних та контролюючих органів. Угода про визнання винуватості часто використовується як форма завершення судових проваджень у нетяжких кп. Необхідне посилення спеціалізації слідчих і прокурорів, оскільки складність правової оцінки дій вимагає глибокого знання екологічного, земельного та кримінального законодавства. Ці дані підтверджують потребу в удосконаленні правозастосовної практики, а також підвищенні правової обізнаності землекористувачів та посадових осіб.

Отже, земельна реформа є не лише чинником позитивної трансформації інституту землекористування, а й потенційним джерелом криміногенних викликів, що обумовлює необхідність посилення кримінально-правових гарантій захисту земельних відносин. Удосконалення законодавчого регулювання, забезпечення правової визначеності процедур обігу земель, належна інституційна спроможність органів публічної влади повинні стати ключовими передумовами для нейтралізації кримінальних ризиків у процесі реалізації земельної політики держави.

3.3 Напрямки вдосконалення системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні

Після розпаду Радянського Союзу незалежна держава Україна спрямувала зусилля на розбудову ринкової економіки, що передбачало,

зокрема, й обов'язкову наявність інституту приватної власності. Одним із важливих кроків на шляху розбудови в Україні ринкової економіки стала земельна реформа, метою якої була зміна земельного устрою, сформованого в радянські часи, за якого по суті існувала лише державна власність на землю, а одним із напрямків стала розбудова з нуля земельного законодавства. Як і будь-який реформаційний процес, земельна реформа формувалася на багатьох рівнях та складалася з декількох етапів, які ми в цьому дослідженні розглядали раніше.

На першому етапі було ухвалено перший в історії незалежної України Земельний кодекс [48], який із численними змінами та доповненнями зберігав чинність до 2001 року, коли був прийнятий чинний на сьогодні ЗК України [48]. Після його прийняття розпочалися процеси роздержавлення та приватизації землі, що перебувала в державній власності. У ст. 115 цього нормативно-правового акта був визначений перелік правопорушень, за які наставала цивільна, адміністративна чи кримінальна відповідальність, зокрема, самовільне зайняття земельних ділянок, псування сільськогосподарських та інших земель. Після цього відбулися поділ земель, що перебували в колективній власності, та запровадження трьох форм власності на землю: приватної, колективної й державної.

Важливим етапом для земельної реформи в Україні стало прийняття у 2001 році чинного на сьогодні ЗК України [48], в якому так само, як і в попередньому кодексі, були визначені засади кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин. Зокрема, в ст. 211 цього нормативно-правового акта було визначено, що громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність за земельні правопорушення, зокрема, укладення угод із порушенням земельного законодавства, самовільне зайняття земельних ділянок, псування сільськогосподарських угідь та інших земель. Також у 2001 році було прийнято чинний на сьогодні КК України, в якому було встановлено кримінальну відповідальність за забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) та

безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України). Прийняття нового ЗК України мало важливе значення в контексті створення правових засад для формування ринку землі, а новий КК України також закріпив засади сучасного правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин. Було запроваджено, як на той час декларували, тимчасовий мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, і відповідно єдиними можливими формами земельних відносин стали оренда як основна форма дарування, успадкування та обмін рівноцінними земельними ділянками. На той час передбачалося, що в майбутньому земельна реформа завершиться запровадженням ринку земель сільськогосподарського призначення та, як наслідок, повною імплементацією принципів ринкової економіки в регулювання земельних відносин в Україні.

У подальшому з ухваленням ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки» від 11.01.2007 р. № 578-V [134] КК України був доповнений статтею 197¹ «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», а з ухваленням ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля» від 05.11.2009 р. № 1708-VI [133] КК України доповнили новими статтями: 239¹ «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» та 239² «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах».

На наступних етапах земельної реформи ВР України ухвалила Закон України «Про Державний земельний кадастр» від 07.07.2011 р. № 3613-VI [139], а також неодноразово продовжували мораторій на купівлю-продаж сільськогосподарських земель. Тобто по суті земельна реформа в Україні хронологічно продовжилася на фактично три десятиліття, й лише у 2019 році розпочалися процеси, пов'язані із запровадженням ринку земель сільськогосподарського призначення, що повинно було ознаменувати завершення земельної реформи. З набранням чинності ЗУ «Про внесення змін

до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 р. № 552-IX [136] земельну реформу було фактично завершено. На цей час в Україні існують усі необхідні законодавчі передумови для функціонування ринку землі, а також необхідні механізми юридичного впливу на порушників земельного законодавства. Зокрема, чинний КК України містить норми, спрямовані на кримінально-правову охорону сфери земельних відносин. Однак очевидно, що на цьому розвиток правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин не завершено.

З часу прийняття чинний КК України зазнавав численних змін. Зокрема, як ми зауважували раніше, цей нормативно-правовий акт у процесі розвитку правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин доповнювали новими статтями, присвяченими встановленню відповідальності за правопорушення в цій сфері. Також до відповідних статей КК України вносили зміни як з огляду на проведення земельної реформи в Україні, так і з метою погодження відповідних положень із сучасними реаліями. Тому наше завдання полягало в тому, щоб у межах цього підрозділу надати окремі пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства у сфері земельних відносин та встановити окремі тенденції щодо розвитку інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні.

Так, першою тенденцією щодо розвитку правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні є зміна пріоритетів щодо кримінально-правової охорони природних об'єктів, зокрема й земель.

На актуальності тенденції щодо розвитку цього інституту акцентовано на основі аналізування праці П. В. Мельника. Зокрема, вчений зробив висновок, що з прийняттям 5 квітня 2001 року чинного КК України в Україні змінилися пріоритети щодо кримінально-правової охорони природних об'єктів, зокрема й земель [99, с. 134]. Ця зміна пріоритетів полягає у виділенні

в змісті цього нормативно-правового акта окремого розділу VIII Особливої частини «Злочини проти довкілля» (назва цього розділу на момент прийняття нормативно-правового акта), до якого ввійшли приписи, якими було регламентовано охорону земель як об'єкта довкілля: забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) та безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України). Наприклад, у КК України 1960 року [88], який зберігав чинність до 2001 року, такого розділу не було. Законодавець продемонстрував, що кримінальна відповідальність за правопорушення проти довкілля є важливою складовою системи кримінального права України і в такий спосіб заклав фундамент для подальшого розширення кола суспільно небезпечних діянь у сфері земельних відносин, за які в чинному кримінальному законодавстві передбачено кримінальну відповідальність. Згодом цей розділ було доповнено новими статтями: 239¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» та 239² КК України «Незаконне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах». Крім того, назва цього розділу, а також правова природа статей, закріплених у змісті, створюють фундамент для подальшого його розширення.

Наступною та, на нашу думку, найбільш очевидно тенденцією розвитку кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні є, власне, тенденція до криміналізації діянь у сфері земельних відносин.

Як ми вже зазначали, на час прийняття чинного КК України встановлювали кримінальну відповідальність лише за два кп у сфері земельних відносин: ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» і ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель». З ухваленням ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки» від 11.01.2007 р. № 578-V [134] КК України [85] було доповнено ст. 197¹ КК України, якою встановлювали кримінальну відповідальність за самовільне зайняття

земельної ділянки та самовільне будівництво. Врешті, ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля» від 05.11.2009 р. № 1708-VI [133] було криміналізовано такі правопорушення, як «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» (ст. 239¹ КК України) та «Незаконне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах» (ст. 239² КК України). Отже, система правопорушень у сфері земельних відносин, за вчинення яких передбачено кримінальну відповідальність, набрала сучасного вигляду. Наведене свідчить про тенденцію до зростання кола кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин та розвиток інституту їх кримінально-правової охорони. Жодна стаття КК України, якою встановлено відповідальність за порушення у сфері земельних відносин, не була виключена останнім часом. Натомість вітчизняний законодавець доповнив КК України трьома кримінально-правовими нормами, присвяченими відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин. Водночас, на нашу думку, існують перспективи для подальшого розширення кола кп у сфері земельних відносин.

Як приклад можливих змін до чинного правового регулювання розглянемо ті зміни, які вносили до відповідних норм КК України, та проаналізуємо деякі із зареєстрованих у Верховній Раді України (ВР України) законопроектів.

Зазначимо, що поточним скликанням ВР України коло кп у сфері земельних відносин наразі не розширювали. Статті 197¹, 239¹, 239² та 254 КК України з ухваленням ЗУ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення видів кримінальних покарань» від 23.08.2023 р. № 3342-IX [137] зазнали змін. Зокрема, були змінені санкції цих статей, зважаючи на появу у вітчизняному кримінальному праві нового виду покарання, а саме пробаційного нагляду – обмеження прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду із

застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства. Тобто загалом кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин зазнала змін лише в контексті коригування окремих санкцій.

Щодо тих законопроектів, які зареєстровані наразі у ВР України та безпосередньо стосуються питання відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин, виділимо проєкт закону про внесення змін до КК України щодо посилення відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля № 6148 від 07.10.2021 р. [154]. Цей законопроект ще в листопаді 2021 року було внесено до порядку денного, проте його так і не виносили на голосування. У контексті нашого дослідження важливим є те, що ми пропонували нові редакції статей 239 та 254 КК України, якими, на нашу думку, не були б вирішені проблеми їх змісту. В пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що метою його розроблення є виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації», введеного в дію Указом Президента України від 23 березня 2021 року № 111 [131], з метою посилення відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля. Тобто цей законопроект розробляли з метою посилення кримінальної відповідальності за вже криміналізовані протиправні діяння у сфері земельних відносин, а не для криміналізації нових складів кп. Загалом більшість таких нині зареєстрованих законопроектів присвячена вдосконаленню адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин (наприклад, законопроекти № 6079 від 22.09.2021 р. про внесення змін до КУпАП щодо посилення адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства [157], № 6124 від 01.10.2021 р. про внесення змін до КУпАП щодо посилення відповідальності за порушення правил використання земель та самовільне зайняття земельної ділянки [157], № 8284 від 14.12.2022 р. про внесення змін до КУпАП та деяких законодавчих актів України щодо посилення

відповідальності за непроведення рекультивації земельних ділянок, використовуваних для забезпечення процесу будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг [158]), і водночас усі перебувають на стадії розгляду в комітеті. Очевидно, що в умовах дії правового режиму воєнного стану актуальність розгляду та прийняття подібних законопроектів істотно зменшилися. Проте досвід ВР України попередніх скликань свідчить про те, що питання криміналізації діянь у сфері земельних відносин час від часу актуалізується законодавцем.

Наприклад, ВР України попереднього скликання так і не були прийняті окремі законопроекти, які безпосередньо стосувалися розширення кола кп у сфері земельних відносин. У цьому контексті виділимо проект № 4949 від 12.07.2016 р. про внесення змін до КК України щодо посилення відповідальності за незаконну забудову прибережних захисних смуг водних об'єктів [155]. Цим законопроектом було запропоновано доповнити КК України новою статтею 239³, якою встановити кримінальну відповідальність за незаконну забудову прибережних захисних смуг водних об'єктів. Незважаючи на те, що в результаті цей законопроект було відкликано, загалом вважаємо ідею щодо криміналізації цього діяння вдалою ідеєю. На нашу думку, деякі протиправні діяння, за які чинним законодавством передбачено інші види юридичної відповідальності, в майбутньому могли б бути криміналізованими.

Так, щодо можливих напрямків криміналізації діянь у сфері земельних відносин зауважимо, що в чинному КУпАП адміністративним правопорушенням у сфері земельних правовідносин присвячено окрему главу 7 «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини».

Як зазначали в процесі цього дослідження, регулювання відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин характеризується проблемою розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за окремі діяння. Наприклад, відповідальність за незаконне

заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель передбачена як нормами КУпАП (ст. 53⁴ КУпАП), так і ст. 239¹ КК України. Критерієм розмежування цих норм є шкода, якої завдають об'єкту правопорушення. У разі якщо об'єкту завдають істотної шкоди, винна особа притягується до кримінальної відповідальності, а в разі якщо шкода є неістотною, – до адміністративної.

Однією з тенденцій розвитку кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин є ідея виділення поряд із традиційними видами відповідальності спеціального виду юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства.

За галузевою ознакою виділяють такі види юридичної відповідальності, як кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова, конституційна та міжнародно-правова [16, с. 88]. Проте в науковій літературі мають місце теоретичні пропозиції вітчизняних учених щодо виділення поряд із традиційними видами юридичної відповідальності спеціального виду відповідальності за порушення земельного законодавства [96, с. 65; 165, с. 202; 14, с. 156]. Цей вид юридичної відповідальності у працях О. С. Літошенко, М. І. Сингаєвської та О. А. Вівчаренко визначено як «земельно-правова відповідальність».

М. І. Сингаєвська, посилаючись на працю О. О. Погрібного [45, с. 587–588], наводить такі аргументи прибічників концепції спеціальної відповідальності за земельні правопорушення: по-перше, земля є специфічним об'єктом, який відрізняється від інших об'єктів матеріального світу, а тому застосування традиційних засобів юридичної відповідальності недостатньо для забезпечення належного правового режиму її використання та охорони; по-друге, основною метою нормативного закріплення та практичного застосування спеціальних земельно-правових заходів є відновлення того стану в земельних відносинах, який існував до вчинення правопорушення; по-третє, спеціальні заходи земельно-правової відповідальності повинні проявлятися не стільки в настанні несприятливих наслідків для порушників земельного

законодавства, скільки у відшкодуванні витрат, завданих незаконним використанням земельної ділянки [165, с. 202]. Аналізуючи ці аргументи, ми все ж вважаємо, що наразі недоцільно запроваджувати земельно-правову відповідальність. Припускаємо, що запровадження такого виду юридичної відповідальності спричинить конкуренцію норм із нормами КК України та КУпАП, що матиме наслідком труднощі правозастосування. Якщо між кримінальною та адміністративною відповідальністю за правопорушення у сфері земельних відносин існує досить об'єктивний критерій розподілу – істотність шкоди життю, здоров'ю людей чи довкіллю, то за яких умов особа буде притягуватися до земельно-правової відповідальності є незрозумілим.

Наприклад, сьогодні за самовільне зайняття земельної ділянки передбачена кримінальна відповідальність за статтею 197¹ КК України та адміністративна – за статтею 53¹ КУпАП. У такому разі постане цілком логічне запитання, чи повинна особа, яка вчинила самовільне зайняття земельної ділянки, бути притягнутою до земельно-правової відповідальності, враховуючи необхідність відновлення попереднього стану в земельних відносинах, а також відшкодування винною особою завданої самовільним зайняттям земельної ділянки шкоди [9].

Тож убачаємо, що виділення земельно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності є дискусійним питанням. На нашу думку, застосування заходів впливу на правопорушників у сфері земельного права не є достатньою підставою для виділення нового виду юридичної відповідальності.

Звернемо увагу також на тенденції розвитку інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин, що стали наслідком трансформацій відповідних кримінально-правових норм. Із моменту їх прийняття до сьогодні наголосимо на посиленні санкцій за правопорушення у сфері земельних відносин. Це підтверджується безпосередньо змістом кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин.

Так, штраф за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил зріс від 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у першій редакції ст. 239 КК України до 1–4 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у поточній редакції цієї статті. Також штраф за безгосподарське використання земель зріс від 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до 1–3 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Водночас кримінальну відповідальність за безгосподарське використання земель з ухваленням ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» від 19.12.2019 р. № 402-IX [132] було диференційовано і в кінцевому підсумку за вмісне ухилення від обов'язкової рекультивації земель, порушених унаслідок дослідно-промислового розроблення родовищ бурштину чи видобування бурштину на підставі спеціального дозволу на користування надрами, що заподіяло істотну шкоду, а також якщо такі дії вчинені групою осіб повторно чи за попередньою змовою або ж якщо вони спричинили тяжкі наслідки, передбачене більш суворе покарання. Подібних змін зазнавали й ст. 197¹, 239¹ та 239² з ухваленням ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2617-VIII [135].

На нашу думку, КК України було б доречно доповнити кримінально-правовими нормами, які б посилили захист сфери земельних відносин як в умовах дії воєнного стану, так і для подальшої реалізації земельної реформи.

У контексті сучасних безпекових викликів, зумовлених збройною агресією проти України, вважаємо обґрунтованим запровадження кримінально-правової заборони на вчинення діянь, що **полягають в умисному використанні або сприянні використанню земель сільськогосподарського призначення з метою розміщення незаконних**

збройних формувань держави-агресора чи інших об'єктів військового призначення, які можуть створювати загрозу національній безпеці, суверенітету й територіальній цілісності України.

Законодавчі трансформації у сфері земельного регулювання, зокрема, ті, які були здійснені в умовах правового режиму воєнного стану, були втілені в ухваленні ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2247-IX [130]. Попри свою адаптивну спрямованість на забезпечення оперативного управління земельними ресурсами в умовах війни, зазначений нормативно-правовий акт виявився недостатньо комплексним у частині передбачення та запобігання потенційним загрозам, пов'язаним із неправомірним використанням земель на шкоду обороноздатності держави.

Зокрема, немає положень, які б прямо забороняли чи обмежували використання земель сільськогосподарського призначення для розміщення інфраструктури, що може бути використана під час військових операцій, а також об'єктів, які створюють загрозу для природного середовища або функціонування критичної інфраструктури. Така законодавча лакуна підвищує ризики зловживань у сфері землекористування та потребує негайного нормативного врегулювання.

З огляду на вищезазначене доцільним є доповнення чинного кримінального законодавства положеннями, які б криміналізували відповідні суспільно небезпечні діяння. Такий крок сприятиме посиленню правового захисту земельних відносин у контексті сучасних загроз та забезпеченню балансу між потребами ефективного управління ресурсами й гарантуванням національної безпеки в умовах збройного конфлікту.

В сучасних умовах виникла потреба посилення відповідальності службових осіб у земельній сфері. Суспільно-політична нестабільність, обумовлена зовнішньою агресією та внутрішніми трансформаційними процесами, сприяла зростанню криміногенних ризиків у сфері регулювання земельних відносин. Особливу загрозу становлять зловживання з боку

службових осіб, наділених повноваженнями у сфері розпорядження та управління земельними ресурсами. З огляду на стратегічну важливість земельного фонду як об'єкта права власності та ресурсу оборонного, продовольчого й соціально-економічного значення службові зловживання в цій сфері набувають підвищеної суспільної небезпечності. З огляду на це актуалізувалася потреба посилення кримінально-правового реагування на протиправну поведінку службових осіб у сфері земельних відносин, зокрема за допомогою вдосконалення механізмів юридичної відповідальності, підвищення санкцій та розширення переліку кваліфікуючих ознак складів відповідних кримінальних правопорушень. Такий підхід відповідає загальнотеоретичним засадам кримінального права, згідно з якими ступінь суворості кримінальної відповідальності повинен відповідати ступеню суспільної небезпеки діяння та фігури суб'єкта його вчинення.

Пропонуємо криміналізувати одержання та вимагання неправомірної вигоди у сфері земельних відносин. На думку Н. Ю. Цвіркун, корупція у сфері земельних відносин охоплює значну кількість суб'єктів органів держави, до повноважень яких входить розпорядження земельними ресурсами [185, с. 201]. Диспозицію моделі відповідної кримінально-правової норми, на нашу думку, необхідно викласти в такій редакції: «Одержання неправомірної вигоди особою за вчинення або невчинення дій в інтересах третіх осіб у сфері земельних відносин, що суперечать законодавству, а так само вимагання такої вигоди – карається...». У частині другій відповідної статті необхідно встановити кваліфікуючу ознаку щодо вчинення тих самих діянь службовою особою. Криміналізація відповідного діяння є актуальним та необхідним інструментом удосконалення системи протидії корупційним проявам у сфері земельних правовідносин. Запровадження кримінальної відповідальності за зловживання владними або службовими повноваженнями, вчинюваними в контексті регулювання земельних ресурсів, а саме під час надання в оренду земельних ділянок, зміни їх цільового призначення чи процесу приватизації має потенціал стати ефективним запобіжником

зловживань та незаконного лобіювання приватних інтересів. Своєчасне реагування за допомогою інституалізації кримінальної заборони на такі дії сприятиме формуванню комплексного механізму кримінально-правового захисту земельної сфери, знижуючи вразливість відповідних процедур до тиску з боку зацікавлених осіб. У перспективі це дозволить не лише зміцнити принципи законності, прозорості та справедливості у сфері управління земельними ресурсами, а й створить додаткові умови для ефективної реалізації земельної реформи в Україні, яка супроводжується низкою системних викликів, зокрема корупційного характеру. Доцільність такого підходу підтверджується й зарубіжним досвідом, зокрема кримінальним законодавством Французької Республіки. У статтях 313-6-1 та 322-4-1 Кримінального кодексу Франції (Code pénal) передбачена відповідальність за окремі корупційні правопорушення у сфері розпорядження земельними ресурсами, що свідчить про загальноєвропейську тенденцію посилення кримінально-правового захисту публічних інтересів у земельній галузі. Таким чином, посилення відповідальності службових осіб у земельній сфері є обґрунтованим і своєчасним заходом, спрямованим на запобігання зловживанням владою, корупційним правопорушенням, незаконному відчуженню або зміні цільового призначення земель, що прямо чи опосередковано впливають на економічну безпеку держави, правопорядок та довіру суспільства до інститутів публічної влади.

Аналізування чинного КК України засвідчує, що низка його положень, які встановлюють відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин, потребує системного вдосконалення з урахуванням сучасних викликів, зарубіжного досвіду й тенденцій у галузі земельного законодавства.

Зокрема, обґрунтованою є необхідність посилення кримінальної відповідальності службових осіб за зловживання у сфері земельних правовідносин, що набуває особливої актуальності в контексті розширення повноважень органів місцевого самоврядування, відкриття ринку сільськогосподарських земель, цифровізації публічних реєстрів та збільшення

кількості правочинів із земельними ділянками. **Особливої уваги потребує вдосконалення змісту ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель»** з урахуванням досвіду зарубіжних країн, зокрема Федеративної Республіки Німеччина, де в кримінальному законодавстві передбачено більш детальну диференціацію відповідальності залежно від суб'єкта правопорушення.

У національному законодавстві наявна правова прогалина, яка полягає у відсутності спеціального суб'єкта складу кп, що має специфічний статус у сфері земельної охорони. Йдеться, зокрема, про посадових осіб, на яких покладено обов'язок забезпечення додержання вимог екологічної безпеки, збереження ґрунтового покриву та захисту земельних ресурсів. Водночас у ч. 3, 4 ст. 18 КК України встановлено, що службовими особами визнаються ті, хто своїми діями чи бездіяльністю сприяє або допускає вчинення правопорушення, порушуючи свої службові обов'язки. Отже, запровадження диференціації відповідальності з урахуванням правового статусу особи, її компетенції та рівня впливу на об'єкт охорони є важливим елементом правової справедливості й ефективного правозастосування.

На окрему увагу заслуговує необхідність актуалізації змісту ст. 361 КК України «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих) систем» у частині захисту цифрових баз даних, що мають стратегічне значення для управління земельними ресурсами. Зокрема, доцільним є включення до частини другої зазначеної статті кваліфікуючих ознак, що передбачають відповідальність за втручання в роботу Державного земельного кадастру та інших офіційних реєстраційних систем, а також учинення таких діянь службовими особами. Зазначене втручання може реалізовуватися незаконним внесенням, зміною або видаленням даних, зокрема, з використанням підроблених електронних цифрових підписів, із метою маніпуляцій із правовстановлювальними документами або зміною цільового призначення земельних ділянок. Ураховуючи сучасні процеси цифрової трансформації державного управління, запропоновані доповнення

узгоджуються з вимогами інформаційної безпеки та публічного контролю у сфері земельних відносин. Відсутність у чинному КК України самостійного інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин, а також тривала реалізація земельної реформи, спричиняють зростання кількості протиправних посягань на функціонування Державного земельного кадастру. Водночас, законодавець у диспозиції статті 361 КК України не конкретизує, які саме інформаційні, електронно-комунікаційні, інформаційно-комунікаційні системи та електронні комунікаційні мережі охоплюються її змістом. Така правова невизначеність ускладнює застосування цієї норми в умовах зростаючих загроз кіберзлочинності у стратегічно важливих сферах, зокрема – у сфері земельних відносин. Для порівняння, стаття 376¹ КК України встановлює кримінальну відповідальність за незаконне втручання у функціонування автоматизованих систем органів та установ системи правосуддя, що свідчить про пріоритетність охорони таких систем в окремих чутливих сферах державного управління. Аналогічний підхід має бути реалізований і щодо Державного земельного кадастру, з огляду на його виключну роль у забезпеченні правового режиму землекористування, реалізації прав на землю та регулюванні ринку земель. Таким чином, доповнення статті 361 КК України кваліфікуючою ознакою «втручання у функціонування Державного земельного кадастру» дозволить не лише конкретизувати сферу охоплення норми, але й відповідатиме тенденції щодо посилення кримінально-правового захисту сфери земельних відносин у контексті цифровізації державного управління в Україні.

У процесі проведеного правового аналізування виявлено також відсутність термінологічної узгодженості між положеннями кримінального та земельного законодавств, що негативно впливає на правозастосування. Зокрема, в ст. 254 КК України використовують термін «безгосподарське використання земель», який не має системної відповідності до категорій, закріплених у Земельному кодексі України, тоді як у ст. 205 ЗК України та главі 32 цього ж кодексу оперують поняттям «раціональне використання земель»,

що охоплює змістовно подібні, але чіткіші з позиції правової визначеності категорії. Така термінологічна невідповідність ускладнює правову кваліфікацію діяння та унеможливорює ефективне залучення суб'єктів до кримінальної відповідальності.

З огляду на це доцільно внести зміни до диспозиції ст. 254 КК України, замінивши її назву на «Порушення нормативних вимог раціонального використання та охорони земель», а також скоротити надмірну деталізацію наслідків (наприклад, «виведення земель із сільськогосподарського обороту», «змивання гумусного шару», «порушення структури ґрунту») на користь більш універсальної юридичної конструкції – «заподіяння істотної шкоди життю, здоров'ю людей або довкіллю». У такому разі назва й зміст першої частини ст. 254 КК України можуть бути сформульовані в такій редакції:

Стаття 254. Порушення нормативних вимог раціонального використання та охорони земель 1. Порушення нормативних вимог раціонального використання та охорони земель, якщо це заподіяло істотну шкоду життю, здоров'ю людей чи довкіллю, – [...]/

Такий підхід сприятиме не лише підвищенню ефективності охорони земель, а й узгодженості між нормами різних галузей законодавства, створенню умов для стабільної та передбачуваної правозастосовної практики.

На сьогодні ми вбачаємо декілька напрямків удосконалення інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні. Необхідно констатувати, що на цей час спостерігається його поступовий розвиток у контексті земельної реформи в Україні в напрямку посилення відповідальності за ці правопорушення. Вважаємо, що в подальшому ця тенденція продовжиться. За останніх декілька десятиліть відбулася зміна пріоритетів щодо кримінально-правової охорони природних об'єктів, зокрема й земель, і, як наслідок, КК України було доповнено низкою статей, присвячених захисту сфери земельних відносин. Подальший розвиток кримінально-правової охорони цих суспільних відносин пов'язуємо з криміналізацією нових суспільно небезпечних діянь у земельній сфері.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що суб'єкти протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин мають істотне значення для мінімізації проявів цих суспільно небезпечних діянь. До системи суб'єктів протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин належать: державні, місцеві та недержавні інституції, що здійснюють захист земельних відносин в умовах реалізації земельної реформи й викликів воєнного часу. В цей складний період відповідні державні органи (зокрема, Національна поліція, прокуратура, суди, Служба безпеки України) активно використовують інноваційні цифрові інструменти, реєстри та земельний кадастр із метою проведення моніторингу, управління та регулювання земельних ресурсів. Судові органи також розглядають відповідну категорію кримінальних правопорушень із метою формування єдиної практики розгляду земельних спорів та покращання якості судових рішень і правосуддя загалом. Органи місцевого самоврядування забезпечують прозоре управління землями комунальної власності, що є важливим для протидії незаконному заволодінню або передаванню земельних ділянок. ЗМІ й громадські організації сприяють забезпеченню громадського контролю та інформуванню суспільства про зловживання у сфері земельних відносин. Установлено, що ефективна кооперація між усіма суб'єктами дозволить забезпечити протидію кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин на високому рівні.

2. Серед детермінант учинення земельних кримінальних правопорушень необхідно виділити комплекс факторів, що сформувалися під впливом трансформації суспільних відносин останніх років. Виявлено, що сукупністю цих детермінант є комплекс чинників, які по-різному, проте все ж впливають на стан криміналізації діянь у сфері земельних відносин. До цих чинників належать економічні, правові, організаційно-управлінські, реформаторські, військово-політичні, соціальні та поведінкові. Наприклад, реформаторські

чинники, серед яких вплив земельної реформи має істотне значення у формуванні криміногенних передумов у сфері земельних відносин, оскільки зміни правового режиму користування земельними ділянками поряд із позитивними змінами призводять до зловживань, неузгодженостей у законодавстві, виявляють правові колізії та недосконалості кримінально-правового регулювання, тоді як соціальні й поведінкові детермінанти меншою мірою впливають на криміналізацію земельних відносин, оскільки вони зазвичай проявляються більш опосередковано. Доведено, що військово-політичні детермінанти значно впливають на криміналізацію відносин у земельній сфері України через процеси тимчасової окупації земельних територій, відсутність достатнього контролю за використанням земельних ресурсів у цих регіонах, забрудненням земель унаслідок використання боєприпасів, хімічних забруднень та залишків військової техніки, деградацією та втратою родючості землі, а також зважаючи на міграційні процеси, що призводять до зміни цільового використання земельних ділянок.

3. Встановлено, що вдосконалення системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин повинне відбуватися з урахуванням досвіду держав ЄС, а окремі положення можуть бути інтегровані в національне кримінальне законодавство як у контексті посилення євроінтеграційних процесів, так і для забезпечення більш високого рівня кримінально-правової охорони земельної сфери. В цьому контексті доведено, що на сучасному етапі реалізації земельної реформи в Україні необхідно запровадити застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, передбачених статтями 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України. Відповідні положення ефективно застосовують у кримінальному законодавстві Німеччини, Литви та Франції. Відсутність відповідальності юридичних осіб за вчинення земельних кп створює додаткові ризики для зловживань та дозволяє вчиняти кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин під прикриттям діяльності юридичних осіб, які займаються аграрним бізнесом. Запропоновані положення

щодо відповідальності юридичних осіб є цілком логічними на поточному етапі реалізації земельної реформи в Україні за можливостей придбання земель сільськогосподарського призначення юридичними особами.

4. Встановлено, що одним із компонентів забезпечення стабільного функціонування сфери земельних відносин є необхідність організації діяльності центрів правової підтримки розвитку об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Заданням таких центрів повинна бути організація консультаційної роботи в напрямку підвищення правової обізнаності учасників земельних правовідносин (власників, користувачів, представників органів місцевого самоврядування). Робота таких центрів полягатиме в наданні юридичних консультацій, супроводі сторін під час реєстрації прав на земельні ділянки, наданні допомоги під час вирішення спорів, а також проведенні тренінгів і семінарів для підвищення кваліфікації з актуальних питань та нововведень земельного законодавства. Це може позитивно позначитися на мінімізації порушень у сфері земельних відносин. Робота цих центрів сприятиме посиленню інституційної спроможності ОТГ щодо управління земельними ресурсами. За допомогою зміцнення компетенцій своїх представників ОТГ матимуть більше можливостей для ефективного контролю за використанням земель, виявлення порушень у сфері земельних відносин та розроблення стратегії розвитку земель.

5. Аргументовано необхідність посилення кримінальної відповідальності службових осіб за вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення сприяло активізації операцій із земельними ділянками, а зокрема, й зловживанню владою службових осіб та фальсифікації документів. Такі діяння з боку службових осіб значно знижують рівень громадян до державних інституцій. Посилення відповідальності службових осіб за зловживання у сфері земельних відносин матиме превентивний вплив, змушуючи останніх ставитися більш відповідально до своїх службових обов'язків. Це сприятиме додержанню верховенства права та законності у сфері земельних відносин.

Запропоновано криміналізувати низку протиправних діянь службових осіб у сфері земельних відносин, а саме:

- 1) одержання та вимагання неправомірної вигоди у сфері земельних відносин;
- 2) зловживання владними або службовими повноваженнями в земельній сфері;
- 3) посилення відповідальності службових осіб за зловживання у сфері земельних відносин та вдосконалення змісту ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» з урахуванням досвіду Німеччини з метою диференціації відповідальності залежно від суб'єктів учинення кримінального правопорушення.

Запропоноване позитивно позначиться на стані кримінально-правової охорони земельних відносин та дозволить мінімізувати корупційні ризики у сфері земельних відносин, зокрема, в процесі здійснення операцій із земельними ділянками.

6. Установлено, що міжнародний збройний конфлікт на території України зумовив необхідність ефективного захисту її території. Оскільки землі сільськогосподарського призначення становлять значну частину території нашої держави, вони мають важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки. Їх неналежне використання становить загрози не лише для конкретних територій, а й для національної безпеки загалом. Запропоновано криміналізувати діяння щодо вмисного використання або сприяння використанню земель сільськогосподарського призначення з метою розміщення незаконних збройних формувань держави-агресора або з іншими цілями, що загрожують безпеці держави. Виявлено, що трансформаційні процеси адаптації законодавства України у сфері земельних відносин в умовах дії правового режиму воєнного стану та ухвалення ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12.05.2022 р. № 2247-IX не

містять положень, спрямованих на захист земельних ресурсів від використання у спосіб, що створює ризики для національної безпеки держави.

Зважаючи на це, своєчасним є посилення контролю за земельними ресурсами держави під час дії правового режиму воєнного стану в державі.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні із застосуванням всебічного аналізування науково-практичних напрацювань українських науковців, а також використання зарубіжного досвіду у сфері охорони земельних відносин сформульовано низку систематизованих висновків та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети розроблення науково обґрунтованих пропозицій комплексного вдосконалення інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні.

1. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин – це суспільно небезпечні діяння (дії чи бездіяльність), які посягають на встановлений порядок використання, розпорядження та охорони земельних ресурсів, порушують права власників та користувачів земель, заподіюють шкоду навколишньому природному середовищу або створюють загрозу соціальній, економічній чи екологічній безпеці держави й такі, за які КК України встановлено кримінальну відповідальність. З’ясовано, що в умовах реалізації земельної реформи в Україні сфера земельних відносин набуває статусу самостійного об’єкта кримінально-правової охорони, що зумовлено істотним перетворенням у структурі суспільних відносин та необхідністю їх ефективного правового захисту.

2. Земельні відносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, утворювані в процесі володіння, користування, розпорядження й охорони земель як об’єкта права власності, природного ресурсу та основного засобу виробництва з метою забезпечення екологічної безпеки, раціонального землекористування, а також економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства. Земельні відносини охоплюють різні аспекти взаємодії суб’єктів права (як фізичних, так і юридичних осіб, а також органів державної влади та місцевого самоврядування). Визначення дефініції земельних відносин у такий спосіб у широкому розумінні є більш прийнятним для розуміння їх сутності як

об'єкта кримінально-правової охорони, ніж наведене в ч. 1 ст. 2 Земельного кодексу України.

3. Чинники соціальної обумовленості криміналізації діянь у сфері земельних відносин визначають як комплекс економічних, соціальних, правових, екологічних та політичних чинників, що визначають потребу її посиленого правового захисту. Встановлено, що чинники соціальної обумовленості криміналізації діянь у сфері земельних відносин вирізняються певними особливостями, що характеризуються певними специфічними ознаками поряд із такими чинниками, як суспільна небезпечність діяння, відносне поширення цих діянь та доцільність криміналізації. Зокрема, до комплексу цих факторів у контексті земельної реформи в Україні доцільно відносити сукупність економічних, соціальних, правових, екологічних та політичних чинників, вплив яких визначає необхідність криміналізації діянь у сфері земельних відносин. Економічні чинники визначають стратегічну значущість, особливу цінність та пріоритетну важливість земельних ресурсів. Соціальні чинники виражаються в тому, що криміналізація окремих діянь у сфері земельних відносин сприятиме захисту як прав власників, так і користувачів земель, зокрема, це стосується захисту інтересів уразливих груп громадян, а саме внутрішньо переміщених осіб. Соціальні чинники проявляються тим, що криміналізація правопорушень у сфері земельних відносин сприятиме більш фіктивному захисту інтересів уразливих категорій населення, зокрема, через охорону прав власності, захисту інтересів землевласників і землекористувачів та забезпеченню соціальної справедливості, а також покращанню умов для розвитку сільських громад, що, зокрема, впливає на рівень благополуччя малозахисчених верств населення.

Правові чинники виражаються в необхідності вдосконалення законодавчої бази, що регулює сферу земельних відносин, із метою її відповідності обставинам, за яких суспільні відносини трансформуються та створюються умови для вчинення нових видів зловживань, проявляються в потребі розвитку законодавчої бази у сфері захисту земельних відносин

одночасно з трансформаційними процесами в суспільстві, що сприяють криміналізації земельних відносин. Політичні чинники полягають у тому, що в умовах повномасштабного вторгнення держави-агресора на територію України земельні ресурси повинні бути захищеними від руйнівного впливу зовнішніх негативних чинників. Екологічні чинники виражаються в потребі попередження забруднення земель, їх деградації та втрати родючості. В умовах правового режиму воєнного стану ця необхідність стала ще більш очевидною. Екологічні чинники визначають потребу протидії забрудненню земель для забезпечення продовольчої безпеки як в умовах воєнного стану, так і в період поствоєнного відновлення країни й для збереження екологічної стабільності наступним поколінням.

4. Встановлено комплекс детермінант учинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, до яких відносять *економічні, реформаторські, правові, організаційно-управлінські, військово-політичні, поведінкові та соціальні детермінанти*. Встановлено, що поведінкові та соціальні детермінанти мають відносно менший вплив на криміналізацію правопорушень з огляду на те, що їх вплив проявляється через дію інших факторів та є опосередкованим, виявляють менш значущий вплив на криміналізацію суспільних відносин у земельній сфері. Проте вплив земельної реформи як реформаторської детермінанти має істотне значення у формуванні криміногенних чинників у сфері земельних відносин, тобто реформаторські процеси у сфері землекористування потребують посиленої кримінально-правової охорони. Доведено, що процеси реалізації земельної реформи поряд із позитивними наслідками для землекористувачів та землевласників супроводжуються певними трансформаціями правового режиму використання земельних ресурсів, що створює умови для вчинення зловживань. Недосконалість правового регулювання в процесі здійснення правочинів із земельними ділянками призводить до зловживань та маніпуляцій із правовстановлювальними документами, зловживань посадовими

повноваженнями з метою одержання неправомірної вигоди, незаконної зміни цільового призначення земель.

5. Запропоновано запровадити застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, передбачених такими статтями: 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України. Як було встановлено в процесі дослідження, така тенденція властива для багатьох держав ЄС (Французька Республіка, Литовська Республіка, Федеративна Республіка Німеччина), які передбачають відповідальність юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, серед яких, зокрема, й діяння у сфері земельних відносин. Для українського кримінального законодавства це має значення в контексті як удосконалення системи кримінально-правової охорони сфери земельних відносин, так і посилення євроінтеграційних процесів. Також можливість придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення юридичними особами на поточному етапі впровадження земельної реформи полягає в загрозах зосередження земель через застосування фіктивного посередництва у власності окремих суб'єктів. А відсутність відповідальності юридичних осіб дозволяє вчиняти кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин під прикриттям діяльності юридичних осіб, які займаються аграрним бізнесом.

6. Підтверджено аргументованість криміналізації діяння щодо вмісного використання або сприяння використанню земель сільськогосподарського призначення з метою розміщення незаконних збройних формувань держави-агресора або з іншими цілями, що загрожують безпеці держави. Установлено, що трансформаційні процеси адаптації законодавства України у сфері земельних відносин, здійснені в умовах дії правового режиму воєнного стану, мали наслідком ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12.05.2022 р. № 2247-IX. Аналізування положень новоухваленого

Закону продемонструвало, що він не враховує всіх поточних ризиків, які постають у зв'язку з використанням земельних ресурсів у цей складний період. Проте необхідність забезпечення гнучкості в управлінні земельними ресурсами набуває особливого змісту в воєнних умовах. Законом не встановлено норм або обмежень, спрямованих на захист сфери земельних відносин від суспільно небезпечних посягань, зокрема, пов'язаних із незаконним розміщенням об'єктів, що можуть бути задіяними у військових операціях та створювати загрози безпеці держави й призводити до руйнувань екосистем. Це зумовлює доцільність упровадження додаткових норм, що відповідають сутності поточних зовнішніх і внутрішніх загроз, за допомогою своєчасної криміналізації протиправних діянь, спрямованих на захист сфери земельних відносин.

7. Запропоновано вдосконалити диспозицію кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361 КК України «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж». Доповнення передбачають установлення кваліфікуючих ознак, що стосуються об'єктивної сторони цього діяння. Зокрема, запропоновано частину другу цієї кримінально-правової норми викласти так: «Ті самі дії, вчинені групою осіб повторно чи за попередньою змовою, або незаконне втручання в Державний земельний кадастр, а також якщо такі дії вчинені службовими особами». Відповідне може вчинюватися незаконним внесенням, зміною або видаленням даних із використанням підроблених електронних цифрових підписів для здійснення маніпуляцій за цільовим призначенням земель. Запропоноване поповнення узгоджується з поточним станом цифровізації та сучасними тенденціями інформатизації й цифрової трансформації в державі у сфері управління земельними ресурсами.

8. У процесі правового аналізування встановлено, що використання уніфікованої термінології в кримінальному та земельному законодавствах України забезпечить узгодженість між земельно-правовими

та кримінально-правовими нормами, а також сприятиме елімінації термінологічних суперечностей та коректному тлумаченню окремих дефініцій. Застосування відмінних дефініцій для однакових правових категорій має наслідком нормативно-правову невизначеність та призводить до різного трактування термінів. Так, у ст. 254 КК України термінологічна конструкція «безгосподарське використання земель» не корелює з тотожними положеннями земельного законодавства України. Це пояснюється тим, що в ст. 205 ЗК України використовують поняття «раціональне використання земель». Поряд із цим глава 32 ЗК України має назву «Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель», що підтверджує логічність застосування відповідної дефініції в контексті системи кп у сфері земельних відносин. З огляду на це запропоновано назву статті 254 КК України «Безгосподарське використання земель» узгодити з термінологічним апаратом земельного законодавства та викласти в такій редакції: «Порушення нормативних вимог раціонального використання та охорони земель», а також необхідно використовувати відповідний термінологічний зворот у диспозиції ст. 254 КК України.

9. У процесі правового аналізування норм у сфері кримінально-правової охорони земельних відносин доведено, що використання оцінних понять у диспозиціях статей, що встановлюють відповідальність за ці правопорушення, негативно позначається на їх тлумаченні та застосуванні. Це створює певну правову невизначеність, а також зменшення механізмів притягнення винних до кримінальної відповідальності. Зокрема, в ч. 1 ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель» законодавець використовує оцінне поняття, а саме «тривале зниження або втрата родючості ґрунтів». Проте примітка відповідної кримінально-правової норми не має відповідного законодавчого визначення цього процесу й не конкретизується в інших нормативно-правових актах. Примітка ст. 254 КК України містить роз'яснення щодо істотної шкоди та тяжких наслідків. Зважаючи на це, рекомендуємо диспозицію ч. 1 ст. 254 КК України викласти в такій

інтерпретації: «Порушення нормативних вимог раціонального використання та охорони земель, якщо це спричинило..» передбачені даною кримінально-правою нормою наслідки. Відповідне формулювання узгоджується з правилами нормотворчої техніки та усуває суб'єктивні оцінні категорії, що негативно позначається на правозастосуванні.

10. Обґрунтовано своєчасність посилення кримінальної відповідальності службових осіб за зловживання у сфері земельних відносин та вдосконалення змісту ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» з урахуванням досвіду Німеччини й потреби диференціації відповідальності залежно від суб'єктів учинення кримінального правопорушення. Відсутність такої диференціації, на нашу думку, утворює правову прогалину. В цьому контексті спеціальним є суб'єкт кримінального правопорушення, на якого покладено обов'язок додержання спеціальних правил щодо охорони земель (наприклад, посадові особи органів державного контролю, керівники підприємств, діяльність яких впливає на стан ґрунтів), а до службових осіб згідно з ч. 3, 4 ст. 18 КК України належать особи, які діями чи бездіяльністю сприяли або допустили забруднення чи псування земель, порушивши свої посадові обов'язки. Запропоновані вдосконалення сприятимуть диференціації юридичної відповідальності залежно від правового статусу особи та її місця в правовідносинах, а також ступеня впливу на суспільні процеси. Цей підхід сприятиме більш справедливому правозастосуванню, враховуючи індивідуальні особливості суб'єктів та їх залучення до регульованих правових відносин.

11.3 огляду на обґрунтованість необхідності посилення відповідальності службових осіб у земельній сфері запропоновано криміналізувати одержання та вимагання неправомірної вигоди у сфері земельних відносин. Диспозицію моделі цієї кримінально-правової норми запропоновано викласти в такій редакції: «Одержання неправомірної вигоди особою за вчинення або невчинення дій в інтересах третіх осіб у сфері земельних відносин, що суперечать законодавству, а також вимагання такої

вигоди – карається...». У частині другій відповідної статті запропоновано встановити кваліфікуючу ознаку щодо вчинення тих самих діянь службовою особою. Криміналізація такого діяння позитивно позначиться на мінімізації корупційних ризиків у сфері земельних відносин (наприклад, у процесі оренди земельних ділянок, зміни їх цільового призначення та приватизації). Своєчасне запровадження кримінальної відповідальності за зловживання владними або службовими повноваженнями у сфері земельних відносин, спрямоване на одержання або надання неправомірної вигоди чи переваг окремим особам, сприятиме розширенню механізмів їх кримінально-правового захисту. Запропонована норма також сприятиме забезпеченню реалізації земельної реформи. Аналогічна відповідальність за корупційні правопорушення в земельній сфері передбачена, зокрема, в Кримінальному кодексі Франції (Code pénal), а саме в статтях 313-6-1 та 322-4-1.

12. Рекомендовано доповнення диспозиції ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» спеціальною метою як ознакою її суб'єктивної сторони. Відповідне доповнення сприятиме відокремленню складів кримінального правопорушення за рівнем суспільної небезпеки та забезпеченню застосування пропорційних заходів покарання. Запропоновано підсилити диспозицію ст. 197¹ КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» та доповнити ч. 2 ст. 197¹ КК України кваліфікуючою ознакою щодо вчинення цього діяння з метою її привласнення чи одержання неправомірної вигоди для себе або інших осіб. Відповідна кримінально-правова норма є характерною для кримінального законодавства Італійської Республіки (зокрема, ст. 633 КК Італії) та може бути ефективно адаптована й упроваджена в національне кримінальне законодавство.

13. Інститут кримінально-правової охорони сфери земельних відносин перебуває на стадії становлення та розвитку. Подальша еволюція теоретичних засад існування та вдосконалення окремих компонентів інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин є своєчасною в

умовах подальшої реалізації земельної реформи в Україні й контексті розвитку національного кримінального законодавства та опрацювання проєкту нового КК України. Встановлено, що останній варіант проєкту нового КК України містить Книгу шосту, яка має назву «Кримінальні правопорушення проти економіки» та поряд з іншими розділами містить розділ 6.5 «Кримінальні правопорушення проти порядку використання природних ресурсів». Проте ми довели доцільність виділення суспільних відносин у сфері земельних відносин як самостійної системи кримінальних правопорушень та визначення земельних відносин самостійним об'єктом кримінально-правової охорони. **У чинному КК України поряд із системою кп у сфері земельних відносин, утвореною статтями 197¹, 239, 239¹, 239², 254 КК України, запропоноване її вдосконалення та доповнення такими діями поряд із їх криміналізацією: 1) «Умисне використання або сприяння використанню земель сільськогосподарського призначення з метою розміщення незаконних збройних формувань держави-агресора або з іншими цілями, що загрожують безпеці держави» й «Одержання та вимагання неправомірної вигоди у сфері земельних відносин».**

14. Земельна реформа в Україні зумовила відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення у 2021 році, що дало громадянам нові економічні можливості. Черговий етап земельної реформи з 2024 року передбачає можливість придбання сільськогосподарських земель юридичними особами, проте реформування зумовило виникнення цілої низки викликів для суспільства, пов'язаних насамперед із необхідністю додержання правопорядку та мінімізації кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Наявні механізми попередження злочинності у сфері земельних відносин не відповідають реаліям земельного ринку. Незважаючи на те, що органи державної влади одержали ширші повноваження щодо управління земельними ресурсами, рівень контролю є недостатнім, особливо у тих громадах, які створюють або розвивають свої організаційні структури. В цих умовах доцільним є **створення центрів правової підтримки для ОТГ**, перед якими

систематично постають проблеми, пов'язані з низькою інституційною спроможністю та недостатньою правовою обізнаністю серед громадян. Перехідний період земельної реформи створює значний ризик учинення кп, що потребує посиленого юридичного захисту та супроводу. Робота центрів сприятиме поширенню знань про функціонування ринку землі, юридичній підтримці громадян та підвищенню їх правової обізнаності, а також їх функціонування позитивно позначиться на прозорому управлінні земельними ресурсами й профілактиці кп у земельній сфері через інформування правоохоронних органів про підозрілі дії.

15. У контексті реформування системи управління земельними ресурсами особливої актуальності набуває належна кваліфікація фахівців землевпорядних органів, діяльність яких повинна бути спрямована на запобігання та виявлення зловживань, у тому числі службового характеру, у сфері земельних відносин. З огляду на складність і суспільну значущість таких правопорушень, доцільним є нормативне закріплення спеціалізації слідчих та прокурорів у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із земельними ресурсами. Такий підхід дозволить забезпечити належний рівень досудового розслідування, своєчасне виявлення та притягнення винних до відповідальності, що, у свою чергу, сприятиме **підвищенню ефективності охорони земельних правовідносин і зміцненню принципу верховенства права в цій сфері.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України. Актуальні проблеми практичної теорії. 2-ге вид., виправл. Київ : Знання, 2007. 415 с.
2. Арістова І. В., Ключко А. М. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні в контексті сталого розвитку та викликів воєнного часу. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2024. С. 558–562. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/13>.
3. Баулін Ю. В. Підстава кримінальної відповідальності за кримінальним правом України та Німеччини. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2018. С. 11–14.
4. Богатирьов І. Г., Кисельов М. О. Кримінологічні засади запобігання злочинності у великому місті на регіональному рівні : монографія. Бровари : ПФПА, 2010. 160 с.
5. Боднарчук М. М. Кримінально-правова охорона землі, її надр, як об'єктів національного багатства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2024. С. 312–316.
6. Боднарчук О. Г., Васьківська К. М., Гаврилішин А. П. Земельне право : навч. посіб. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 446 с.
7. Бондарчук Н. В. Злочини у сфері земельних правовідносин. *Правові засади функціонування публічної влади щодо забезпечення інтелектуального розвитку та безпеки суспільства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / редкол.: А. М. Куліш, М. М. Бурбика, О. М. Рєзнік та ін. (м. Суми, 19–20 травня 2016 р.). Суми : СумДУ, 2016. С. 73–76.
8. Бредіхін О. Економіко-правові засади обрахунку заподіяної шкоди в результаті порушень законодавства про охорону земель. *Економіст*. 2012. № 9. С. 27–30.
9. Бредіхін О. О. Проблеми відшкодування шкоди за самовільне зайняття земельних ділянок. *Земельне право України*. 2007. № 2. С. 51–55.

10. Бублейник В. А., Терещенко А. І. Кримінально-правова характеристика самовільного зайняття земельної ділянки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 228.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел та ін. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
12. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 583 с.
13. Вирок Тлумацького районного суду Івано-Франківської області у справі № 1-0916165/11 від 30 березня 2012 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/23897416>.
14. Вівчаренко О. А. Гарантії права власності на землю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Київ, 2005. 199 с.
15. Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
16. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
17. Гавриш Н. С. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром земель). *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України*. Одеса : Фенікс, 2014. Т. 2. С. 494–496.
18. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. 635 с.
19. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

- юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2011. 16 с.
20. Голіна В. В. Громадськість у запобіганні та протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія. Харків : Право, 2017. С. 284.
 21. Головкін Б. М. Поняття злочинності на ринку землі. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 270–273.
 22. Головкін О. В., Леляк Я. О. Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель. *Судова апеляція*. 2014. № 2. С. 38–44.
 23. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.
 24. Грушкевич Т. В. Термінологічні проблеми визначення довкілля як об'єкта інформаційно-правового забезпечення. *Університетські наукові записки*. 2011. № 1. С. 265–269.
 25. Гуца К. О. Юридична відповідальність за земельні правопорушення, що посягають на право власності в Радянській Україні (1922–1991 рр.): історико-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2017. 22 с.
 26. Дрозд О. Ю. Адміністративна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Акад. упр. М-ва внутр. справ. Київ, 2010. 273 с.
 27. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Про доктринальне визначення поняття «злочини у сфері земельних відносин». *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса / наук. ред. А. Г. Бобкова, А. М. Захарченко (м. Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.). Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 206–209.
 28. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

29. Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019.
30. Дякін Я. О. Типові версії у справах про злочини в сфері земельних відносин. *Форум права*. 2011. № 4. С. 240–246.
31. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2020 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
32. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2021 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
33. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2022 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
34. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2023 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
35. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2024 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
36. Живова Ю. В. Зарубіжний досвід у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями у земельних відносинах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 65. С. 70–73.
37. Загиней З., Пенязькова О. Землі водного фонду як предмет злочину, передбаченого статтею 239-2 Кримінального кодексу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 56–63.
38. Задоя К. П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 4. С. 42–53.

39. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.
40. Захарчук В. М. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. 214 с.
41. Зелінський А. Ф. Усвідомлюване та неусвідомлюване в злочинній поведінці. Харків : Вища школа, 1986. 168 с.
42. Земельне право : навч. посіб. / О. І. Баїк та ін. ; за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. 326 с.
43. Земельне право : підруч. / М. В. Шульга та ін. ; за ред. М. В. Шульги. Харків : Право, 2013. 592 с.
44. Земельне право : підруч. 3-тє вид., допов. і переробл. / за ред. М. В. Шульги. Харків : Юрайт, 2023. 592 с.
45. Земельне право України : підруч. / за ред. О. О. Погрібного та І. І. Каракаша. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ : Істина, 2009.
46. Земельне право України : підруч. / за ред. О. О. Погрібного. Київ : Істина, 2003. 448 с.
47. Земельний кодекс України : Закон України від 18.12.1990 № 561-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 10. с. 238. Ст. 98.
48. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
49. Іванова К. Міністерство захисту довкілля оцінило екологічні збитки України від війни. Онлайн-медіа «Інформаційне агентство «Главком». 12 вересня 2024 р. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/ministerstvo-zakhistu-dovkillja-otsinilo-ekolohichni-zbitki-ukrajini-vid-vijni-1020086.html>.
50. Ігнатченко Н. В. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5, т. 2. С. 64–69.

51. Іщенко М. В. Безпосередній об'єкт забруднення або псування земель та механізм заподіяння йому шкоди. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 195–207.
52. Іщенко М. В. Предмет забруднення або псування земель. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2. С. 117–130.
53. Карпик Ю. А. Українські реалії та світовий досвід запровадження ринку землі станом на 2019 рік. *Сучасний рух науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро, 2019. С. 704–709.
54. Кішінець Ю. А. Генеза та сьогодення соціальної обумовленості кримінально-правових норм про правопорушення у сфері земельних відносин. *Електронний журнал «Наукові перспективи». Серія Право*. 2024. № 8 (50). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8\(50\)-638-649](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8(50)-638-649).
55. Кішінець Ю. А. Зарубіжний досвід охорони сфери земельних відносин. *Матеріали щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 25–28 квітня 2023 р.). Суми, 2023. С. 554.
56. Кішінець Ю. А. Класифікація кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. *Матеріали щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ*. Суми, 2024. С. 435.
57. Кішінець Ю. А. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин: проблеми категоріального апарату класифікації. *Електронний журнал «Наука і техніка сьогодні». Серія Право*. 2024. № 11 (39). С. 596.
58. Кішінець Ю. А. Практичні аспекти реалізації конституційного права власності на землю на сучасному етапі земельної реформи : матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ. Суми, 2022. С. 268.
59. Кішінець Ю. А. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм про правопорушення у сфері земельних відносин. *Матеріали щорічної*

науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ. Суми, 2023. С. 435.

60. Кішінець Ю. А. Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в умовах війни : матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ. Суми, 2022. С. 375.

61. Клочко А. М., Карпик Ю. А., Курило О. М. Проблемні питання трансформації земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. Електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету. № 1/2022. С. 198–201. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/61>.

62. Клочко А. М., Кішінець Ю. А. Адаптаційні заходи функціонування земельних відносин в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : матеріали VI Міжнародного правничого форуму (м. Чернівці, 9 червня 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 288–292. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-76>.

63. Клочко А. М., Кішінець Ю. А. Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 12. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-12-8464>.

64. Коваленко Т. О. Кримінально-правова охорона землі як власності українського народу: дефекти правового регулювання. *Плебсологічний вимір актуальних проблем у сфері органів місцевого самоврядування в Україні як європейській державі* : четверта Всеукр. наук.-практ. конф., 20 травня 2011 р. : матеріали доповідей і виступів / відп. за випуск М. І. Скригонюк. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. Вип. 4. С. 154–160.

65. Коваленко Т. О. Особливості кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки. *Землевпорядний вісник*. 2013. № 1. С. 6–8.

66. Ковальчук Т. Теоретико-правові дослідження та проблеми правового регулювання у сфері охорони земель в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. № 92. С. 16–20.
67. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
68. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. ст. 1122.
69. Колос С. Об'єкт злочину у науці кримінального права. *Кримінальне право*. 2018. № 11. С. 196–199.
70. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
71. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : монографія. Київ : Ін Юре, 2011. 408 с.
72. Корнякова Т. В. Об'єкт посягання і система злочинів у сфері навколишнього середовища. *Право України*. 2009. № 2. С. 121–133.
73. Корсун В. П. Сутність безгосподарського використання земель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 150–152. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/40.pdf.
74. Корягіна А. Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності. *Підприємництво. Господарство. Право*. 2026. № 11. С. 191–196.
75. Костенко О. М., Ландіна-Виговська А. В. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити. *Право України*. 2008. № 4. С. 101–106.
76. Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель в Україні : монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2019. 204 с.

77. Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 232 с.
78. Красницький І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів : Львівський юридичний інститут, 2005. 220 с.
79. Кримінальне право (Загальна частина) : навч. посіб. / С. А. Шалгунова та ін. ; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. С. А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. 296 с.
80. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
81. Кримінальне право України (Загальна частина) : підруч. / А. М. Бабенко та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во ХНУВС, 2010. 407 с.
82. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / А. А. Васильєв та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова ; МВС України. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 428 с.
83. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса : ОДУВС, 2021. 452 с.
84. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. / М. І. Бажанов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
85. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
86. Кримінальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.
87. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація,

- В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. 1040 с.
88. Кримінальний кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 28 грудня 1960 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KD0006?ed=0000_00_00.
89. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Особливості періодизації історії кримінального законодавства України. *Науковий вісник Херсонськ. держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 3. С. 95–98.
90. Кузнецов В. В., Шармар О. М., Акімов М. О. Еволюція законодавства України про кримінальну відповідальність (X–XXI ст.). *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове фахове видання. 2022. № 1. С. 265–269.
91. Лисенко В. В. Щодо питання про суб'єкт незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69415b99-26e0-40d0-8dad-81a92e797beb/content>.
92. Лист про наміри та Меморандум про економічну та фінансову політику від 2 березня 2017 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/LOI%20and%20MEFP%20-%202016_ukr.pdf.
93. Лісова Т. В. До питання про відповідальність за порушення законодавства у сфері відновлення земель. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2019. Вип. 55, т. 2. С. 11–13.
94. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99.
95. Літвінов Є. В. Запобігання злочинності судовими органами України: поняття, функції та завдання. *Форум права*. 2012. № 4. С. 590–594.
96. Літошенко О. Особливості адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 63–67.

97. Макарчук Д. Поняття кримінально караного діяння у Конституціях України, Франції та ФРН. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 244–249.
98. Матвійчук В. К. Суб'єкт складу злочину проти навколишнього природного середовища (загальнотеоретичні підходи). *Держава та регіони. Серія: Право*. 2010. Вип. 3. С. 63–69.
99. Мельник П. В. Криміналізація діянь у сфері охорони та раціонального використання земель. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 12. С. 133–140.
100. Мельник П. В. Проблеми кримінально-правової кваліфікації злочинів проти довкілля. *Теорія кримінально-правової кваліфікації як феномен української кримінально-правової доктрини* : тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції (м. Львів, 16 січня 2016 р.). Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2016. С. 91–95.
101. Мельник П. В. Склад злочину, передбачений ст. 239-1 КК України (незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель): понятійний апарат. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 108–112.
102. Митрофанов І. І. Злочини проти довкілля : навч. посіб. / І. І. Митрофанов, А. М. Притула. Суми : Університетська книга, 2010. 206 с.
103. Міненко С. М. Кримінально-правова охорона земель водного фонду за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 124–127.
104. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підруч. 2-ге видання, допов. і переробл. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 678 с.
105. Мірошніченко А. М. Перспективи законодавчого врегулювання відносин обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 2. С. 179–196.
106. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія /

передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України
О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.

107. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2020. 662 с.

108. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2009. 246 с.

109. Мовчан Р. О. Підстави криміналізації злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 201–205.

110. Мовчан Р. О. Поняття злочинів у сфері земельних відносин. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1/2. С. 73–78.

111. Мовчан Р. О. Про систему злочинів у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 137–140.

112. Мудрецька Г. В. Особливості доказування у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 165–171.

113. Муравйов В. Досвід Німеччини та Франції щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 240–244.

114. Назимко Є. С., Семенишина-Фіголь Б. М., Пономарьова Т. І. Тенденції кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 510–513.

115. Недвига М. В., Рассадіна І. Ю. Охорона ґрунтів і відтворення їх родючості: курс лекцій та лабораторний практикум. Уманський НУС, 2020. 144 с.

116. Нежевело В. В., Карпик Ю. А. Уподобання та ризики навколо питання відкриття ринку землі в Україні. Сучасні погляди на актуальні питання

правових наук : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя. 2019. Ч. II. С. 109–112.

117. Нікуліна Т. М. Самовільне зайняття земельної ділянки: злочин чи проступок? *Юридична Україна*. 2017. № 9–10. С. 99.

118. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006.

119. Олійник О. С. Деякі особливості об'єктивної сторони незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі (ст. 239-1 КК України). *Форум права*. 2013. № 2. С. 417–422.

120. Олійник О. С. Об'єкт злочину «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі» (ст. 239-1 КК України). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 160–167.

121. Олійничук Р. П. Аналітичний огляд показників забруднення або псування земель. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 273–276.

122. Організація Об'єднаних Націй: Україна. Руйнування греблі Каховської ГЕС завдало Україні збитків на 14 мільярдів доларів США : звіт Уряду України та ООН. 17 жовтня 2023 р. URL: <https://ukraine.un.org/en/248860-post-disaster-needs-assessment-report-kakhovka-dam-disaster>.

123. Орловський Б. М., Осадча І. А. Кримінологічні та кримінальні аспекти безгосподарського використання земель. *Правова держава*. Одеса : Фенікс, 2023. № 50. С. 63–71.

124. Патерило І. В. Особливості суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4 (82). С. 128–132.

125. Пащенко О. О. Криміналізація та соціальна обумовленість. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). С. 41–76.

126. Пенязькова О. О. Кримінально-правова охорона земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. С. 97–98.

127. Пенязькова О. О. Ознаки, що кваліфікують самовільне зайняття земельної ділянки за Кримінальним кодексом України. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: «Право». 2017. Т. 2. №. 44. С. 105-109.

128. Погрібний О. О., Каракаш І. І. Земельне право України. Київ : Істина, 2003. 449 с.

129. Поклонська О. Ю. Юридична відповідальність за земельні правопорушення. *Перспективні напрямки розвитку сучасної юридичної науки*. Івано-Франківськ, 2015, 20–21 березня. С. 52–56.

130. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.

131. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : Рішення РНБО від 23.03.2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 26. с. 106. Ст. 1249. Код акта 103740/2021.

132. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин : Закон України від 19.12.2019 № 402-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 20. Ст. 141.

133. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля : Закон України від 05.11.2009 № 1708-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 5. с. 133. Ст. 44.

134. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки : Закон України від 11.01.2007 № 578-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 13. Ст. 131.

135. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 17. Ст. 71.

136. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 № 552-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 20. Ст. 142.
137. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 92. Ст. 356.
138. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>.
139. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 № 3613-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 8. Ст. 61.
140. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003 № 963-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 350.
141. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553.
142. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263.
143. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
144. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
145. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
146. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

147. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
148. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 06.02.2023 р. № 58/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2023#Text>.
149. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2018.
150. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. Чинна редакція 18.12.2024. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222900>.
151. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Верховного суду України від 26.12.2003 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text>.
152. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 17. Ст. 75.
153. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
154. Проект Закону про внесення змін до КК України щодо посилення відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля № 6148 від 07.10.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72951.
155. Проект Закону про внесення змін до КК України щодо посилення відповідальності за незаконну забудову прибережних захисних смуг водних об'єктів № 4949 від 12.07.2016. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59646.
156. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства № 6079 від 22.09.2021. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27785>.

157. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за порушення правил використання земель та самовільне зайняття земельної ділянки № 6124

від 01.10.2021. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27795>.

158. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за непроведення рекультивації земельних ділянок, які використовувалися для забезпечення процесу будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг № 8284 від 14.12.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41023>.

159. Пустовіт В. А. Посадова злочинність у сфері земельних відносин: пошук шляхів протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1. С. 137–143.

160. Роговенко О. В., Курило М. П., Клочко А. М. Корупційні кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин України в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2024. С. 551–554. URL: http://lsej.org.ua/10_2024/132.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/130>.

161. Семенишина-Фіголь Б. М. Генеза кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика, 2021. № 2. С. 237–245.

162. Семенишина-Фіголь Б. М. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 65–70.

163. Семенишина-Фіголь Б. М. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в Україні :

дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Донец. держ. ун-т внутр. справ. Маріуполь, 2021. 266 с.

164. Сингаєвська М. І. Земельні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 45–49.
165. Сингаєвська М. І. Специфіка кримінальної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 200–203.
166. Сівак О. В. Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України): до проблеми об'єкта злочинного посягання. *Право і суспільство*. 2016. № 6 (2). С. 167–172.
167. Скриннік В. О. Класифікація кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства.
URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/361269013.pdf>.
168. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/socialjnyj>.
169. Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття : науково-практичний посібник для суддів та кандидатів на посаду судді / за ред. д-ра юрид. наук, проф., члена Науково-консультативної ради при ВС, члена-кореспондента НАПрН України Павла Кулиничка ; Національна школа суддів України. Київ : Вид-во ФОП Клименко Ю. Я., 2018. 142 с.
170. Сухонос В. В. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. Суми : Університетська книга, 2016. 375 с.
171. Тальянчук І. С. Види та кримінально-правові ознаки злочинів у сфері земельних відносин. *Актуальні проблеми держави і права : збірник наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін., відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ «ОЮА» Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 65. С. 659–668.*
172. Тарасенко О. С. Способи вчинення корупційних діянь у сфері земельних відносин. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журнал ; Міжвід. наук.-досл. центр з проблем боротьби з орг. злоч. при РНБО України*. 2012. № 27. С. 143–144.

173. Татаров О. Ю. Розвиток інституту кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. № 17. С. 118–128.
174. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. Харків : УкрЮА, 1994. 76 с.
175. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 01.08.2024 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
176. Теорія держави і права : підруч. / О. М. Бандурка та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 416 с.
177. Турлова Ю. А. Щодо латентності злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами. *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України* : матеріали І щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 вересня 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 201.
178. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації / Ю. А. Турлова, Г. С. Поліщук, Л. Г. Козлюк, О. О. Пенязькова. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2021. № 2 (90). С. 42–51.
179. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014. *Офіційний вісник*. 2014. № 75, т. 1. С. 83. Ст. 2125.
180. Ухвала Апеляційного суду Одеської області від 3 березня 2015 р. у справі № 501/5370/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43090955>.
181. Федотова Г. В. Правове регулювання інституту кримінального проступку у Франції, Німеччині та Великобританії. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 275–290.
182. Фесенко Є. В. Ознаки злочину та його складу в контексті підстави кримінальної відповідальності. *Право України*. 2011. № 9. С. 76–81.

183. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів вищих навч. закл. Київ : Атіка, 2004. 488 с. С. 72.
184. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, допов. і переробл. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.
185. Цвіркун Н. Ю. Деякі аспекти корупції в сфері земельних відносин. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції. Харків, 2017. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/31_03_2017/pdf/91.pdf.
186. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
187. Шакур В. І. Кримінально-правова охорона національного багатства України: постановка проблеми. *Актуальні проблеми кримінального права : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 30 листопада 2022 р.). Київ, 2022. С. 134–140.
188. Шульга А. М. Загальнотеоретична парадигма визначення земельних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 205–208.
189. Шульга А. М. Злочини у сфері земельних відносин та кримінально-правова політика України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 87–94.
190. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : монографія. Харків : НікаНова, 2013. 256 с.
191. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 (захищена 28 лютого 2004 р.) ; наук. кер. В. М. Куц. Харків : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2004. 206 с.
192. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2019. 525 с.

193. Шульга А. М. Проблеми кримінальної відповідальності за земельні злочини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082, вип. 16. С. 154–157.
194. Шуміло О. М. Земельне право України (у схемах): навч. посіб. / О. М. Шуміло ; МВС України. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ., 2017. 288 с.
195. Юзікова Н. С. Класифікація кримінально-правових наслідків вчинення злочину у сфері земельних відносин. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 4. С. 15–18.
196. Яковлев А. С. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин: досвід емпіричного дослідження. URL: https://pau.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/INTEGRACIJa-TEORII-U-PRAKTIKU5_11_2021.pdf#page=484.
197. Цивільне право України : підруч. : у 2 т. / за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. Т. 1. 444 с.
198. Code de l'environnement la Republique de Francaise. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000019279177/#LEGISCTA000019280482.
199. Codice Penale Italiano. URL: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale>.
- 200.Codigo Penal de Espana. URL: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.l2t13.html#a246.
201. French Penal Code. 1994. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0/Desktop/french_penal_code_33.pdf.
202. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555>.
203. Strafgesetzbuch (StGB). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html>.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Кішінець Ю. А. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин: проблеми категоріального апарату та класифікації. *Електронний журнал «Наука і техніка сьогодні»*. Серія Право. 2024. № 11 (39) 2024. С. 586–601. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11\(39\)-76-91](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11(39)-76-91)
2. Кішінець Ю. А. Генеза та сьогодення соціальної обумовленості кримінально-правових норм про правопорушення у сфері земельних відносин. *Електронний журнал «Наукові перспективи»*. Серія Право. 2024. № 8 (50) 2024. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8\(50\)-638-649](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8(50)-638-649)
3. Клочко А. М., Кішінець Ю. А. Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 12. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-12-8464> (здобувачка провела огляд сучасних тенденцій кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Особистим внеском є те, що вона аргументувала основні фактори, які зумовлюють потребу створення інституту кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні: здобуття статусу кандидата на членство в ЄС, відновлення стабільного функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення для нормалізації економіки, відновлення якості земель сільськогосподарського призначення в період післявоєнної відбудови України).
4. Клочко А. М., Карпик Ю. А., Курило О. М. Проблемні питання трансформації земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. Електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету. № 1/2022. С. 198–201. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/61>

(здобувачка обґрунтувала потребу усунення ризиків, зокрема кримінальних, що стали наслідком відкриття ринку землі в Україні. Акцентувала на проблемі існування «тіньового ринку землі» та корупційних зловживань, що дають змогу зацікавленим особам одержати земельні ділянки незаконним способом. Висвітлила окремі поширені способи незаконного присвоєння земельних ділянок в Україні, які приводять до суспільно небезпечних наслідків. Обґрунтувала, що створення відповідних науково-консалтингових центрів юридичного сприяння розвитку територіальних громад сприятиме розвитку та вдосконаленню особистісних та професійних навичок фахівців, територіальних громад, колективів і компаній на початковому етапі функціонування ринку землі в Україні. Особистим внеском здобувачки стало обґрунтування положень щодо створення центрів юридичного сприяння розвитку об'єднаних територіальних громад для забезпечення функціонування земельних відносин та посилення спроможностей досудового вирішення земельних спорів).

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кішінець Ю. А. Класифікація кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. *Матеріали щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 13–17 листопада 2024 р.) Суми, 2024. С. 435.

2. Кішінець Ю. А. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм про правопорушення у сфері земельних відносин. *Матеріали щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 13–17 листопада 2023 р.). Суми, 2023. С. 435.

3. Ключко А. М., Кішінець Ю. А. Адаптаційні заходи функціонування земельних відносин в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах: матеріали VI Міжнародного правничого форуму* (м. Чернівці, 9 червня 2023 р.). Львів; Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 288–292. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397->

[314-2-76](#) (здобувачка проаналізувала окремі кримінально-правові норми чинного КК України, а також систематизувала кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин. Поряд із цим навела визначення кп у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану, що свідчать про зростання вчинення діянь, пов'язаних із забрудненням ґрунтів. Особистий внесок здобувачки полягає в пропозиції доповнення ст. 239 КК України ч. 3 таким змістом: «діяння, передбачені ч. 1 та 2 цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану», та встановлення санкцій, що є співрозмірними із тяжкістю вчиненого діяння).

4. Кішінець Ю. А. Зарубіжний досвід охорони сфери земельних відносин. *Матеріали щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 25–28 квітня 2023 р.). Суми, 2023. С. 554.

5. Кішінець Ю. А. Практичні аспекти реалізації конституційного права власності на землю на сучасному етапі земельної реформи. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 26–29 квітня 2022 р.). Суми, 2022. С. 268.

6. Кішінець Ю. А. Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в умовах війни. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 14–18 листопада 2022 р.). Суми, 2022. С. 375.

7. Карпик Ю. А. Новий подих у питанні обігу земель сільськогосподарського призначення. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (м. Суми, 13–17 квітня 2020 р.). Суми, 2022. С. 521.

8. Нежевело В. В., Карпик Ю. А. Уподобання та ризики навколо питання відкриття ринку землі в Україні. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Запоріжжя, 22–23 листопада 2019 р.). Запоріжжя. 2019. Ч. II. С. 109–112 (здобувачка проаналізувала питання розвитку ринку сільськогосподарських

земель в Україні, акцентувала на перевагах і ризиках цієї реформи, висвітлила економічні, соціальні та політичні аспекти реформування, ризики монополізації землі агрохолдингами, стратегічні виклики та необхідність правового регулювання).

9. Карпик Ю. А. Українські реалії та світовий досвід запровадження ринку землі станом на 2019 рік. *Сучасний рух науки* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 2–3 грудня 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 704–709.

10. Карпик Ю. А. Формування ринку землі в Україні 2019: реалії та перспективи. *Матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції* (м. Суми 11–15 листопада 2019 р.). Суми, 2019. С. 767.

*Свідоцтва про реєстрацію авторського права на твори,
в яких опубліковані результати дисертації:*

1. Свідоцтво на наукову статтю «Проблемні питання трансформації земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні». *Літературний письмовий твір наукового характеру* / А. М. Ключко, Ю. А. Карпик, О. М. Курило. Свідоцтво № 122194 ; зареєстр. 21.12.2023.

2. Свідоцтво на наукову статтю «Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні». *Літературний письмовий твір наукового характеру* / А. М. Ключко, Ю. А. Кішінець. Свідоцтво № 122195 ; зареєстр. 21.12.2023.

ДОДАТОК Б

Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес Сумського національного аграрного університету

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної
та навчальної роботи

Сумського національного аграрного
університету, д.е.н., професор

Маргарита ЛИШЕНКО

23 вересня 2024 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційної роботи
аспірантки 4 року навчання Кішінець Юлії Андріївни у навчальний
процес кафедри міжнародних відносин Сумського національного
аграрного університету

Основні положення дисертаційного дослідження Кішінець Юлії Андріївни виконаного на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» на тему «Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин в контексті земельної реформи в Україні» впроваджені в навчальний процес при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Порівняльне кримінальне право» на кафедрі міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету.

Акт впровадження обговорений та схвалений на засіданні Вченої ради юридичного факультету Сумського національного аграрного університету (Протокол № 3 від 23 вересня 2024 року).

Зав. кафедри міжнародних
відносин

Наталія ВОЛЧЕНКО

Декан юридичного факультету,
д.ю.н., професор, професор кафедри
адміністративного
та інформаційного права

Олег РОГОВЕНКО

ДОДАТОК В

Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в практичну діяльність адвоката Нежевело Валентини Вікторівни

АКТ впровадження

у практичну діяльність адвоката Нежевело Валентини Вікторівни
результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора
філософії аспірантки кафедри міжнародних відносин Сумського національного
аграрного університету Кішінець Юлії Андріївни на тему : *«Кримінальні
правопорушення у сфері земельних відносин в контексті земельної реформи в
Україні»*

м.Суми

«20» листопада 2024 р.

Даний акт складено адвокатом Нежевело Валентиною Вікторівною відносно впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії аспірантки кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету Кішінець Юлії Андріївни на тему: *«Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин в контексті земельної реформи в Україні»*.

Дисертаційне дослідження на тему «Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин в контексті земельної реформи в Україні» є актуальним доробком в сучасних умовах земельного реформування. Процес відкриття ринку землі в Україні супроводжується певними юридичними колізіями, практичними проблемами, та, зокрема, необізнаністю громадян щодо способів врегулювання земельних відносин та задоволення власних потреб та інтересів. Окрім цього, незаконне вторгнення росії на територію України детермінувало цілий комплекс проблемних аспектів необхідних до вирішення у сфері земельних відносин. Загалом, теоретичне та практичне вирішення проблем та сутності кримінального правопорушення у сфері земельних відносин (як новостворених так і діючих), є прямим фактором протидії виникненню правопорушень.

Результати дисертаційного дослідження становлять наукову та практичну цінність для діяльності адвоката, зокрема у таких напрямках діяльності, як консультації клієнтів щодо належного способу використання земельних ділянок, щодо основних аспектів орендних відносин та відносно протидії самовільного захоплення землі; захисті клієнтів у кримінальних справах, які стосуються норм земельного законодавства; підготовки претензій та процесуальних документів для оскарження дій державних органів влади та фізичних осіб у сфері земельних правовідносин; наданні рекомендацій щодо запобігання можливим кримінальним ризикам у земельних відносинах в умовах реформування.

На основі наукових висновків та рекомендацій, запропонованих у дисертації Кішінець Ю.А., було здійснено наступні заходи:

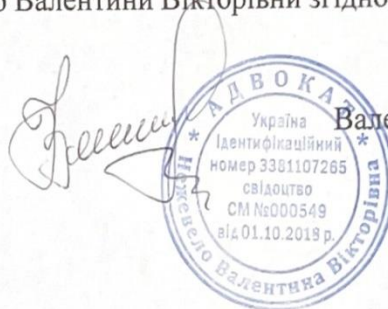
Продовження додатка В

- консультаційна діяльність: використання рекомендацій для надання правових консультацій клієнтам щодо захисту прав власників земельних ділянок, уникнення кримінальних ризиків при укладанні угод із землею;
- правова підтримка у справах кримінального судочинства: підготовка процесуальних документів у справах, що стосуються самовільного зайняття земельних ділянок, на основі аналітичних даних, представлених у дослідженні;
- розробка стратегії захисту: впровадження практичних рекомендацій для захисту інтересів громадян у справах щодо порушення земельного законодавства, що дозволило досягти позитивних результатів при розгляді справ.

З огляду на вищезазначене, результати дисертаційного дослідження Кішінець Юлії Андріївни є не лише теоретично значущими, а й мають високу практичну цінність для адвокатів, які займаються захистом інтересів суб'єктів у сфері земельних правовідносин в умовах активного реформування даної сфери.

Результати проведеного дослідження використовувалися у практичній діяльності адвоката Нежевело Валентини Вікторівни згідно компетенції.

Адвокат

Валентина НЕЖВЕЛО

ДОДАТОК Г

Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в практичну діяльність Головного управління Держгеокадастру в Сумській області

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖГЕОКАДАСТРУ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

АКТ

про впровадження у практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження на
здобуття наукового ступеня доктора філософії Кішінець Юлії Андріївни на тему:
«Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин в контексті земельної
реформи в Україні»

м.Суми

18.01.2024 року

Комісія у складі:

Голова – Головенко Ірина Леонідівна _____ ;
Члени комісії – Селезньова Олена Миколаївна _____ ;
Заліна Надія Григорівна _____ ;

Комісія склала цей акт з приводу розгляду результатів дисертаційного дослідження: «Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин в контексті земельної реформи в Україні», підготовленого Кішінець Юлією Андріївною (науковий керівник: д.ю.н., професор кафедри міжнародних відносин СНАУ Клочко А.М.) та їх використання у практичній діяльності Головного управління Держгеокадастру у Сумській області. Дисертаційне дослідження підготовлене на базі юридичного факультету Сумського національного аграрного університету.

Актуальність теми вищезазначеного дисертаційного дослідження обумовлена наступним:

1. *Земельна реформа та правове регулювання.* Земельна реформа в Україні, яка включає відкриття ринку землі та зміни в законодавстві щодо управління земельними ресурсами, створює значні можливості для економічного розвитку країни. Проте, одночасно із новими можливостями, виникають ризики зловживань і вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері. У зв'язку з цим, Головне управління Держгеокадастру, як орган, відповідальний за контроль за дотриманням земельного законодавства, повинно своєчасно адаптуватися до нових викликів. Це передбачає впровадження сучасних механізмів моніторингу, а також ефективних інструментів для запобігання та усунення правопорушень, щоб забезпечити прозорість і законність у сфері земельних відносин.
2. *Зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.* В умовах земельної реформи зростає кількість правопорушень, пов'язаних із незаконними операціями з землею, зловживанням владою при передачі земель у власність, шахрайством із документами тощо. Актуальність дослідження Юлії Андріївни Кішінець полягає в тому, що воно здійснює глибокий аналіз цих ризиків та пропонує ефективні механізми для протидії кримінальним проявам у сфері земельних відносин.
3. *Правозастосовна практика.* Одним з ключових завдань Головного управління Держгеокадастру є вдосконалення правозастосовної діяльності. Дослідження надає цінні рекомендації щодо покращення правової бази та підвищення ефективності

Продовження додатка Г

кваліфікації правопорушень у земельній сфері, що є критично важливим для забезпечення належного функціонування та підвищення ефективності роботи Управління.

4. *Корупційні ризики.* Земельні відносини традиційно вважаються однією з найбільш корумпованих сфер в Україні. Дисертаційне дослідження спрямоване на глибоке розуміння цих ризиків та розробку дієвих механізмів їх мінімізації. Особлива увага приділяється запобіганню корупційним правопорушенням серед посадових осіб, які займаються розподілом та управлінням земельними ділянками. Результати дослідження сприяють підвищенню прозорості у сфері земельних відносин та посиленню контролю за діяльністю державних службовців.

Ми, представники Головного управління Держгеокадастру у Сумській області, підтверджуємо, що результати дисертаційного дослідження Кішінець Юлії Андріївни на тему «Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин в контексті земельної реформи в Україні» були впроваджені у практичну діяльність управління.

Метою впровадження результатів дослідження є підвищення ефективності роботи щодо попередження та виявлення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, зокрема в умовах реформування земельного законодавства України. В ході дослідження було розроблено комплекс рекомендацій, спрямованих на вдосконалення діяльності Головного управління Держгеокадастру у Сумській області щодо запобігання та виявлення правопорушень. Основні впроваджені результати включають: аналіз існуючих проблем у земельних відносинах та пропозиції щодо їх правового вирішення; рекомендації для покращення контролю за використанням земельних ресурсів та протидії корупційним діям; пропозиції щодо ефективного застосування положень кримінального законодавства для належної кваліфікації правопорушень у сфері земельних відносин.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Кішінець Юлії Андріївни підвищило ефективність діяльності Головного управління Держгеокадастру у Сумській області в у діяльності спрямованій на протидію кримінальними правопорушеннями у сфері земельних відносин. Розроблені рекомендації сприяли вдосконаленню правозастосовної практики та забезпечили вагомі результати в контексті реалізації земельної реформи

Акт складений у 2-х примірниках.

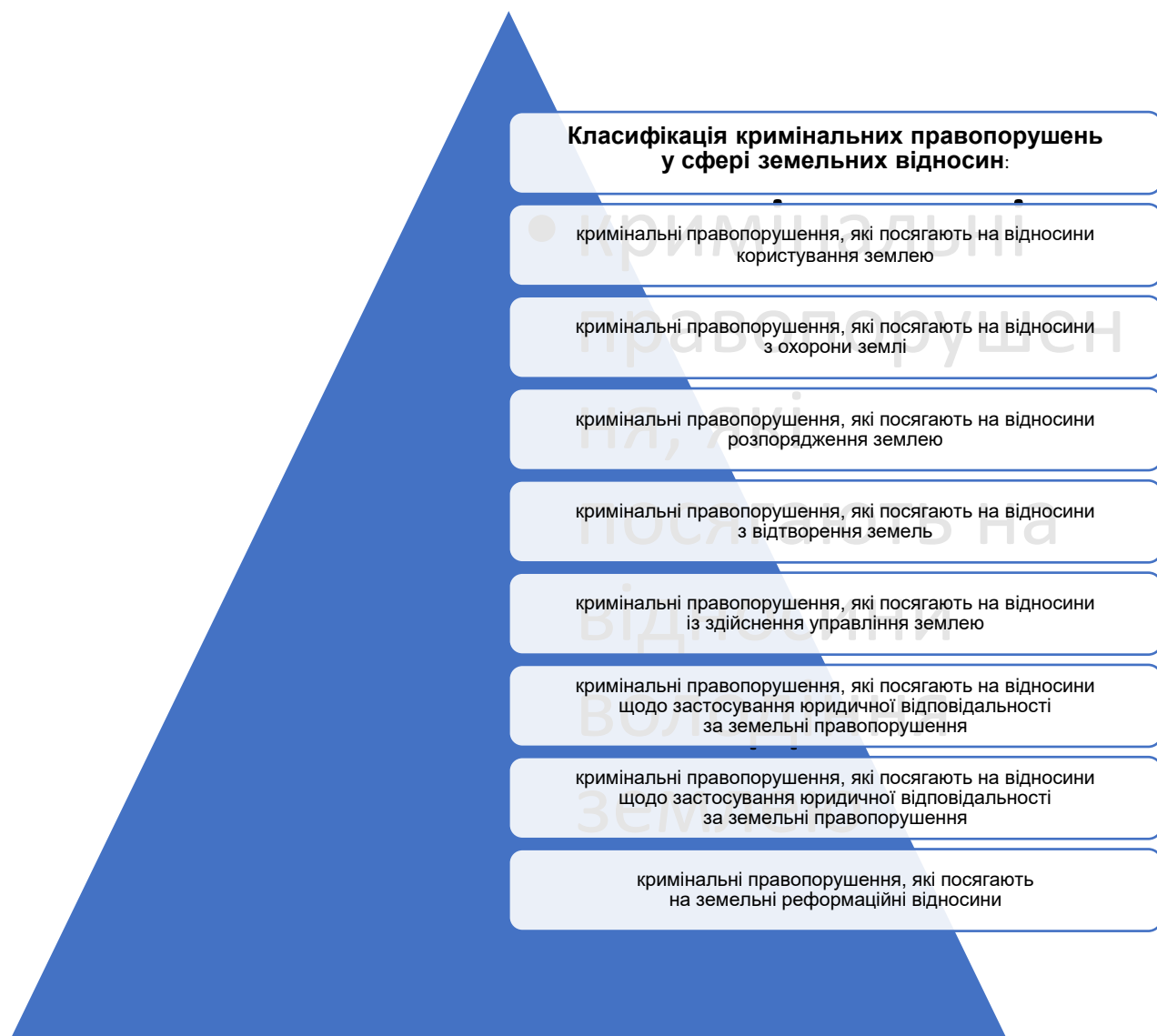
Голова комісії

Члени комісії

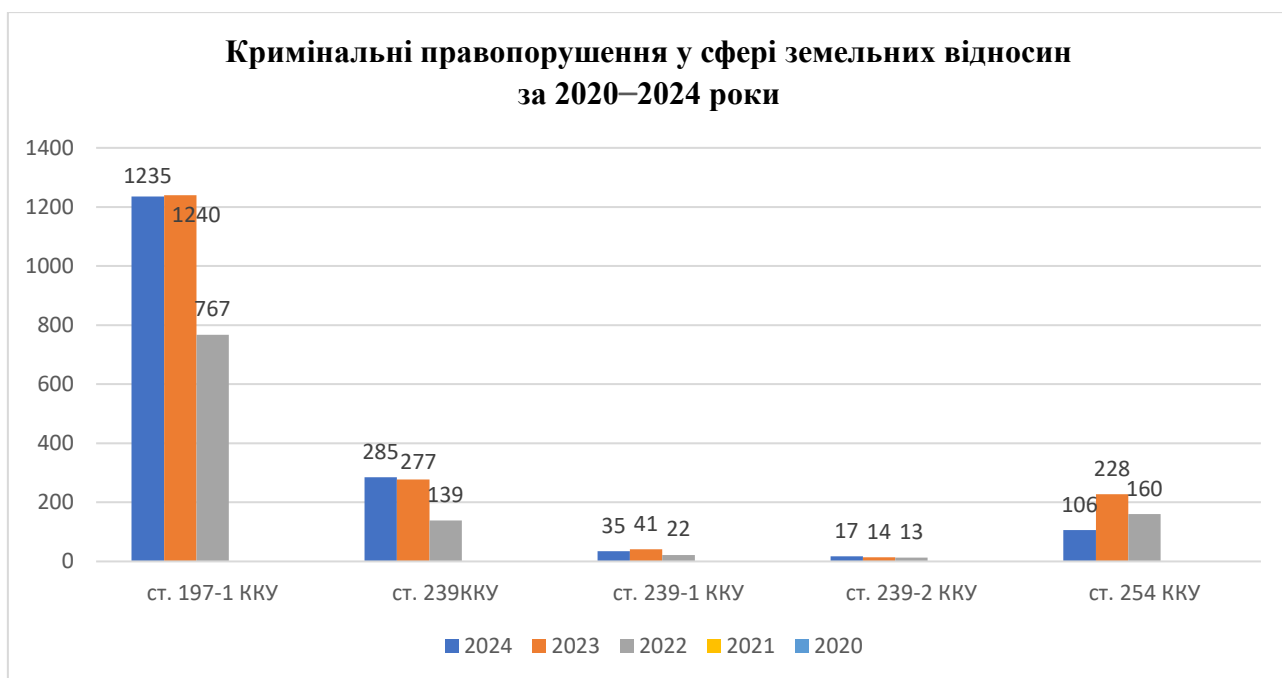

ДОДАТОК Д

Класифікація кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин

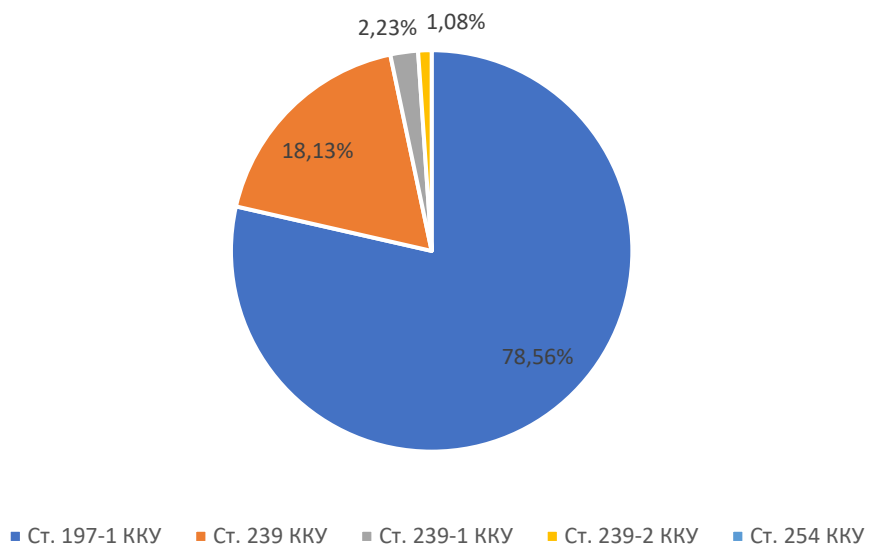

ДОДАТОК Е

ДОДАТОК Ж

Питома вага окремих видів кримінальних правопорушень,
учинених за досліджуваними статтями у 2024 році

ДОДАТОК И

Державні суб'єкти та органи місцевого самоврядування у сфері земельних відносин

Державні суб'єкти

- **1 Органи загальної компетенції:**
 - Верховна Рада України;
 - Президент України;
 - Кабінет Міністрів України.
- **2 Правоохоронні органи:**
 - Національна поліція України;
 - Служба безпеки України;
 - Офіс Генерального прокурора.
- **3 Судові органи:**
 - суди загальної юрисдикції;
 - Верховний Суд України.
- **4 Органи виконавчої влади:**
 - Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр);
 - антикорупційні органи (НАБУ, НАЗК);
 - профільні міністерства (Міністерство юстиції, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України).
- **5 Органи місцевого самоврядування:**
 - місцеві ради та виконавчі комітети;
 - інспекції з благоустрою.

Недержавні суб'єкти

- **1 Громадські організації та ініціативи:**
 - екологічні та антикорупційні організації;
 - асоціації фермерів та землевласників.
- **2 Приватні компанії та експерти:**
 - юридичні компанії;
 - експертні організації.
- **3 Громадяни:**
 - фізичні особи;
 - ЗМІ.

ДОДАТОК К

**Свідцтво про реєстрацію авторського права на твір (наукову статтю)
в межах теми дисертаційного дослідження**

УКРАЇНА

СВІДОЦТВО

про реєстрацію авторського права на твір

№ 122194

Стаття «Проблемні питання трансформації земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні»

(ввід, назва твору)

Автор (співавтори) Ключко Альона Миколаївна, Кішинець Юлія Андріївна (Карник Юлія Андріївна), Курило Олексій Миколайович

(прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), псевдонім (за наявності))

Твір оприлюднено: Опублікування: Ключко А. М., Карник Ю. А., Курило О. М. Проблемні питання трансформації земельних відносин у контексті земельної реформи в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету. - 2022. - № 1. - С. 246-250. Режим доступу: URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/61.pdf.

(відомості про факт і дату оприлюднення твору (за наявності))

Авторські майнові права належать спільно Ключко Альона Миколаївна, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40021; Кішинець Юлія Андріївна, вул. Герасима-Кондратьєва, 158/4, кв. 11, м. Суми, Сумська обл., 40021; Курило Олексій Миколайович, вул. Герасима-Кондратьєва, 160, м. Суми, Сумська обл., 40021

(прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) фізичної особи / найменування юридичної особи, адреса)

Дата реєстрації 21 грудня 2023 р.

Директор Державної організації «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій»

 Олена ОРЛЮК

ДОДАТОК Л

**Свідectво про реєстрацію авторського права на твір (наукову статтю)
в межах теми дисертаційного дослідження**

УКРАЇНА

СВІДОЦТВО

про реєстрацію авторського права на твір

№ 122195

Стаття «Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні»

(вид, назва твору)

Автор (співавтори) Ключко Альона Миколаївна, Кішінець Юлія Андріївна

(прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), псевдонім (за наявності))

Твір оприлюднено: Оpubлікування: Ключко А. М., Кішінець Ю. А. Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юричні науки». - 2022. - № 12. - С. 62-68. Режим доступу: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-12-8464>.

(відомості про факт і дату оприлюднення твору (за наявності))

Авторські майнові права належать спільно Ключко Альона Миколаївна, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40021; Кішінець Юлія Андріївна, вул. Герасима-Кондратьєва, 158/4, кв. 11, м. Суми, Сумська обл., 40021

(прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) фізичної особи / найменування юридичної особи, адреса)

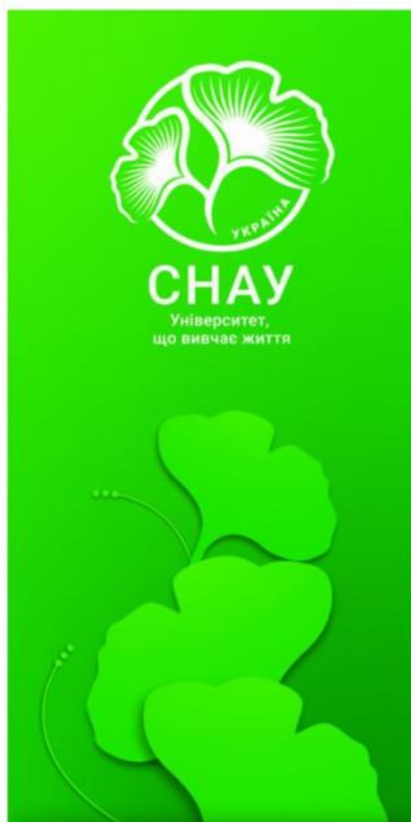
Дата реєстрації 21 грудня 2023 р.

Директор Державної організації
«Український національний
офіс інтелектуальної власності
та інновацій»

Олена ОРЛЮК

ДОДАТОК М

001/2023

Co-funded by
the European Union

СЕРТИФІКАТ

надається

Юлія КІШІНЕЦЬ

на підтвердження завершення сертифікатного навчального курсу

**ДОСЛІДНИЦЬКІ МЕТРИКИ,
ДОСЛІДНИЦЬКА АНАЛІТИКА
ТА ДОСКОНАЛІСТЬ**

організованому протягом 04 квітня 2023 – 28 квітня 2023 проектом
 ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ДОКТОРСЬКИХ СТУДІЙ ВІДПОВІДНО ДО ІННОВАЦІЙНИХ
 ПРИНЦИПІВ ПІДГОТОВКИ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ В ЄВРОПІ: РАЗОМ ДО СПІЛЬНОГО
 МАЙБУТНЬОГО 101083493 — EDOCS — ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH

Загальний обсяг усіх занять склав 30 навчальних годин

Кількість кредитних пунктів ECTS – 1 (один)

Ректор,
академік НААН України

В. І. Ладика

03 травня 2023

ДОДАТОК Н

ПОДЯКА

Кішінець Юлія Андріївна

за найкращу доповідь
на науково-практичній конференції викладачів,
аспірантів та студентів Сумського НАУ
секція «Юридична наука»

(Суми, 14 травня 2024 р.)

декан юридичного факультету
доктор юридичних наук, доцент

Олег РОГОВЕНКО